

DVE

8

DOMOVINI

TWO HOMELANDS

Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU
Ljubljana 1997

C 416390 + 416350
117

ISSN 0353-6777

DVE DOMOVINI

Razprave o izseljenstvu

TWO HOMELANDS

Migration Studies

8

Znanstvenoraziskovalni center
Slovenske akademije znanosti in umetnosti
Inštitut za slovensko izseljenstvo

Centre of Scientific Research
of the Slovene Academy of Sciences and Arts
The Institute for Slovene Emigration Research

Ljubljana 1997

ZALOŽBA
ZRC

811801627

Dve domovini / Two Homelands 8

Razprave o izseljenstvu

Migration Studies

Uredniški odbor

dr. Marjan Drnovšek, dr. Rado Genorio, dr. Ferdo Gestrin (odgovorni urednik), dr. Mirko Jurak, Aleksej Kalc, dr. Matjaž Klemenčič, dr. Rado L. Lenček, dr. Janez Stanonik, dr. Andrej Vovko, dr. Janja Žitnik (glavna urednica)

Tehnična urednica

Špela Marinšek

Prevod

AMIDAS, Ljubljana

Naslov uredništva

Inštitut za slovensko izseljenstvo

ZRC SAZU, Novi trg 4, 1000 Ljubljana, Slovenija

Tisk

Planprint, Ljubljana

Za strokovnost prispevkov odgovarjajo avtorji.

Slika na naslovnici: prihod novih priseljencev na Ellis Island v New Yorku.
(Priseljenski muzej, Ellis Island)

Revija je izšla s finančno pomočjo Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije. Revija šteje med proizvode, za katere se plačuje 5-odstotni davek od prometa proizvodov (po mnenju Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije, št. 415-01-17/95 z dne 16.2.1995).

KAZALO – CONTENTS

RAZPRAVE IN ČLANKI (TREATISES AND ARTICLES)

Aleksej Kalc

RAZVOJNI OBRISI IZSELJENSKE ZAKONODAJE V 19. STOLETJU IN DO PRVE SVETOVNE VOJNE	9
(OUTLINES OF THE DEVELOPMENT OF EMIGRATION LEGISLATION IN THE 19TH CENTURY AND UP TO WORLD WAR I)	33

Avzug Horvat

PRIZADEVANJA ZA IZOBRAZBO MED SLOVENSKIMI IZSELJENCI V ARGENTINI	37
(ESFUERSOS PARA EDUCACIÓN ENTRE LOS ESLOVENOS EN ARGENTINA)	47
(EDUCATIONAL ENDEAVOURS AMONG SLOVENE EMIGRANTS IN ARGENTINA)	48

Metod M. Milač

PETJE DRUŽI NOVE PRISELJENCE: USTANOVITEV IN PRVA LETA PEVSKEGA ZBORA KOROTAN	49
(CHORAL SINGING UNIFIES NEW IMMIGRANTS: FOUNDING AND FIRST YEARS OF SINGING SOCIETY KOROTAN)	69

Jurij Zalokar

LANGUAGE BARRIER – IMMIGRANTS AND CULTURAL CHANGE	71
(JEZIKOVNA PREGRADA – IMIGRANTI IN KULTURNI PREOBRAT)	79

Igor Maver

DANIJELA HLIŠ AND HER NEW COLLECTION OF VERSE <i>HIDEAWAY SERENADE</i> (1996)	81
(DANIJELA HLIŠ IN NJENA NOVA PESNIŠKA ZBIRKA <i>HIDEAWAY SERENADE</i> (1996))	88

Henry A. Christian, Tine T. Kurent

READING A PAINTING: MAXO VANKA'S COLLAGE »WORLD WAR II«	89
(KAKO RAZBRATI SLIKO: KOLAŽ MAKSA VANKE »DRUGA SVETOVNA VOJNA«)	104

Adam Walaszek

POLISH WORKERS IN THE USA (1880-1925): PEASANTS – POLES – ETHNICS	107
(POLJSKI DELAVCI V ZDA (1880-1925): KMETJE – POLJAKI – ETNIČNOST)	123

VIRI IN GRADIVO
(DOCUMENTATION)

Mihael Kuzmič

GRADIVO O PRIHODU PREKMURSKIH IZSELJENCEV V NEWYORŠKO PRISTANIŠČE V LETIH 1891-1958	127
--	-----

John Corsellis

THE SLOVENE POLITICAL EMIGRATION 1945-50	131
(SLOVENSKA POLITIČNA EMIGRACIJA 1945-50)	158

PORTRETI
(PORTRAITS)

Janja Žitnik

ODLOČEN KORAK V NOVO DESETLETJE ŽIVLJENJA: PORTRET AKADEMIKA PROF. DR. FERDA GESTRINA	163
--	-----

Jurij Zalokar

IVAN KOS: SLOVENE V CARSKI RUSIJI	171
(IVAN KOS: A SLOVENE IN THE TZARIST RUSSIA)	185

Mihael Kuzmič

JOŽE MIHELIČ (14. marec 1902 – 7. maj 1989)	187
---	-----

Jerneja Petrič

IN MEMORIAM REMEMBERING HENRY A. CHRISTIAN 1931 - 1997	193
---	-----

POROČILA IN RAZMIŠLJANJA
(REPORTS AND REFLECTIONS)

Zvone Žigon

SLOVENSTVO MED POTOMCI SLOVENCEV: POROČILO O ŠTUDIJSKEM POTOVANJU PO JUŽNI AMERIKI	199
--	-----

Irena Gantar Godina

INŠTITUT ZA IZSELJENSTVO ZRC SAZU NA BRITISH-SLOVENE SOCIETY, SCHOOL OF SLAVONIC AND EAST EUROPEAN STUDIES IN KING'S COLLEGE UNIVERZE V LONDONU OD 6.-11. 12. 1996	205
---	-----

Marjan Drnovšek

»ZGODOVINA IZSELJENCEV NI ZGODOVINA NARODA«	207
---	-----

Cvetka Kocjančič

SLOVENE IDENTITY: THE CANADIAN EXPERIENCE	213
---	-----

KNJIŽNE OCENE (BOOK REVIEWS)

Mirko Gogala, Usoda izseljencev, Slovenska kulturna akcija, Buenos Aires 1996, 326 str. (<i>Rozina Švent</i>)	223
--	-----

Dar ko Friš, ur., Prvih sto let Kranjsko slovenske katoliške jednote. Pregled zgodovine KSKJ 1894-1994, Izseljensko društvo Slovenija v svetu, Založba Ilex, Ljubljana 1997, 294 strani. (<i>Stane Granda</i>)	227
--	-----

Carlo Donato, Pio Nodari, L'emigrazione giuliana nel mondo. Note introduttive (Izseljenstvo iz Julijske krajine v svetu. Uvodni zapiski), Quaderni del centro studi economico-politici "E. Vanoni", Nuova serie, N. 3/4, Trieste 1995, 166 str. (<i>Aleksej Kalc</i>)	231
--	-----

AVTORSKI IZVLEČKI (AUTHORS' ABSTRACTS)

RAZPRAVE

IN ČLANKI

TREATISES

AND ARTICLES

RAZVOJNI OBRISI IZSELJENSKE ZAKONODAJE V 19. STOLETJU IN DO PRVE SVETOVNE VOJNE

Aleksej Kalc

V 19. stoletju se je po Evropi razširil pojav množičnih selitev, ki so v večji ali manjši meri zajele vse dežele in vse narode stare celine. Razmahnile so se v kontekstu družbenogospodarskega razvoja in diferenciacije, do katere je prihajalo s prodiranjem kapitalizma in s prilagajanjem vse številnejšega evropskega prebivalstva spremenjenim produkcijskim procesom in načinu življenja, ki sta se uveljavljala pod vplivom meščanskega razreda. Specifični dejavniki in mehanizmi selitvenih gibanj so bili kompleksni in v teku časa ter od dežele do dežele dokaj različni, glede pač na demografske značilnosti, gospodarsko strukturo in konjunkturo, kot tudi pravne zakonitosti in gospodarskopoliitične strategije, zajeti pa so bili vendarle znotraj nekaterih širših skupnih imenovalcev. Če izvezamo verske, politične in še nekatere druge "posebne" vzvode, je treba te dejavnike iskati predvsem v demografski eksploziji, preustroju zemljiškoposestnih struktur, spremenjenem načinu izkoriščanja agrarnih in drugih resursov ter trženja proizvodov, neučinkovitosti oziroma odpravi socialnih in ekonomskih blažilnih sistemov, značilnih za tradicionalno, pretežno agrarno in v skladu s preživetveno ekonomsko logiko nastrojeno družbo starega reda, davčnem pritisku in zadolževanju, po drugi strani pa v razrasti industrijskega in širšega delovnega tržišča ter razvoju prometnih zvez. Evropska mesta, regionalna središča in druga t.i. atraktivna območja so privabljala vse večje število prebivalstva, ki je iskalo dopolnilnih ali alterantivnih življenjskih virov v začasnih, pogostokrat že utečenih oblikah kratkoročne mobilnosti in še bolj v trajnejšem in mnogokrat dokončnem izseljevanju. Pravi magnet za izseljence vse Evrope v dobi modernih migracij pa je nedvomno postala Amerika, obsežen, malo obljuden in še neizkoriščen kontinent, kjer so se ponujala zemljišča, ki jih je evropski kmet doma pogrešal, naravna bogastva, ki so čakala na družbo, ki jih bo znala izkoristiti, in kjer je zlasti v severnem delu nastopil kot izraz najliberalnejšega kapitalističnega duha

silovit industrijski in vsestranski razvoj, ki mu je kot eden izmed osnovnih dejavnikov pripomogel prav množični priseljski priliv. Novi svet je postal pojem priseljske dežele in vzbujal v ljudskem imaginariju mitizirane predstave o veličini, sreči, bogastvu, uspehu. Samo njegovo družbeno zgodovino je mogoče dolgo časa istovetiti v prvi vrsti z zgodovino priseljevanja in oblikovanja povsem novih družbenih stvarnosti.

Pojav množičnega izseljevanja, posebno tistega, ki je bilo usmerjeno v Ameriko in tudi druge prekomorske dežele, je sprva v domovinah izseljencev povzročal veliko razburjenja. Ob odhajanju vse večjega števila ljudi, kmetov pa tudi pripadnikov drugih socialnih plasti, ki je od dvajsetih let stoletja dalje zajelo najprej zahodne in severne evropske države, so dominantni družbeni sloji izražali globoko zaskrbljenost. Izhajajoč iz predpostavke, da je prebivalstvo največje bogastvo države, so mnogi gledali na izseljevanje kot na nesrečo in ga primerjali z epidemijami in naravnimi katastrofami. V njem so videli izgubo najbolj življenjskih delov naroda, saj je izseljenska "mrzlica" okužila predvsem mlade in za delo sposobne generacije, ki so poleg tega odnašale s sabo v tujino tudi dobrine in s tem še dodatno osiromašile domovino. V dobi, ko sta se težko gospodarsko stanje in življenjska bednost najnižjih slojev še vedno prisojala njihovi ignoranci in pomanjkanju volje do dela, se je izseljenski pojav znašel na zatožni klopi kot izraz izprijenosti, neodgovornosti, pokvarjenosti in pomanjkanja državnega čuta.¹

Ta stališča so imela korenine v miselnosti prejšnjih stoletij in njej lastnem pojmovanju družbeno-gospodarskega reda. V avtarkično nastrojenih ekonomskih sistemih so produktivni procesi in s tem ekonomske koristi države in dominantnega sloja temeljili predvsem na številčnosti delovne sile, ki je odtehtala nizko produktivnost. Iz tega je izhajala težnja po večanju prisotnosti prebivalstva in njegovem zadrževanju v prostoru, od koder negativen odnos do izseljevanja. Merkantilistična politika je v želji po pospeševanju razvoja manufakturnih dejavnosti in izboljšanju izvozne bilance podpirala in ponekod načrtno izvajala priseljevanje raznoraznih obrtnikov in specializiranih rokodelcev. V poznejši fazi absolutizma in stanovskega družbenega reda je negativnemu odnosu do izseljevanja botrovala še bolj kot gospodarski razlogi skrb za vzdrževanje vojaške moči države. Nasprotovanje izseljevanju se je sicer nadaljevalo tudi v "zreli" meščansko-liberalni dobi, vendar je bilo bolj vezano na bolj specifične interese in vrednote. Veleposestniki in drugi podjet-

¹ V. Ellena, "Della emigrazione e delle sue leggi", *Archivio di statistica*, I, 1876, str. 32-33.

niki so se na primer bali neugodnih vplivov na agrarna zakupna razmerja in posledičnega padanja rente oziroma naraščanja mezd in proizvodnih stroškov. Drugi so pod vtisom nacionalne ideje in vse bolj poudarjenih domovinskih čustev imeli izseljevanje za narodno krvavitev, trganje narodnega telesa, tretje so spet skrbele vojaška moč in obramba domovine ali moralne posledice odhajanja v tuj, razvraten svet. Mnogi še vedno niso priznavali družbeno-gospodarskih vzrokov izseljenskega pojava in so se zgražali nad nehvaležno in pustolovsko naravo naroda. Še posebno, če je izseljenski korak dobival pomen družbene emancipacije, kot se je to dogajalo na primer na območju kolonata, ki so ga kmetje zapuščali, z namenom, da si v Ameriki končno pridobijo lastno zemljo, kolonski gospodarji pa so njihovo izbiro prikazovali kot neodgovorno spodkopavanje družbenih odnosov.²

Vsi ugovori in nasprotovanja vsekakor niso predstavljali pravih ovir zorenju tolerantnega in celo naklonjenega odnosa, ki ga je evropski meščanski vodilni razred zavzel do izseljevanja. Sprva je v njem videl predvsem novo obliko reševanja vprašanja pauperizma, ki je postajal v mestih zaradi priliva obubožanega podeželskega prebivalstva vse bolj žgoč in moteč pojav. Ideja o izseljevanju teh ljudi ni vzbujala prevelikih zadržkov, saj je šlo v bistvu za odstranjevanje odvečnih, neproduktivnih in socialno ter politično "nevarnih" segmentov družbe. V Angliji in Nemčiji so v prvi polovici stoletja ponekod šli tako daleč, da so izselitve podprli s sredstvi iz fondov za pomoč revnim.³ S časom pa je izseljevanje dobivalo širši pomen in ekonomska misel, ki ga je sprva obravnavala kot sredstvo za uravnavanje preobljudenosti in varovalko pred socialnimi nemiri, mu je posvečala vse večjo pozornost tudi kot aktivnemu dejavniku v okviru narodnega gospodarstva. Teorije so ostajale v glavnem akademski predmet in izseljenski pojav je šel takorekoč svojo pot. Dejstvo pa je, da je za številne države postal nepogrešljiv del gospodarskega sistema. Denarne pošiljke izseljencev iz tujine so bistveno vplivale na finančno bilanco matičnih držav, kot na primer v Italiji, kjer je priliv dosegel tolikšen obseg, da se je država lahko rešila odvisnosti od mednarodnih kreditov.⁴ Drugod je imelo izse-

² Prim. S. Benvenuti, "Da «peccatori» a «depravati». Note sull'emigrazione dalla provincia di Gorizia (1878-1900)", *Qualestoria*, Bollettino dell'Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, Trieste, a. X, n. 3. dicembre 1982, str. 51-70.

³ E. J. Hobsbawm, *Il trionfo della borghesia 1848-1875*, Bari 1976, str. 240.

⁴ C. M. Cipolla et al., *Storia facile dell'economia italiana dal medioevo a oggi*, Milano 1996, str. 118.

ljenstvo ugodne učinke na trgovinsko izmenjavo. Nenazadnje pa se je meščanskemu razredu izseljenski pojav ponujal tudi kot strateško sredstvo za uravnavanje družbene strukture in za nadziranje proletariata, ki je na tujih tleh izgubljal enotnost in politično moč.⁵

Odperto stališče do izseljevanja je seveda v osnovi narekovala sama meščanska svetovnonazorska usmeritev, v skladu s katero se je v času liberalnega kapitalizma uveljavilo pravno načelo o svobodi izseljevanja. Medtem ko je bilo izseljevanje v absolutističnem sistemu načelno prepovedano in dopuščeno le na osnovi izrecnega oblastvenega dovoljenja, je sedaj, če si je to zaželel in se mu je zdelo primerno, vsakdo lahko zapustil domovino in se preselil v drugo državo. S pravno-filozofskega vidika je bilo to utemeljeno z dognanjem, da državljani ni last države, ampak da je ta izraz državljanov, zaradi česar ima državna skupnost pravico podrediti svoje pripadnike skupni volji, vendar jih proti njihovi volji ne sme zadrževati.⁶ Izseljevanje je postalo tako v skladu z liberalnimi idejami osebne svobode in samoiniciative ena izmed naravnih človekovih pravic, ki je dobila formalni izraz v pravu posameznih držav. Omejevale so jo edinole moralne obveznosti izseljenca do domovine, v prvi vrsti vojaška dolžnost. Kdor se je nezakonito izselil, potemtakem ni več kršil zakona zaradi izselitve kot take, temveč zaradi kršitve predpisov, ki so izseljevanje omejevali oziroma urejali. Do polnega priznavanja svobode je prišlo vsekakor postopoma, vzporedno s prodiranjem liberalne modernizacije družbe in ne brez takih ali drugačnih zadržkov.

V nemških državah so, na primer, načelo prvič uvedli leta 1815 z 18. členom zvezne pogodbe (Bundesakt), vendar se je pravica omejevala na selitve znotraj nemške državne zveze. Pogojevali so jo tudi z razpolaganjem sredstev za preživljanje v priseljenski državi in tehtnimi razlogi za odhod (verskimi, političnimi). Za odhod v tujino so izseljenci še naprej potrebovali oblastveno dovoljenje. Polno svobodo izseljevanja pa je prinašala vsenemška ustava Frankfurtskega parlamenta iz let 1848/49⁷,

⁵ E. Sori, *L'emigrazione italiana dall'Unità alla seconda guerra mondiale*, Bologna 1979, str. 229-231.

⁶ E. Philippovich von Philippsberg, "Auswanderung: Allgemeines", v *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, Jena 1924, str. 79; R. Langbein - W. Henning, "Staat und Auswanderung im 19. Jahrhundert", *Zeitschrift für Kulturaustausch*, Stuttgart, 1989/3, str. 293.

⁷ J. H. Voigt, "Von Risiken überseeischer Auswanderung und Reaktionen deutscher Regierung in der Zeit von 1848 bis zur Gründung des Norddeutschen Bundes", *Zeitschrift für Kulturaustausch*, Stuttgart, 1989/3, str. 243; R. Langbein - W. Henning, cit., str. 292.

ki je sicer propadla, a se je načelo hkrati le začelo uveljavljati v zakonodajah posameznih držav. Revolucionarno leto 1848 je tudi v Avstriji spodbudilo razpravo o pravici prostega gibanja državljanov in oblikovanje ustavnega člena o svobodi izseljevanja. Z restavracijo pa je obveljal absolutistični in represivni izseljenski patent iz leta 1832, ki je temeljil na patentu iz leta 1784. Izselitev državljanov je dopuščal le z dovoljenjem oblasti, odpovedjo državljanstvu (predvideno je bilo, da se izseljenec več ne vrne) in plačilom odpustnine, za nedovoljene oblike izselitve pa je določal dosmrtno zaplembo premoženja.⁸ Avstrijski državljanji so se lahko svobodno selili le znotraj državnih meja vse do ustavnega zakona iz leta 1867, ki je končno s 4. členom uvedel svobodo izseljevanja. Odtlej so od izseljenskega patenta ostali v veljavi le predpisi, ki niso bili v nasprotju z omenjenim členom.

Neumestnost zatiranja svobode izseljevanja so poleg idejnih principov in družbeno-gospodarskih razmer jasno dokazovale tudi praktične izkušnje, kot na primer nemška cesarska ukaza iz let 1750 in 1768, ki sta za izseljevanje brez oblastvenega dovoljenja in za spodbujanje k izseljevanju predvidevala celo smrtno kazen, a sta kljub temu ostala brez pravega učinka. Ravno tako so se negativno obnesli nekateri kasnejši zaviralni poskusi, kot na primer italijanski policijsko-upravni ukrep iz leta 1873, ki so ga sprejeli, da bi zaustavili rastoči odliv agrarnega prebivalstva. S tem, da je preprečeval odhajanje "neimovitim" osebam, je dosegel le, da so se te izseljevale skrivoma in tako zgubljale vsako možnost zaščite s strani italijanske države.⁹ Še zgovornejši je primer carske Rusije, kjer svoboda izseljevanja nikoli ni bila priznana, a je kljub temu skrivoma zapuščalo državo na stotisoče ljudi. Pred temi dejstvi so z načelom svobode morali soglašati tudi nasprotniki izseljevanja.

Pravno priznanje državljske pravice do prostega izseljevanja (bodisi dokončnega, z odpustom iz državljanstva, bodisi začasnega) in premostitev predsodkov do izseljencev vsekakor nista pomenili naklonjenega stališča države do izseljenskega pojava. Načeloma je veljalo, da je odhajanje državljanov sicer dovoljeno in zaradi njega niso več kazensko preganjani, vendar ga država nikakor ne podpira in ga nihče ne sme spodbujati. Izseljencu pa je treba omogočiti, da svojo pravico najbolje uveljavi. Država, ki do izseljenca, dokler je v njem videla predvsem od-

⁸ *Patent über die Auswanderung und unbefugte Abwesenheit*, Kundgemacht durch Hofkanzlei-Verordnung vom 2. April 1832, Z. 6347.

⁹ V. Ellena, cit., str. 49-50; "Auswanderung", v *Brockhaus' Conversations Lexikon*, 2. Band, Leipzig, 1882, str. 270; E. Philippovich von Plilippsberg, cit., str. 79.

padnika, ni čutila posebnih dolžnosti, je tako s časom prevzemala nalogo, nadzorovati izseljenski proces in ščititi izseljenca pred zlorabami in drugimi pastmi, ki so mu pretile na poti. V tej smeri so se v teku prejšnjega stoletja razvijale izseljenske zakonodaje. Nastajale so v različnih obdobjih in vsaka z lastnimi posebnostmi, glede pač na aktualnost in specifične značilnosti izseljenskega vprašanja v posameznih državah. Osnovne smernice so bile vsekakor enotne in so se nanašale na potovalne pogoje, dejavnosti podjetij, ki so se ukvarjala z izseljenskimi posli, in odnose med le-timi in izseljenci.

Prve zakonske ukrepe humanitarnega značaja je sprejela Anglija od leta 1803 dalje (*Passengers Acts*). Vsebovali so osnovna pravila za varnejše čezoceansko potovanje in izboljšanje življenjskih pogojev na ladjah: predpisi so se nanašali na število potnikov, velikost bivalnega prostora, količino prehrabnih zalog in vode in na same plovne značilnosti ladje ter na varstvo izseljencev pred izkoriščanjem.¹⁰ V kolikor so veljale tudi v angleških kolonijah, so te norme izvajali tudi v odnosu do neangleških ladij, tako da je angleška zakonodaja posredno posegala v izseljenske zadeve drugih dežel, ki še niso storile pravnih korakov v prid izseljencem.¹¹ V prvih desetletjih 19. stoletja so se začele zavzemati za odpravo najbolj nečloveških oblik izkoriščanja pomorskih potnikov tudi Združene države Amerike, čeprav tamkajšnje oblasti niso kazale pripravljenosti, da bi preprečile razne goljufije na račun prišlekov na ameriških tleh.¹² Vsekakor je ameriški *Passengers Act* iz leta 1819, ki je ravno tako uvažal osnovne določbe glede velikosti potniških ladij za priseljence in prehrabnih zalog (te določbe so do srede stoletja dodatno poostri s tremi novimi zakoni), dokončno odpravil v 17. in delno še 18. stoletju razširjeno trgovanje s potniki, ki niso premogli sredstev za poravnavo prevoza in so jih zato prodajali v začasno suženjstvo.¹³ S hitrim

¹⁰ E. Philippovich von Philippsberg, cit., str. 79; A. Sartorius von Waltershausen, "Auswanderung", v *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, Jena 1924, str. 107.

¹¹ Prim. J. H. Voigt, cit., str. 243.

¹² S. E. Morison - H. S. Commager, *Storia degli Stati Uniti d'America* (orig. *The Growth of the American Republic*, New York 1950), Firenze 1974, 1. zvezek, str. 693.

¹³ E. Philippovich von Philippsberg, cit., str. 80. Šlo je za takoimenovane *indentured servants* oziroma *redemptioners*, ki so se v zameno za predplačano potovanje za določeno število let pogodbeno "prodali" ladijskim kapitanom oziroma ladjarjem, ti pa so v priseljskih deželah na dražbah svoj del pogodbe (odtrgan po *zobčasti črti* od dela, ki je pripadal izseljencu, od koder ime *indentured*) odstopili posestnikom ali drugim, ki so potrebovali delovno silo. To je bil čas, ko se je izoblikovala tudi figura izseljenskega agenta, ki je od ladjarjev

naraščanjem izseljevanja in gospodarskih špekulacij okrog tega pojava so se večale tudi potrebe po vse podrobnejši in strožji reglementaciji izseljenskega prometa, potreben pa je bil tudi ustrezen aparat za upravljanje izseljenskih zadev. Tako je leta 1852 in 1856 Anglija sprejela nove zakonske predpise in jih v letih 1863, 1879 in 1894 še dodatno izpopolnila in razširila.

V nemških državah se je pravno urejanje izseljenstva v zaščitnem smislu začelo razvijati od 30-ih let prejšnjega stoletja dalje. Bavarska, Württemberg, Saška, Prusija in Hessenska so sprejemale vsaka svoje predpise o poslovanju izseljenskih agencij in podjetij, ki so se ukvarjala s prevažanjem izseljencev. Najprej pa sta se zavedli potrebe po urejanju izseljenskih zadev pristaniški mesti Bremen in Hamburg, čigar vladi sta prve ukrepe sprejeli leta 1832 oziroma 1837. Ker sta se vključevali z zamudo v čezoceanski izseljenski promet, je zlasti Bremen z boljšimi varstvenimi jamstvi skušal pritegniti tokove nemških izseljencev, ki so takrat držali pretežno čez nizozemska pristanišča. Zaščitno zakonodajo je tako dolgo časa spodbujala prej gospodarska računica kot pa pravi humanirarni čut. In tudi prvi bremenski zakon iz leta 1832, ki se je oslanjal na predpise ameriškega priseljenskega zakona, so sprejeli v prvi vrsti, da bi pospešili odvajanje revnih izseljencev, ki bi drugače bremenili mestno skrbstvo.¹⁴

Povsem nov pristop k izseljenski problematiki je prineslo revolucionarno obdobje 1848/49, ko so načelo o svobodi izseljevanja, zajeto v Frankfurtski nacionalni ustavi, nadgradili z zakonskim osnutkom za enotno zaščito in varstvo nemških izseljencev doma in v priseljenskih deželah. Osnutek, ki je posegal tako v problematiko čezoceanskega potovanja kot na področje poslovanja agentur in predvideval ustanovitev centralnega zveznega pristojnega urada za izseljenstvo, je propadel skupaj z ustavo, vendar so njegove smernice obveljale kot zgled nadaljnjim ureditvenim pobudam. Kljub zahtevam po poenotenju so se te nadaljevale po posameznih nemških državah, ki so skladno z lastnimi interesi oblikovale pogostokrat proti-

najemal prostor na ladjah in ga do skrajnosti natrpal s potniki, ne da bi si pri tem prevzemal odgovornost glede življenjskih razmer med potovanjem in njihove nadaljne usode. A. M. Martellone, *Introduzione*, v: A. M. Martellone, *La "questione" dell'immigrazione negli Stati Uniti*, Bologna 1980, str. 25-26.

¹⁴ F. J. Pitch, *Die wirtschaftlichen Beziehungen Bremens zu den Vereinigten Staaten von Amerika bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*, Veröffentlichungen aus dem Staatsarchiv der Freien Hansestadt Bremen, Bd. 42, 1974, str. 187.

slovne predpise. Do izraza so prihajale zlasti razlike med Bremnom in Hamburgom na eni strani in ostalimi na drugi, ki so odgovarjale pridobitniškim težnjam ladjarjev in pristanišč oziroma skrbi za zaščito prebivalstva pred zavajajočo propagando in agresivnim delovanjem izseljenskih agentov. Kljub temu, da je z nemško združitvijo urejanje izseljenskih zadev prešlo v pristojnost zvezne zakonodaje, se je zaradi nesoglasij in pomanjkanja prave volje normiranje še dalje razvijalo na ravni posameznih konfederalnih enot, med katerimi sta prednjačili Bremen in Hamburg, za nadzor nad izvajanjem zakonodaj pa je bila 1869 uvedena figura komisarja za izseljenske zadeve. Končno je prišlo 1897 in 1898 do sprejetja zveznega nemškega izseljenskega zakona.¹⁵

Na Nizozemskem in v Belgiji, ki sta se ob lastnem izseljevanju soočali predvsem z močnim tranzitom tujih izseljenskih tokov, segajo začetki zaščitnega normiranja v leta 1837 oziroma 1843. Na Nizozemskem se je v obdobju 1861-69 izoblikoval izpopolnjen predpis za ureditev prehoda izseljencev prek državnega ozemlja in njihovega nadaljnjega potovanja prek nizozemskih pristanišč, medtem ko je Belgija sprejela leta 1876 zakon o prevažanju izseljencev, ga nato leta 1890 preformulirala in leta 1905 dopolnila z dekretom. V Franciji je obstajal od leta 1860 zakon o izseljevanju, ki so ga dopolnjevali dekreti in ministrski ukazi o prevažanju izseljencev, sprejeti med leti 1861 in 1889. Poleg tega so leta 1862 izdelale mestne oblasti v Le Havru poseben pravilnik za tiste, ki so nudili prenočišče izseljencem, čakajočim na odhod. V Švici so se predpisi osredotočali na poslovanje izseljenskih agentur, ki so ga uredili z zakonom in ukazi leta 1888 in dopolnili z zakonom leta 1889, na Švedskem pa na podlagi ukazov iz let 1864 in 1867. V Španiji so norme slonele na ministrskem dekretu iz leta 1852, leta 1907 in 1908 pa so stopili v veljavo izseljenski zakon in podzakonski predpisi. V Italiji je bil prvi okvirni izseljenski zakon sprejet leta 1888 in je prinašal le splošne predpise o izseljenskih zadevah, s posebnim ozirom na poslovanje agentur, prevažanje izseljencev pa je urejeval pravilnik trgovske mornarice. Z izseljenskim zakonom leta 1901 je Italija dobila eno najpopolnejših zakonskih ureditev, ki je zajemala izseljensko problematiko v vseh njenih mnogoterih aspektih. V naslednjih letih so sledili dopolnilni zakoni, leta 1919 pa so vse zakonske predpise združili v enotno besedilo.¹⁶

¹⁵ R. Langbein - W. Henning, cit., str. 294-295; A. Sartorius von Waltershausen, cit., str. 97.

¹⁶ A. Sartorius von Waltershausen, cit., str. 93 in sl.; G. Meyer, "Auswanderungsgesetzgebung", v *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, Jena 1924, str. 110-115 in 117-118; "Emigrazione", v *Enciclopedia del Diritto*, XIV, str. 838-850.

V ogrskem delu Habsburške monarhije je izseljenske zadeve urejal zakon iz leta 1903, ki so ga leta 1909 popravili in dopolnili. Avstrija pa je, kljub vladnim in drugim prizadevanjem, vse do konca svojih dni ostala brez pravega izseljenskega zakona. Avstrijska ureditev problematike se je razvila v drugi polovici stoletja večinoma v obliki ministrskih ukazov in dekretov oziroma zakonov, ki so urejali specifična vprašanja, kot osnova pa je ostal v veljavi sicer močno okrnjeni in z uvedbo svobode izseljevanja svojega bistva izvotleni absolutistični izseljenski patent iz leta 1832. Avstrijski zaščitni predpisi so se osredotočali na področje odpravljanja izseljencev. Iz leta 1852 je ukaz Notranjega ministrstva o prepovedi izseljenskih agencij, saj je njihov obstoj nasprotoval duhu takrat še polnomočnega patenta iz leta 1832. Javnim agentom in privatnim poslovnim posrednikom, katerih poslovanje sta urejala zakona iz let 1833 oziroma 1863, pa je bilo dovoljeno nuditi informacije, zadevajoče izseljevanje, toda niso smeli posredovati in vzpostavljati zvez s tujimi podjetji, ki so se ukvarjala z odpravljanjem oziroma prevažanjem izseljencev.

Uveljavitev načela o svobodi izseljevanja tudi v Avstriji ni pomenila naklonjenosti države do izseljenskega pojava, tako da je prepoved izseljenskih agencij ostajala še vedno v veljavi. Delovala so lahko le predstavništva ladjarskih družb in poslovalnice z ministrsko koncesijo, za katere je veljala prepoved vsakršne oblike spodbujanja ljudi k zapuščanju domovine. Podobnim predpisom so bili podvrženi tudi potovalni uradi, ki so jih z ministrskim ukazom leta 1895 uvrstili med koncesionirane obrti in jim prepovedali izdajati vozovnice v državi nekoncesioniranih tujih ladjarskih družb. Zaradi vse večjega kršenja teh predpisov so leta 1897 izdali še zakon s kazenskimi določbami. Tako so še naprej vztrajali pri izključno negativnem pristopu do problematike, čeprav so se s širjenjem izseljenskega pojava utrjevali tudi zavest o potrebi po aktivnejši politiki države in prizadevanja za globalno zakonsko ureditev vprašanja.¹⁷

Avstrijsko in ogrsko zamujanje na tem področju je treba vsaj delno pripisati tudi odsotnosti domačih izseljenskih pristanišč, razvoj le teh in potniškega ladijskega prometa pa je bil, kot smo videli, v precejšnji meri soodvisen od razvoja zaščitne izseljenske zakonodaje. Ogrska je bila pri nadoknadi zamude še kar učinkovita, saj

¹⁷ Prim. F. Schmid, "Auswanderung", v Mischler-Ulbrich, *Österreichisches Staatswörterbuch. Handbuch des gesamten österreichischen öffentlichen Rechtes*, I. Band, 1905, str. 375-380; Frhr. von Call, "Auswanderungsgesetzgebung in Oesterreich", v *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, Jena 1924, str. 115-117.

je z zakonom iz leta 1903 poleg globalne reglementacije izoblikovala tudi pravne pogoje, ki so omogočili vzpostavitev redne proge za izseljenski promet na Reki in preusmeritev četrtine ogrskega izseljevanja čez domače pristanišče. V Avstriji pa so razni vladni in drugi zakonski načrti zaradi nesoglasij in nasprotujočih si interesov ostali na papirju in niso prišli niti do parlamentarne obravnave. Sicer se je leta 1903 tudi Trst vključil v mednarodni čezoceanski izseljenski promet, vendar je bil ob "odsotnosti" države pri preusmerjanju in pritegovanju avstrijskih tokov neprijemno manj učinkovit. Tako so avstrijske oblasti uspele neposredno ščititi in tudi pobliže nadzorovati le slabih 7 % nacionalnega izseljenstva, saj je preostali del še dalje odhajal prek tradicionalnih poti čez tuja pristanišča.¹⁸

Zadržanje države in pravno poseganje v izseljensko vprašanje je bilo v zadnjem letu pred vojno pod negativnim vplivom afere okrog odhajanja vojaških obveznikov, ki je izbruhnila leta 1913. Pritiski ministrskih in političnih krogov, ki so zahtevali zaščito državnih interesov, so dobili izraz v osnutku izseljenskega zakona, ki ga je vlada takrat predložila parlamentu in ki je predvideval predpise za represijo izseljevanja, ki državi zaradi strukturnih značilnosti oziroma usmeritve proti nezazelenim ciljem ni bilo po godu. In v tem duhu je prišlo tudi do skrajnega policijskega posega, ko je marca 1914 notranje ministrstvo izdalo ukaz o poostritvi policijskega nadzora nad moškimi izseljenci v starosti 17-36 let in vzpostavilo na vsem državnem ozemlju kontrolno službo. Ukrep v osnovi ni pomenil prepovedi izseljevanja vseh moških v vojaškoobvezni starosti, čeprav se je v javnosti sprva razširilo takšno prepričanje, ampak zaustavitev vseh tistih, ki niso mogli dokumentirati, da je njihov odhod v skladu s predpisi vojaških zakonov.¹⁹ Ker pa so bile pri tem popolnoma spregledane objektivne eksistencialne potrebe tistih, ki so se (čeprav brez ustreznega dovoljenja) podajali v tujino, je bila z njim dejansko omejena svoboda izseljevanja, se pravi eno izmed osnovnih ustavnih načel.²⁰

Osnovni problem na poti regulacije izseljenskega vprašanja je bila opredelitev pojava, ali z drugimi besedami, določitev problematike, ki naj jo pravo obravnava. Odgovori na to vprašanje so bili v posameznih državah različni, tako da se je

¹⁸ A. Kalc, "Prekooceansko izseljevanje skozi Trst 1903-1914", *Zgodovinski časopis*, 46, 1992/4, str. 491 in sl.

¹⁹ "L'Emigrazione", *Osservatore Triestino*, 30.4.1914.

²⁰ H. Chmelar, *Höhepunkte der österreichischen Auswanderung aus den im Reichsrat vertretenen Königreichen und Ländern in den Jahren 1950-1914*, Wien 1974, str. 152-159.

definicija pojma izseljenec pojavljala v bolj ali manj širokih in na podlagi različnih kriterijev opredeljenih variantah, ki so se v času seveda tudi spreminjale v skladu z razmerami in novimi potrebami. Za madžarski izseljenski zakon je bil na primer izseljenec tisti, ki se je podajal v tujino zaradi "trajnega zaslužka", z izjemo določenih poklicev, če je šlo za manj kot enoletno bivanje v evropskih deželah. Španski zakon se je nanašal na tiste, ki so zapuščali domovino in se selili v Ameriko, Azijo ali Avstralijo s plačanim ali neplačanim ladijskim prevozom v 3. ali temu enakovrednem potovalnem razredu. Podobno se je tudi italijanski zakon iz leta 1901 omejeval le na definicijo prekomorskega izseljenca. V smislu tega zakona je bil izseljenec tisti državljani, ki se je v 3. ali temu enakovrednem potovalnem razredu podajal v dežele onkraj Sueškega prekopa in Gibraltarske ožine, z izjemo italijanskih kolonij in protektoratov ter evropskih dežel. Ni pa štel za izseljence in torej jemal pod zaščito potnikov, če med njimi na ladji ni bilo vsaj 50 italijanskih državljanov. To je bila v drugih besedah meja (značilna tudi za angleško zakonodajo), nad katero so ladje štele za izseljensko in je bila avtomatično podvržena vsem izseljenskim zakonskim predpisom. Z dopolnilnim zakonom leta 1913 so definicijo razširili na prekomorske potnike višjih potovalnih razredov, ki so odhajali opravljati fizična dela, se ukvarjat z drobno trgovino ali z namenom, da se pridružijo družinskim članom. Podobno kot madžarski zakon so tudi avstrijski zakonski onstuki iz let 1904, 1908 in 1913 opredeljevali izseljenca na podlagi namenov odhoda v tujino, in sicer, da "si tam poišče sredstva za preživetje", in v tem smislu je izraz pojmoval tudi zakon iz leta 1897 o kazenskih določbah v zvezi z odpravljanjem izseljencev.²¹ V drugih državah, kot v Nemčiji, Belgiji in Švici, pa definicija izseljenca iz špekulativnih razlogov ni bila izražena v zakonskem besedilu oziroma je bil ta pojem nakazan le v implicitni obliki, kot na primer v angleškem zakonu, v katerem je bil izseljenec zajet v kategoriji t.i. medpalubnega potnika (ang. *steerage passenger*, nem. *Zwischendeckpassagier*).²²

²¹ Problematika definicije izseljenca v Avstriji je sicer dokaj zapletena, glede na to, da je okrog nje vladala precejšnja zmeda. Temu je pripomoglo nejasno razlikovanje med pojmom v smislu varstvenega prava. Prim.: "Zum Begriffe der Auswanderung im Sinne des Auswanderungsgesetzes vom 21. Jänner 1897, RGBI. Nr. 27", v: *Österreichische Rechtssprechung in Strafsachen. Entscheidungen des k. k. Obersten Gerichts- und Kassationshofes*, ed. von der Redaktion der Österreichischen Zeitschrift für Strafrecht, 4, 1913, str. 125-131; H. Chmelar, cit., str. 14 in sl.

²² Podrobnejši pregled zakonskih opredelitev pojma izseljenca v F. R. von Srbik, *Die Auswanderungsgesetzgebung. I. Die Grundzüge der wichtigsten Europäischen Auswanderungsgesetze*, Wien 1911, str. 1-5.

V zvezi s problemom definicije zakonskega okvira se je postavljalo tudi vprašanje sezonskega izseljevanja, pri čemer je bilo mišljeno kontinentalno, čeprav ni šlo za sinonima, če pomislimo na dokaj močne vsakoletne selitve agrarnih delavcev iz nekaterih držav v Južno Ameriko, kamor so se podajali na sezonsko delo izkoriščajoč razliko v letnih časih. Kot je razvidno, so nekatere definicije upoštevale izseljence v širšem smislu, druge so se osredotočale izključno na čezoceanskega izseljenca. Ne glede na to so nekateri zakoni vsebovali v samem besedilu ali v pravnih posebnih in izrecnih predpisih, ki so se nanašali na sezonsko oziroma kontinentalno izseljevanje, drugi so pogojno dopuščali možnost razširitve svoje zaščite na ti dve kategoriji. Dejstvo pa je, da so bile v glavnem norme ustrojene po meri čezoceanskega izseljevanja. To zaradi objektivno večjih nevarnosti, ki jim je šel čezoceanski izseljenec naproti, saj je na prehodu z ene celine na drugo, ko je bil popolnoma odvisen od tretjih oseb in življenjskih pogojev na ladjah, tvegala poleg goljufij samo življenje, zdravje, osebno svobodo, možnost povratka v domovino in podobno.

Kontinentalni izseljenec je bil na svojih poteh bolj odvisen od samega sebe, za njegov prehod od doma v delovna središča ni bilo velikih ladjarskih interesov, ki so jih države ravno tako, pravzaprav še bolj ščitile kot izseljenca, tudi z oblikovanjem zaščitne izseljenske zakonodaje v prid nacionalnemu ladjarstvu. Območja, na katera se je kontinentalni izseljenec podajal, praviloma niso bila tako oddaljena in navadno se je pri svojih premikih držal že utečenih selitvenih kanalov, ki so nastajali pod vplivom delovnega tržišča in v skladu s poklicno tipologijo selitvenih tokov. Sezonski značaj je izseljencem omogočal preverjanje delovnih pogojev in morebitno iskanje ugodnejših možnosti, skupinsko organizirano odhajanje na prej dodeljena delovišča in vnaprejšnje definiranje delovnih pogojev z delodajalcem. Na nekaterih področjih (npr. v gradbeništvu) je delovna sila z osnovnejšimi oblikami podjetništva neposredno prevzemala dela, še pogosteje pa je odhajala na sezonsko delo na pobudo domačih podjetnikov, ki so širili svoje posle v tujino. Nenazadnje je za sezonskega izseljenca konec sezone pomenil tudi konec neugodnih razmer in morebitnih zlorab in naslednje leto si je lahko skušal poiskati boljše delovne in življenjske pogoje. Čezoceanska izselitev je skrivala večje število neznank in potencialnih pasti, ki jim izseljenec sam in brez ustreznega varstva ni mogel biti kos. Težnje po diferenciranem odnosu do čezoceanskega oziroma sezonskega ali kontinentalnega izseljevanja so bile tako zelo jasne in so se kazale tudi na terminološki

ravni, kot na primer v Italiji, kjer je tudi statistika (vsaj do leta 1904) ločevala "pravo" izseljevanje (*emigrazione propria*) od "nepravega" (*emigrazione impropria*).

Podcenjevanje in zanemarjanje sezonskega oziroma kontinentalnega izseljevanja v razpravah in zakonskih zaščitnih prizadevanjih vsekakor nista bila upravičena, če upoštevamo težave in zlorabe, ki so spremljale tudi tovrstno obliko selitev in ki jim delavska zakonodaja, bodisi zaradi normativnih lukenj bodisi zaradi pomanjkljivega izvajanja, ni uspela kljubovati. Pri organiziranju in usmerjanju delovne sile so jo posredniki in podjetniki podrejali lastnim koristim s pomočjo protekcije in raznih oblik odvisnosti, ji odjedali zaslužek s provizijami za posredovanje, najemninami za stanovanja in prehrano, ji preprečevali iskanje boljših pogojev in jo odvrčali od upiranja s samovoljnim izplačevanjem mezd, ovajanjem policijskim oblastem in podobno; izkoriščanje podplačane ženske in otroške delovne sile je bilo na dnevnem redu in delovne (zlasti v opekarnah) ter stanovanjske razmere so bile nemalokrat nečloveške. Da bi ne ostali brez zaslužka, so sami sezonci težili k nelojalnim oblikam konkurence s sprejemanjem nižjih mezd in s stavkokaštvom, zaradi česar so prihajali v spor z lokalnim delavstvom. Vidna pa je bila tudi moralna dekadenca zlasti najpreprostejšega dela delavstva, ki je bil tudi najbolj podvržen špekulacijam. To so bili osnovni problemi sezonskega izseljevanja, v prid katerega so se dvigale vse glasnejše zahteve po poseganju države. V Italiji so leta 1904 priredili celo nacionalni posvet o začasnem izseljevanju (*Congresso nazionale dell'emigrazione temporanea*), in sicer v Vidmu, glavnem mestu Furlanije, ki je bila pravi epicenter italijanske sezone emigracije. Dokazano je bilo, da gre za svojevrstno problematiko, ki je ni mogoče enačiti s čezoceanskim izseljenskim pojavom ter jo ustrezno reglementirati v kontekstu čezmorske izseljenske zakonodaje.²³

Če so norme v prid sezonskim izseljencem ostajale v najboljšem primeru kot nekaj privesek izseljenskih zaščitnih zakonov, so ti načeloma jemali pod svoje varstvo tako domače kot tuje državljane, ki so potovali skozi državno ozemlje oziroma pristanišča. Svoboda izseljevanja je bila v nekaterih zakonskih besedilih izrecno poudarjena, medtem ko je bil drugod ta princip mišljen kot samoumeven, ker so ga, kot že rečeno, določali temeljni državni zakoni ali ustavni akti. Omejitve svobode

²³ Prim. F. Micelli, "*L'emigrazione temporanea del Friuli*" di G. Cosattini", v G. Cosattini, *L'emigrazione temporanea del Friuli* (ponatis originala iz leta 1903), Udine 1983, str. XII in sl.; G. Cosattini, cit., str. 60 in sl.; A. Lazzarini, *Campagne venete ed emigrazione di massa (1866-1900)*, Vicenza 1981, str. 246-247.

so se nanašale, kot rečeno, na vojaške obveznike (za te so obstajale le pogojne možnosti izstopanja iz države, o katerih so odločali vojaški organi, včasih proti plačilu kavcije), pa tudi na mladoletne, na tiste, ki so bili podvrženi kazenskim ali policijskim postopkom, ki jim je izselitev prepovedovala zakonodaja države, v katero so bili namenjeni, na starše, ki so puščali doma nepreskrbljene mladoletne otroke in podobno. Skoraj vse zakonodaje so nadalje vladam kot skrajno obliko omejevanja izseljenske svobode dopuščale možnost prepovedi izseljevanja v države, kjer življenjske razmere niso bile dovolj varne. Posebej omembe vreden pridržek pa je glede svobode izseljevanja vseboval ogrski zakon iz leta 1909, ki je ob prekomernem odhajanju vojaških obveznikov omogočal celo prepoved izseljevanja vseh oseb v vojaškoobvezni starosti na celotnem državnem ozemlju in je zaradi tega veljal za najbolj restriktivno ureditev izseljenstva svojega časa.²⁴

Osrednji sklop norm, ki so urejale potek izselitve, so tvorila določila o položaju in dejavnosti ustanov, ki so se ukvarjale s t.i. izseljenskimi posli (odpravljanjem in prevažanjem izseljencev). Osnovni skupni imenovalac izseljenskih zakonodaj je bilo koncesioniranje omenjenih dejavnosti, s čimer so si države zagotavljale neposredno poseganje v problematiko in nadzorovanje k temu poslu pripuščenih podjetij. Z vladno koncesijo so ladjarske družbe pridobile pravico do tovrstne dejavnosti na določenem državnem ozemlju. Koncesioniranje, brez katerega je bilo vsakršno poslovanje prepovedano, je bilo podvrženo bolj ali manj strogim pogojem, ki so bili ponekod vezani na jamstva o razpolaganju s primernim ladjevjem in o sposobnosti opravljanja transportne službe (švicarski zakon), drugod, kot npr. v nemškem zakonu, na domača podjetja oziroma podjetja z domicilom na nemškem državnem ozemlju. Najstrožji v tem smislu je bil zopet ogrski zakon, ki je pripuščal k poslovanju le domača podjetja oziroma tista, v katerih so domača podjetja nastopala z večinsko soudeležbo. Za inozemske ustanove so veljali posebni jamstveni predpisi. Večina zakonodaj je zahtevala, da vzpostavijo v državi svoje odgovorno predstavništvo, s čimer je ustanova prehajala pod polno državno jurisdikcijo. Nekatere ureditve so določale posebne pogoje za prevažanje izseljencev s subvencioniranim potovanjem (ker je tovrstno izseljevanje praviloma potekalo na osnovi posebnih meddržavnih pogodb). Le nizozemski zakon ni predvideval koncesije za ladjarske ustanove, izhajajoč iz dejstva, da je šlo na Nizozemskem v veliki večini za tranzitni izseljenski promet, ki se je odvijal na podlagi potovalnih pogodb, sklenje-

²⁴ F. R. von Srbik, cit., str. 6-12.

nih na tujem.²⁵ V Avstriji so bile tuje koncesionirane družbe dolžne odpreti generalno predstavništvo na Dunaju, nakar so lahko vzpostavile podružnice oziroma posredovalnice v deželnih glavnih mestih. Le domači družbi Austro-Americani je koncesija dovoljevala imeti agente v vsaki avstrijski občini.²⁶ Ogrska ureditev pa je bila tudi na tem področju izredno stroga in je poleg predstavništva v prestolnici šele na podlagi dodatnih ministrskih pooblastil dopuščala odprtje birojev v nacionalnih pristaniščih in nekaterih obmejnih železniških postajah.

Trajanje koncesije je bilo od zakonodaje do zakonodaje zelo različno, podelitev je predvidevala vplačilo kavcije in raznih pristojbin kot tudi možnost ukinitve. Koncesija je bila v nekaterih ureditvah vezana na posamezno ladjo, pri drugih, kot v primeru Nemčije, na določene priseljenske dežele oziroma določena priseljenska pristanišča. Take določbe in samo koncesioniranje te ali one družbe so vladam dopuščale možnost vplivanja na usmeritev izseljenskih tokov v skladu z boljšimi jamstvi za varnost izseljencev, ustrojene so bile v prid interesom lastnega ladjarstva, pristanišč in krepitve pomorskega in trgovskega prometa, nenazadnje pa, kot bomo videli, tudi v funkciji splošnih državnih in nacionalnih interesov na tujem.

Koncesiji je bilo podvrženo tudi poslovanje agentov, za katere uporabljajo posamezne zakonodaje različne nazive oziroma definicije, mišljene pa so ustanove, ki se ukvarjajo z odpravljanjem potnikov – izseljencev v sodelovanju s koncesioniranimi transportnimi podjetji. Težnja k vključevanju tovrstnih poslov med koncesionirane dejavnosti je bila prisotna že od samih začetkov razvoja zaščitne izseljenske zakonodaje, čeprav sprva ni uživala polnega odobravanja, ker je uvedba s strani države pooblaščenih in pravno definiranih poslovalnic spodbujevalno vplivala na izseljevanje. Vendar je bilo po drugi strani jasno, da odpravljanja izseljencev, ki je rado presegalo legalne meje in se spreminjalo v pravo podžiganje k izseljevanju, ni bilo mogoče prepuščati osebkom brez ustreznega pravnega in drugega znanja, ki so se posla lotevali bolj ali manj improvizirano in z namenom, da od svojih uslug čimveč iztržijo. Jamstva v prid izseljencu so bila neprimerno večja, če se je lahko posluževal državno priznanih in nadzorovanih poslovnih ustanov.

²⁵ A. Sartorius von Waltershausen, cit., str. 112.

²⁶ R. Riedl, *Die Organisation der Auswanderung in Österreich. Bericht über die vorläufige Ergebnisse der im k. k. Handelsministerium durchgeführten Untersuchung*, Wien 1913, str. 64; *Austro-Americana. Prospetto per passeggeri di terza classe*, Trieste, brez datuma, str. 3.

Ureditev agenturnega poslovanja je bila vsekakor od primera do primera precej različna. Tako je španski zakon izključeval možnost obstoja agenta kot samostojnega posredniškega lika z lastno licenco in koncesionirane ladjarske ustanove so smele sklepati posle le neposredno z izseljencem oziroma preko izrecno imenovanih konsignatarjev. Podobno je veljalo na Ogrskem, kjer se je z odpravljanem izseljencev lahko ukvarjalo le prej omenjeno, dokaj omejeno število neposrednih poslovalnic transportnega podjetja, ki ni smelo pooblaščati ali delegirati tretjih, pravno samostojnih posrednikov. Drugod so bili ti dovoljeni, čeprav so se po juridičnem položaju med sabo precej razlikovali. Ne glede na to in na stopnjo odgovornosti so za poslovanje potrebovali koncesijo, za katero je bilo v večini primerov med pogoji državljanstvo. Navadno je bila omejena na določeno območje, predvidevala je kavcijo (razen če agenti niso poslovali pod neposredno odgovornostjo ladjarja) in seveda možnost preklica s strani oblasti.

Z zagotavljanjem svobode izseljevanja kot osnovne državljanske pravice je liberalna država bila dolžna tudi skrbeti, da se tega načela ne zlorablja, ampak da se ga posluži državljan sam po lastni volji in presoji in brez zavajajočih vplivov. Od tod soglasna prepoved kakršnekoli direktne ali indirektne oblike propagiranja izseljevanja. Prepovedani so bili oglasi v javnih občilih, razpečevanje propagandnih prospektov, razobešanje plakatov in širjenje drugega gradiva, ki bi kakorkoli lahko navajalo k izseljenskemu koraku. Poslovanje ladjarskih podjetij in agentur se je moralo omejevati izključno na informacije in operacije pravno-gospodarskega in organizacijskega značaja v zvezi s potovanjem kot takim. To so smele opravljati le po zakonu predvidene poslovalnice, ki so svoje posle smele sklepati le v lastnih poslovnih prostorih. Mnoge zakonske ureditve so v podkrepitev teh načel izrecno prepovedovale posluževanje tretjih posredovalnih oseb v stikih z izseljencem in nekatere so celo predpisovale, da morajo to biti le redno zaposlene in plačane osebe, ki nikakor niso soudeležene pri poslu in njihov osebni zaslužek ni odvisen od števila odpravljenih potnikov.

Informiranje o možnostih in pogojih izseljevanja, o gospodarskih ter drugih razmerah v priseljenjskih državah so zakonodaje zaupale namenskim službam. Te so bile lahko državnega značaja, kot npr. v Italiji (v okviru Komisariata za izseljensko), Belgiji (zunanje ministrstvo) in na Madžarskem (notranje ministrstvo), zasebnega značaja, kot v Veliki Britaniji in Nemčiji (kolonialne družbe), ali mešane. Zasebne ustanove so vsekakor operirale v tesnem sodelovanju z državnimi organi in

pogostokrat z državnimi subvencijami, kot je bila to v Nemčiji od leta 1902 *Zentralauskunftsstelle für Auswanderer*. V Avstriji je slonela informacijska služba na misi-jah in konzulatih, ki so prek zunanjega ministrstva pošiljali poročila o delovnih in življenjskih razmerah ter pravnih pogojih za priseljevanje notranjemu ministrstvu, to pa dalje na občine, kjer so bile na voljo interesentom.²⁷ Informacije so delili tudi konzulati sami, s posebnim pooblastilom pa tudi ladjarske agencije in posredovalnice, vendar omejujoč se na splošnokoristne podatke.

Osnova razmerja med izseljencem in transportnim podjetjem je bila obvezna pismena transportna pogodba (oziroma vozovnica z navedenimi pogodbenimi pogoji), ki je predstavljala jamstvo za zaščito izseljenca pred zlorabami. Princip tržnega pogajanja so pri tem omejevale številne določbe (do tega je sicer prišlo ponekod z zamudo, kot na primer v Italiji, kjer je bila pogodba do zakona iz leta 1901 čisto privatna zadeva in je država intervenirala le na poziv enega izmed pogodbenikov): prevoznik je bil dolžan najprej nuditi točne in objektivne informacije o pogojih transporta, prevzeti in preskrbovati potnika s hrano in vsem potrebnim ter mu zagotoviti brezplačno zdravniško nego od izhodiščnega do končnega pristanišča, pogojno (v primeru odložitve odhoda in drugih zamud) pa tudi pred vkrcanjem in po izkrcanju; ne glede na morebitne ovire med potovanjem je bil dolžan potnika pripeljati do domenjenega cilja oziroma poskrbeti za njegovo repatriacijo, mu v primeru objektivnih nepravil (bolezni in podobnega) ali predolgi zamudi pri odhodu povrniti plačani denar in mu omogočiti brezplačno vrnitev domov. Vse to, kot tudi zavarovalnina proti nesreči (sicer samo za družinske poglavarje) in poškodbi ter izgubi prtljage, je bilo všteto v ceni vozovnice in prevoznik ni smel za nobeno uslugo zahtevati dodatnega plačila. Ladjar je odgovarjal za zavrnitev izseljenca v priseljenjskih pristaniščih, če je do tega prišlo zaradi nespoštovanja predpisov za vstop v državo. Za razreševanje sporov med izseljencem in prevoznikom oziroma agentom so bila ponekod predvidena razsodišča: v tujini je arbitražna vloga pripadala konzulom, v domovini nadzornim oziroma razsodiščnim komisijam.

Posamezne zakonodaje so vsebovale še razne druge določbe o specifičnih aspektih, vsem pa so bili skupni predpisi o ustreznosti plovil (za gradbene in tehnične značilnosti so v glavnem veljale pomorske uredbe), zdravniški službi, prehrani in ostali preskrbi, življenjskih pogojih in varstvu potnikov med potovanjem ter o

²⁷ Ernst Mayrhofer's *Handbuch für den politischen Verwaltungsdienst*, II. Band, V. Auslage, Wien 1896, str. 947.

oblastveni strukturi, pristojni za izseljensko problematiko, ki je imela izvršne organe (komisarje, inšpektorje, zdravniško in pomožno osebje v domovini, na ladjah in v priseljenjskih deželah), nadzorstvene in svetovalne organe. Tudi glede tega so se ureditve precej razlikovale in predvidevale od zelo "lahkih" struktur, opirajočih se na že obstoječe figure in urade, do nalašč izoblikovanih organov. Na tem področju je bila na prvem mestu Italija, kjer je v okviru zunanjega ministrstva deloval Izseljenski komisariat z artikulirano strukturo, ki je segala do občinske ravni in pokrivala problematiko v vseh njenih aspektih. Na tujem so varstveno službo za izseljence opravljali konzularni organi, ki so jim nekatere zakonodaje nalagale tudi druge naloge, razen informacijskih največ v zvezi z odpošiljanjem denarnih prihrankov, s problematiko vojaškoobveznih oseb in izseljenske statistike. Za financiranje oblastvenega aparata in službe so ponekod zakonodaje določale ustanovitev izseljenskih fondov, ki so jih napajale državne dotacije, razne zasebne in javne donacije, denar od kavcij za koncesije, od glob in davka na izdane vozovnice. Sredstva so nadalje služila za repatriacije državljanov na državne stroške, za organizacijo delovnih poslovalnic v tujini, podpore in podobne socialne posege.

Najbolj izpopolnjene zakonske ureditve so v sklopu skrbstvenih predpisov predvidevale službo za polog in pošiljanje denarnih prihrankov v domovino v sodelovanju z namensko koncesioniranimi bančnimi zavodi. Večina zakonov je vsebovala tudi predpise o zbiranju statističnih podatkov o izseljenskem gibanju, zaradi česar so bile ladjarske ustanove in tudi agenturne poslovalnice dolžne voditi poimenske evidence odpravljenih oziroma prepeljanih potnikov z bolj ali manj bogatimi osebnimi podatki. Nominalne evidence so služile tudi nadzorovanju izseljenskega prometa in so jih izročali pristojnemu nadzorstvenemu oziroma, kjer je bil zakonski režim strožji kot na Ogrskem, pa po več organom (policijskim, konzularnim) v izhodnih in vstopnih pristaniščih. Vse ureditve so končno seveda prinašale še kazenske predpise.²⁸

Izseljenska zakonodaja, ki se je razvila v teku 19. stoletja, je bila v glavnem policijsko-varstvenega značaja. To so bila pravila, ki naj bi zajamčila kolikor toliko dostojen potek izseljenskega procesa pod budnim nadzorstvom države, ki je skrbelo za preventivno odpravljanje zlorab in kaznovanje kršiteljev reda ter izseljencu

²⁸ Za podroben globalni primerjalni prikaz opisane problematike glej F. R. von Srbik, cit.; Razlage osrednjih predpisnih sklopov v A. Sartorius von Waltershausen, cit., E. Philippovich von Philippsberg, cit., G. Meyer, cit.; "Emigrazione", v *Enciclopedia del Diritto*, cit.

nudila pravne in institucionalne oporne točke pri uveljavljanju svoje temeljne svobosčine. Taka zasnova je bila izraz težnje po nevtralnem stališču v odnosu do izbire izseljenskega cilja s strani državljana. Na teoretični in tudi politični ravni pa je ves čas tekla živahna razprava o tem, kako naj se država vede oziroma kje so meje njenega poseganja v izseljenske procese, in proti koncu stoletja so nekatere zakonodaje začele presegati policijsko-varstvene okvire in odražati prehajanje k pozitivni izseljenski politiki. Izhodišče je še vedno ostajalo načelo, da je izseljevanje sicer svobodno, a mu država ne sme izkazovati naklonjenosti in še manj ga spodbujati; če pa pojav že sam po sebi obstaja in se mu ni mogoče izogniti, zakaj ga ne bi aktivneje izkoristili v prid državi? Država naj torej prevzame vlogo usmerjevalca svojega izseljenstva in v sodelovanju z zasebnimi ustanovami za kolonizacijo omogoči oblikovanje velikih, strnjenih in nacionalno zavednih ter z domovino tesno povezanih skupnosti v priseljenjskih deželah, v korist narodnogospodarskih interesov in krepite nacionalne moči na svetovnem prizorišču. Pomisleki o pravilnosti takega poseganja države so bili brezpredmetni, ker je šlo za uveljavljanje večje koristi, kot če so izseljence pri izbiri cilja prepuščali njihovi presoji.²⁹

Poskusi pozitivne izseljenske politike so se sicer pojavili že veliko prej, a so se do neke mere obnesli samo, ko je šlo za naseljevanje v deželah, ki so spadale v kolonialni okvir izseljenjskih držav, kot na primer angleško izseljevanje v Avstralijo. V Angliji je industrijska kriza sredi dvajsetih let, poleg spontanega izseljevanja, zlasti v ZDA, spodbujala tudi zamisli o usmerjevanju tokov proti angleškim kolonijam. Prve avstralske in novozelandske izkušnje na podlagi t.i. Wakefieldovega kolonizacijskega sistema, ki je slonel na zasebni iniciativi, so pokazale, da je vodenje izseljevanje lahko uspešno le ob podpori in soudeležbi države.³⁰ Prizadevanja za organizirano kolonizacijo so bila tudi drugod po Evropi dokaj močna, še posebno v nemških državah, kjer je nastalo veliko ustanov za kolonizacijo in kjer so se v štiri-desetih in petdesetih letih tudi vlade vse bolj zavzemale za kolonizacijske projekte. Vendar so poskusi prej ali slej večinoma propadli, ker države zaradi zunanjepolitične šibkosti niso uspele zaščititi svojih izseljencev pred zlorabami, ki so jim bili podvrženi v (zlasti južnoameriških) priseljenjskih deželah, in tudi "nemštvo" relativno majhnih izseljenjskih skupnosti je v morju latinskega sveta kmalu opešalo.³¹

²⁹ E. Philippovich von Philippsberg, cit., str. 81.

³⁰ Ibidem, str. 94-95.

³¹ Ibidem, str. 86-88.

V drugi polovici 19. stoletja pa so se evropske države večinoma odrekale vmešavanju v usmerjanje izseljenskih tokov, dokler niso zaradi notranjih in zunanjepolitičnih interesov težnje po aktivnejšem zadržanju začele zopet postajati aktualne. V desetletju pred prvo svetovno vojno se je v številnih državah priznavalo potrebo po "nadaljnjih nalogah" v odnosu do izseljenstva, poleg zaščitnih in varstvenih dolžnosti, in med temi je bila tudi Avstrija, kot nam priča takratna bogata literatura o izseljenskem vprašanju. Med prvimi je stopila na pot pozitivne izseljenske politike Belgija z zakonskimi predpisi iz leta 1890. Najodločnejši korak v tej smeri pa je storila Nemčija z uvedbo načela o t.i. specializaciji izseljenstva (*Spezialisierungsprinzip*). Nemški izseljenski zakon iz leta 1897 je namreč vseboval določbe, ki so vladi dopuščale možnost usmerjanja izseljenskih tokov z dodeljevanjem koncesije za prevažanje izseljencev določenim družbam in za določene dežele. Za tem je stala želja po odtegnitvi takrat sicer že upadajočega nemškega izseljevanja od severnoameriškega cilja, kjer je bil nemški element podvržen hitrejši integraciji in asimilaciji, ter njegovi preusmeritvi proti južnemu delu kontinenta. Pričakovalo se je, da bo tukajšnje "nemštvo" ustvarilo tržišče za proizvode iz domovine in hkrati delovalo v prid nemškemu gospodarskemu prodiranju v večinoma še nerazviti južnoameriški kontinent. Zakon je zaradi določil o specializaciji postal tarča hudih kritik, ker je interese za izselitev prikrajšal za objektivno informiranje in svetovanje ter jih pri izbiri cilja podrejal vplivom in interesom države oziroma zasebnih ustanov, ki jim je vlada zaupala vodenje izseljevanja in kolonizacije.³²

Poleg angleške zakonodaje, ki je bila zaradi kolonialnega konteksta z aplikativnega vidika nekoliko stvar zase, je pravne elemente pozitivne izseljenske politike vseboval tudi italijanski zakon iz leta 1901, ki je poleg t.i. spontanega izseljenstva (ki je odhajalo na svoje stroške in brez vsakršne domene ali vnaprejšnje obveze) predvideval možnost subvencioniranega (npr. v obliki predplačanega prevoza, raznih ugodnosti v zvezi z najemanjem zemljišč in podobno) in rekrutiranega izseljevanja (z delovno pogodbo ali obljubo). Organizacijo in odpravljanje teh vrst emigrantov pa je podredil posebnemu vladnemu pooblastilu in torej vladnemu vplivu.³³ Usmerjanju tokov sta lahko služila tudi državni upravni izseljenski aparat in informacijska služba, čeprav ne po nemškem principu, ki je predvideval usmerjevanje proti "zaželenim" ciljem, temveč v negativnem smislu. S pomočjo informacijske službe je namreč vlada odvrčala izseljence od "nevarnih" in hkrati (čeprav neurad-

³² Ibidem, str. 111-112; R. Langbein - W. Henning, cit., str. 300.

³³ Prim. "Emigrazione", v *Enciclopedia del Diritto*, cit., str. 835.

no) od "nezaželenih" ciljev. Na to pot je italijanski vodilni politični razred stopil že po nesrečnih afriških kolonialnih izkušnjah, na katere je sprva stavil za reševanje težkega kmečkega vprašanja, in neuspela prizadevanja za vzpostavljanje umetnih kolonij raje zamenjal z (nič manj kolonialno pogojeno) politiko usmerjevanja sponstanega izseljenstva proti Latinski Ameriki.³⁴ Če je v nemškem primeru model specializacije obrodil določene sadove, pa so bile koristi italijanske usmerjevalne politike proti latinskoameriškim deželam vse prej kot razveseljive, zaradi strukturnih značilnosti izseljenstva (sestavljene pretežno iz najnižje delovne sile brez lastnih sredstev), nezadostne investicijske politike italijanskega kapitala in šibke iniciative italijanskega podjetništva.³⁵ Prihajalo je celo do paradoksalnih učinkov, kot na primer konkurence izseljenskih z domačimi vinogradniki in posledičnega upadanja italijanskega vinskega izvoza v Južno Ameriko.

Druge države, ki so sledile načelu narodnogospodarski in politični koristi podrejene izseljenske politike, niso vnašale v zakonodajo namenskih pozitivnih direktiv. Za uresničevanje cilja so se nagibale raje k potenciranju informacijske službe, razvijanju ustreznih upravnih struktur in ustanov v priseljenjskih deželah, ki naj zagotovijo priseljencem čimboljše zaslombo za uspešno družbenogospodarsko rast in hkrati ohranjanje vezi z domovino. Podobni pogledi so prevladovali tudi v Avstriji, kjer sta se v prizadevanjih za prehod od izključno policijske k širši in organizirani ureditvi problematike upoštevali kot posebni nalogi tudi organizacija in usmerjevanje domačega izseljenstva preko domačih pristanišč (t.i. nacionalizacija izseljensktva). Tako je J. Buzek, eden najuglednejših razpravljalcev o izseljenskem vprašanju, imel načelo o specializaciji za nepotrebno in zagovarjal predvsem skupno angažiranost države in zasebnih ustanov (t.j. obeh avstrijskih kolonialnih družb ter Rafaelove družbe) za gojenje domovinskega čuta v avstrijskih skupnostih na tujem in preprečevanje njihovega odtujevanja.³⁶ Vedeti pa je treba, da so avstrijski tokovi težili že sami po sebi v "pravo" smer, to je v Severno Ameriko, če upoštevamo, da je izseljenstvo zaradi svojih strukturnih značilnosti lahko narodnemu gospodarstvu najboljše služilo v vlogi "proizvajalca" težke valute. Glede južnoameriških ciljev pa je v državnih krogih prevladovala skepsa, ker od izseljencev ni bilo mogoče pričati

³⁴ G. Dore, *La democrazia italiana e l'emigrazione in America*, Brescia 1964, str. 70-71.

³⁵ E. Sori, cit., str. 129-130.

³⁶ J. Buzek, "Das Auswanderungsproblem und die Regelung des Auswanderungswesens in Österreich", *Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung*, 10 (1901), II. Teil, str. 553 in sl.; F. Schmid, cit., str. 379-380; Frhr. von Call, cit., 116-117.

kovati dovolj močne gospodarske uveljavitve, da bi lahko vplivali na trgovske izmenjave, ki jih vrh vsega sama Avstrija ni imela s čim napajati. Usmerjevalni posegi pa bi prišli v poštev pri kontinentalnem izseljevanju in predvsem za naseljevanje v Bosni in Hercegovini, kjer naj bi "snažne avstrijske nacionalne sile" utrdile etnično strukturo in domovinsko zavest prebivalstva. Avstro-ogrska kolonialna družba je nadalje nakazovala uporabo usmerjevalnega principa za "ustvarjanje" čezoceanskega sezonskega izseljevanja kot integrativnega gospodarskega resurza na depresivnih agrarnih območjih.³⁷

Če naj se na koncu povrnemo k osnovni in prevladujoči nalogi liberalne izseljenske zakonodaje, torej k zaščiti in varstvu izseljenca, moremo reči, da so se z njenim razvojem pogoji izseljevanja bistveno spremenili. Izseljenec, ki je bil v prvi fazi množičnih selitvenih gibanj prepuščen milosti in nemilosti tistih, ki so se z njim okoriščali, in se je ob vseh težavah, s katerimi se je srečeval na svoji poti, lahko zanašal samo na lastne moči, je sedaj užival poseben status in pravno zaščito. K izboljšanju so seveda pripomogli še številni drugi faktorji, od tehnične revolucije do organizacijskega razvoja prevozov. Kljub temu pa je ostajala izselitev, še posebno tista v čezoceanske dežele, v marsičem negotova in večkrat tudi travmatična izkušnja, ki je čestokrat puščala za sabo trajne negativne posledice. Izseljenska zakonodaja je sicer odpravila najbolj grobe oblike izkoriščanja emigrantov, večinoma pa je probleme samo omilila. Poleg pomanjkljivega in neustreznega normiranja je na tako situacijo vplival med drugimi dejavniki tudi labilen psihološki položaj izseljenca. V očeh tistega, ki se je odločal, da si poišče zaslužka na tujem, je bila izselitev kot taka le obvezni začetni korak pri uresničevanju načrta. Zato je bil pripravljen med tem kratkim časom "prehoda" sprejeti marsikatero nevšečnost in ponižanje, še posebno, če mu je bila izselitev prepovedana in je domovino zapuščal na nezakonit način. Razen tega izseljenec mnogih svojih pravic enostavno ni poznal ali se zanje ni upal postaviti, kot zgovorno priča primer Italije, kjer je izseljenski zakon iz leta 1888 zagotavljal izseljencu v tožbah proti agentom in ladjarskim družbam privilegiran položaj. Posebno razsodišče, ki je tovrstne razprtije reševalo po hitrem postopku, pa je v prvih treh letih prejelo samo pet prijav.³⁸

³⁷ "Zielbewusste Politik", *Kolonial-Zeitung*, Wien, 1913/6.

³⁸ J. Buzek, cit., str. 578.

Za takim zadržanjem se je pri mnogih izseljencih skrival še en nezanemarljiv vzrok, in sicer nezaupljiv odnos do oblasti in države, ki je od svojih državljanov zahtevala vedno več, malo pa dajala v zameno. Sama izseljenska izbira je pomenila iskanje izhoda iz neugodne situacije, v kateri se je izseljenec prepoznaval tudi kot žrtev oblastvenih odgovornosti, država pa je tudi to možnost izhoda iz težav pogojevala z zvestobo in zadostitvijo vseh dolžnosti državljana do nje. Zakaj naj bi se torej ta zanašal nanjo, se opiral na njeno okorno birokracijo, ki je povsod prežala, da bi mu zapletla načrte, ko si je želel le dela v "radodarnejšem" okolju. Nezaupanje ali vsaj skepsa do uradnih ustanov se zrcali v statistikah, ki kažejo, kako malo interesentov za izselitev se je zglaševalo na državnih informacijskih uradih za izseljenstvo. Izseljenec se je obračal na takega ali drugačnega agenta, ne meneč se toliko za njegov pravni položaj in računajoč predvsem na recipročno interesno solidarnost, ki je obema omogočila (po legalni ali ilegalni poti) dosego zaželenega cilja. Na takih predpostavkah se je v brk zakonskim predpisom razrasla gosta mreža posrednikov. Na italijanskem polotoku se je ob koncu 19. stoletja z izseljenskimi posli ukvarjalo kakih 20.000 pravno priznanih agentov, ukinitve izseljenskih agentur leta 1901 pa ni pomenila njihovega izginotja, temveč preprosto prehod v ilegalo.³⁹ Podobno je v Galiciji, najizrazitejšem avstrijskem izseljenskem območju, v desetletju pred prvo svetovno vojno delovalo po uradnih ocenah med pet in šest tisoč legalnih in ilegalnih agentov.⁴⁰ O značaju te organizacije v službi velikih ladjarskih koncernov priča tudi dejstvo, da je le majhen del avstrijskih izseljencev sklepal potovalne pogodbe na domačih tleh in da je večina prihajala v neposreden stik z uradnim predstavnikom paroplovnih družb (kot je edinole dopuščal zakon) šele v tujini, kjer se ni bilo treba več držati vojaških in drugih omejitvenih predpisov. Jasno je torej, da je posredniški aparat daleč presegal okvire, ki so mu jih vsiljevali zakonski predpisi, in da je v svojo strukturo vključeval širok krog akterjev, med katerimi ni manjkalo gostilničarjev, trgovcev, krajevnih veljakov, kot tudi ne upravnih uradnikov in zaupnikov ustanov, ki so bile zadolžene za varstvo izseljencev, ter samih izseljencev. Delo tega aparata, ki se je raztezal od izvornih do priseljenskih dežel, pa se ni omejevalo samo na odpravljanje izseljencev, ampak na celo vrsto dodatnih uslug, od organizacije potovanj v notranjost priseljenskih dežel, navezovanja stikov z delodajalci, usmerjanja v delovna središča, do menjave denarja in drugih, velikokrat

³⁹ E. Sori, cit., str. 308.

⁴⁰ A. Salz, "Auswanderung und Schiffahrt mit besonderer Berücksichtigung der österreichischen Verhältnisse", II. Teil, *Archiv für Sozialwissenschaft und Sozialpolitik*, Bd. 42, 1916-17, str. 877.

prepovedanih opravil, ki jim drugače ni bilo zadoščeno, a so prišla izseljencem še kako prav.⁴¹ Ponekod so zato začeli dvomiti v upravičenost prepovedi izseljenskih agentur in videli boljše rešitev v njihovi vnovični uvedbi, da bi se lahko "izseljenski posli" odvijali ob belem dnevu. Kjer so to izkusili, pa so se soočali s prekomernim množenjem poslovalnic in večanjem njihove pogajalne moči v škodo izseljenca.⁴²

Vse prej kot optimalni so bili nenazadnje pogoji v izseljenskih pristaniščih in na ladjah. Te so potnikom res nudile udobnejšo in hitrejšo prekooceansko plovbo, vendar so vladale v nezadostno prezračenih, umetno razsvetljenih in nerazgretih medpalubnih prostorih, ki so sprejemali tudi do dva tisoč in več izseljencev, čestokrat bedne razmere. Do neke mere so jim pripomogli sami izseljenci s svojimi nezdravimi navadami in nespoštovanjem ladijskega reda.⁴³ Slabemu higienskemu in sanitarnemu stanju, najbolj žgočemu problemu med potovanjem, pa je bila v prvi vrsti vzrok neustrezna sanitarna zakonodaja, ki je bila v glavnem naravnana proti širjenju nalezljivih bolezni, ni pa zadoščala za ohranjanje zadovoljivega zdravstvenega stanja izseljencev. Izseljenske ladje se niso več spreminjale tako pogosto kot nekoč v plavajoče lazarete, vendar je ostajalo prekomorsko potovanje podobno prehodu skozi ozko grlo, kjer so se mešale najrazličnejše patološke situacije in ustvarjali pogoji za telesno opešanje.⁴⁴

Končno je za take pogoje izseljevanja velik del odgovornosti padel na same državne oblasti, ki so zdravje, počutje in usodo izseljencev podrejele višjim interesom. Državni organi, zadolženi za upravljanje izseljenskih zadev, so bili pogostokrat v službi ladjarskega kapitala, kot zopet lepo kaže italijanski primer, kjer Komisariat za izseljenstvo s svojim aparatom ni nastal in deloval kot neodvisen organ v funkciji izseljenske zaščite, temveč kot sredstvo kompromisa med izseljenskimi in

⁴¹ Prim. R. F. Harney, "The Commerce of Migration", *Canadian Ethnic Studies*, Vol. IX, no. 1, 1977, str. 42-53.

⁴² M. R. Ostuni, "Fonti e spunti di ricerca per la storia dell'emigrazione italiana", *Movimento operaio e socialista*, 1981/1-2, str. 136.

⁴³ Prim. C. Lupi, "Trenta giorni di macchiana a vapore. Appunti sul viaggio degli emigranti transoceanici", *Movimento operaio e socialista*, 1983/6, str. 467-480.

⁴⁴ Do takih zaključkov prihaja A. Molinari v študiji *Le navi di Lazzaro. Aspetti sanitari dell'emigrazione transoceanica italiana: il viaggio per mare*, Milano 1989, ki s pomočjo bogate zdravstvene dokumentacije dokazuje kvarne posledice bivanja na ladjah in teže zdravstvenih problemov v izseljenski izkušnji.

ladjarskimi interesi. In tudi izseljenske agencije niso bile odpravljene zaradi prevlade prosvetljenih pogledov na izseljensko vprašanje, temveč prej zaradi premoči ladjarskega lobija, ki si je na ta način zagotovil večji delež zaslužka, da ne govorimo o ohlapnem izvajanju predpisov kot obliki uravnavanja izseljenskega ventila in zagotavljanja socialnega miru.⁴⁵ Ob takem zadržanju države in politike, ki je še dodatno poudarjalo razkorak med nameni izseljenskega prava in dejanskim potencialom izseljenskih tokov, je lahko postal še tako dober in dodelan izseljenski zakon anahronističen. Posledice pa so v obliki materialnega pa tudi duševnega in fizičnega bremena težile samo izseljenca.

SUMMARY

OUTLINES OF THE DEVELOPMENT OF EMIGRATION LEGISLATION IN THE 19TH CENTURY AND UP TO WORLD WAR I

Aleksej Kalc

This paper is a short overview of the emigration legislation developed during the time of massive European migration movements from the first half of the 19th century onwards. Socio-economic and legal-philosophical backgrounds of the regulatory requirements are outlined, these representing a reflection of the changed attitude of the liberal state towards emigration in contrast to the absolutist social and political state, and the transition from the repressive treatment of the emigration phenomenon to a social and protectionist legal concept of the problem. At its outset, the work deals with the basic principle of this orientation – the freedom to emigrate. In accordance with liberal ideas, this had become one of the basic human rights which the citizen could exercise of his own free will and understanding, however it was limited by certain moral duties to the country, primarily military service. The full establishment of this right was achieved step by step as the

⁴⁵ M. R. Ostuni, cit. str. 138.

liberal modernisation of society prevailed, as well as the role emigration was accorded in the context of the socio-economic strategies of the ruling upper class and the flow of international capital.

The paper gives a chronological outline of the main legal interventions in individual countries from which people emigrated and some of the countries to which immigrants went, from the first humanitarian regulations with the aim of improving living conditions during ocean crossings and from the most inhumane abuse of emigrants to the general organisation of this problem as a complex field. Here, the difficult path of normative efforts becomes visible, efforts which were often disunited and in conflict with each other due to contrasting interests in the big emigration business, as for example in Germany where national unification placed emigration affairs under the responsibility of the federal legislation, but standardisation was still developed on the level of single confederate units until the federal emigration act was adopted in 1897. Special stress is given to the example of Austria which became one of the leading emigration sources towards the end of the 19th century but never received a true emigration act despite governmental and other regulatory plans. Its system was based on the absolutist repressive emigration patent from 1832, from which only those regulations remained in force which were not in contrast with the principle of freedom of emigration introduced by the constitutional act in 1867. Additional ministerial decrees and legal regulations issued by the police dealt with some specific aspects of the problem.

The legislation was mostly focused on trans-oceanic emigration and only exceptionally also on seasonal or continental emigration. The reason for this lies in the higher risks faced by trans-oceanic emigrants, and by that not only frauds and exploitation are implied but also dangers threatening the very lives of the emigrants, their health, personal freedom, the chance to return to their homeland and other risks, and not forgetting also the powerful interests of ship-owners and other economic interests which were protected by individual countries in this field. The neglect of seasonal and continental emigration was of course unjustified, as these two types of emigration also faced problems and required intervention as far as protection and organisation were concerned. In checking the content and the technical characteristics of the legislation, which forms the main part of the paper, the author deals in more detail with provisions on the dispatching and trans-oceanic transport of emigrants, with a special view on legal issues, forms of business and

the responsibility of shipping companies and agencies in relation to the emigrant. The problems of contracting out shipping companies and agents as a basis for monitoring their operation and as a guarantee for the emigrant's protection, rules of business in agencies which had to restrict themselves exclusively to services connected with travel and had no right to instigate emigration, closing transport contracts as instruments for the formation of the basic relationship between the emigrant and the company in charge of trans-oceanic transportation are also outlined. The paper also deals with operative authorities, competent in the field of emigration, their powers of patronage and their supervisory, informative and other roles.

Finally, the author outlines the development of some of the legislation, from that with a solely protectionist intention within the framework of a positive emigration policy to those which include legal directives which enabled the flow of national emigration to turn towards certain geographic goals. One of the latter was the principle of specialising emigration in the German law of 1897, which was intended to create dense and nationally aware German emigration colonies especially in the southern part of the American continent, all of this being in the interest of the German national economy and the spreading of German culture in the world. The paper ends with an evaluation of the effects of the legislation on the status of emigration, and outlines the weak points and the inadequacies of organisation which in the most part merely eased the problems instead of eliminating them. This was also partly due to the fact that the legislation was not intended only for the protection and safety of the emigrant, but was often a compromise between the emigrants' interests and the interests of economic and other spheres, and the fact that they were only loosely enforced thus making it possible even for the strictest provisions to become anachronistic.

PRIZADEVANJA ZA IZOBRAZBO MED SLOVENSKIMI IZSELJENCI V ARGENTINI

Avgust Horvat

PREDVOJNI IZSELJENCI

Ob prelomu stoletja se je začelo naseljevanje Slovencev v Argentini. Nekateri menijo, da že prej, okrog leta 1878, ko se je iz takratne Avstrije naselilo 200 družin, med njimi naj bi bilo 50 slovenskih iz goriške okolice, večinoma kmetje in nekaj obrtnikov. Naselili so se v pokrajinah Formosa, Entre Rios in severnem delu Buenos Airesa. Pozneje je letnico 1878 izseljenski duhovnik Janez Hladnik, ki je prišel v Argentino leta 1936, ovrigel in na podlagi razgovorov, ki jih je imel ob obiskih teh izseljencev, ugotovil, da se je naseljevanje začelo že po letu 1880 ali še pozneje. Prišli so z avstrijskim potnim listom in so veljali za Avstrijce, vendar pa so jih priimki, čeprav popačeni, izdajali, da so Slovenci. To potrjuje tudi podatek, da je samo v kraju Cerrito bilo v letih 1892-1901 šest članov Mohorjeve družbe in naročenih na njene publikacije.¹

V drugi skupini izseljencev, ki so jo življenjske razmere privabile v Argentino, je bilo pet intelektualcev. Prvi med njimi je bil študent tehnike in poznejši znanstvenik in humanist Janez Benigar, ki je prispel v Argentino leta 1908. Le malo časa je ostal v prestolnici Buenos Aires. Prijatelj, ki je sicer prišel pozneje, mu je preskrbel zaposlitev pri namakalnih napravah na robu pampske ravnine in tako je odšel na jug.² Ostal je na jugu in se ustalil med Indijanci, Araukvanci, ob vznožju andskega

¹ Veronika Kremžar-Rožančeva, "Zapiski k naselitvi Slovencev v Argentini", *Meddobje* 3-4, 1990, str. 259-272.

² Irene Mislej, *Janez Benigar, Izbrano gradivo*, Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1988, str. 101.

pogorja. Ostal je nekako osamljen od ostalih intelektualcev in se posvetil etnološkemu in jezikovnemu študiju tega indijskega plemena, dokler ni v dvajsetih letih odkril njegovo bivališče salezijanski misijonar Slovenec Ludvik Pernišek.³ Za svoje znanstveno delo je prejel viska priznanja in bil imenovan za člana Narodne akademije za zgodovino. Njegovo delo za pravice Indijancev je včasih naletelo na nezumevanje vladnih organov, a je vztrajal in nadaljeval začeto delo.

Kot se je Benigar posvetil študiju in delovanju med Indijanci za njihove pravice, so se ostali intelektualci njegove skupine zaposlili pri gradnji železnic, vojaškem geografskem inštitutu in drugod. Imeli so se za Jugoslovane, navzeli so se ideje in miselnosti, ki je bila takrat aktualna med Slovenci, ki so živeli v mejah takratne Avstroogrške monarhije. Ustanovili so podružnico Jugoslovanske narodne odbrane⁴, ki je imela središče v Čilu, dokler ni po prizadevanjih arhitekta Viktorja Sulčiča, ki je prišel v Argentino v dvajsetih letih, dosegla samostojne organizacijske oblike in ostala pri življenju do konca druge svetovne vojne.

Po letu 1922 se je pričelo naslednje naseljevanje Slovencev v Argentini. Prihajali so iz Slovenskega primorja zaradi fašističnega preganjanja. Niso prihajali samo posamezniki, ampak tudi družine, nekatere z majhnimi otroki. To naseljevanje je trajalo nekaj let z italijanskim potnim listom in popačenimi priimki. V novi deželi so bili predstavljeni kot Italijani, a v zasebnem življenju so se čutili Slovence z bolečino, ker so zaradi narodne zavesti morali zapustiti rojstni kraj in deželo. Idejno so bili precej razcepljeni, imeli so več organizacij in glasil, ki pa so imela krajše življenje ali izhajanje. V glavnem so se naselili v Buenos Airesu in okolici, le redki so izbrali naselitev v notranjosti dežele. Med njimi je bilo več intelektualcev, eden najbolj vidnih in aktivnih pa je bil arhitekt Viktor Sulčič, ki se ni uveljavil samo v svojem poklicu, ampak tudi kot pesnik in pisatelj v španščini in slikar. Po drugi svetovni vojni se je ta skupnost sporazumela in so ustanovili skupno organizacijo Vzajemno podporno društvo Triglav, ki se je uspešno deluje in vključuje mlade četrte generacije.

³ Istotam. Pri tem ostane nerešeno vprašanje, če se je čutil Slovenca. O sebi je rekel, da je po starših Slovenec, po rojstnem kraju in šolanju pa Hrvat (Istotam, str. 99). Iz tega se lahko sklepa, da se je čutil samo slovenskega porekla, po narodnosti pa Hrvata. Pogovorni jezik v družini je bil hrvaški, tudi dopisovanje je bilo v hrvaščini. Hrvati ga imajo za hrvaškega humanista.

⁴ Irene Mislej, op. cit., str. 121.

Ko je svetovna gospodarska kriza v letih 1929-1933 močno prizadela takratno Jugoslavijo in tako tudi Slovenijo, se je več Slovencev iz različnih krajev Slovenije odločilo za naselitev v Argentini. Prihajali so z jugoslovanskim potnim listom in s tem bili predstavljeni deželi kot Jugoslovani.

Poleg prizadevanj za življenjski obstanek tudi starši predvojnih izseljencev niso pozabili na izobrazbo svojih sinov in hčera. V večini družin so jim posredovali slovensko govorilo brez ovir do osnovnošolske obveznosti. Nastopile pa so težave z vstopom v osnovno šolo. Če otrok ni dobro obvladal španščine, je ravnateljica ali ravnatelj poklical starše in jim prepovedal v družini govoriti slovensko. Začel je še močnejše funkcionirati topilni lonec in pospeševati asimilacijo. Pod pritiskom šole, podobno kot pod italijansko okupacijo, je bila slovenščina kot pogovorni jezik z otroki izrinjena iz družine, ostala je samo še pogovorni jezik odraslih. Če srečaš intelektualca, ki je kot otrok doživel ta pritisk, obžaluje, da se ni smel naučiti govorice staršev. S prihodom slovenskih šolskih sester v Argentino leta 1933 so te ustanovile slovensko šolo, a je bila kmalu prepovedana, kljub temu pa prizadevnost za materinščino ni popustila in so ustanovili sobotne slovenske jezikovne tečaje ali šole, ki delujejo vse do naših dni.

Ta predvojna izseljenska skupnost je dala deželi naselitve številne intelektualce. Med njimi so inženirji različnih smeri, arhitekti, odvetniki, zdravniki in drugi poklici. Številni so univerzitetni profesorji na državnih in privatnih univerzah, odborniki poklicnih organizacij, gospodarski strokovnjaki, meteorologi in na vodilnih mestih v zasebnih podjetjih. Sodelujejo tudi v političnem življenju. Strokovnjak slovenskega porekla je bil svoj čas tajnik za energetiko v ministrstvu za ekonomijo. V naših dneh se vključuje že v višješolske in univerzitetne študije četrta generacija. Številni v razgovoru v španščini, če govorijo s Slovencem, ne pozabijo omeniti, da je njihov praded bil tudi Slovenec.

PRIZADEVANJA ZA INTELEKTUALNI NARAŠČAJ MED POLITIČNO EMIGRACIJO

V letih 1947-1952 se je naselilo v Argentini približno 5300 političnih emigrantov, posamezniki in družine, ki so zapustili Slovenijo v maju 1945 zaradi dejstva, da so zmagoviti zavezniki izročili oblast revolucionarni Komunistični partiji.

Med temi izseljenci je bilo nad 150 intelektualcev laikov in približno 70 duhovnikov. Duhovniki pri namestitvah na različnih župnijah in redovnih skupnostih niso imeli večjih težav, ker je večina obredov bila v latinščini, jezika dežele pa so se sorazmerno hitro privadili. Težje je bilo z laiki, ker jim niso priznali diplom, izjemvši v privatnih podjetjih, če so potrebovali strokovnjake iste stroke. Maloštevilni, ki so vsaj nekoliko obvladali španščino, so s priporočili dobili zaposlitev v pisarnah Ministrstva za javna dela, drugi v tovarnah kot delavci, veliko pa tudi kot težaki pri javnih delih. Le postopoma so dosegli boljše zaposlitev predvsem v intelektualnem delu.

Ker je med intelektualci, laiki in duhovniki, obstajala močna težnja, da se novo naseljena skupnost ohrani slovenska, sicer adaptirana, a ne asimilirana v okolje, so začeli z aktivnim organizacijskim in intelektualnim delovanjem. Cilj je bil ustanoviti Slovenijo v malem.

Posebne težave so imeli dijaki, ki so končali srednjo šolo v begunskih taboriščih ali tisti, ki so bili še v različnih razredih gimnazije. Prvi so, če so se hoteli vpisati na univerze ali visoke šole, morali narediti precej dodatnih izpitov, prav tako oni, ki so hoteli nadaljevati in končati srednjo šolo. Izpiti so bili zelo zahtevni, a se jih večina ni ustrašila. Manj težav je bilo za vpis v osnovno šolo, ker so se otroci precej hitro privadili jezika in njihovo znanje, razen jezika, zemljepisa in zgodovine dežele, je prekašalo raven šol v deželi.

Takoj ob prihodu v deželo je bilo očitno, da so samo solidni obrtniki, dobra srednješolska, visokošolska in univerzitetna izobrazba predpogoj za napredek in boljši zaslužek. Starši so se tega zavedali in pomagali svojim otrokom na poti do tega cilja. Namen tega sestavka pa je prikazati približno število visokošolskih diplomantov v 48 letih življenja v deželi ob Srebrni reki.

Razpredelnica I.: Univerzitetni diplomanti prve generacije⁵

Obdobje	moški	ženske	skupaj
1948-1950	5	-	5
1951-1955	31	-	31
1956-1960	16	1	17
1961-1965	28	3	31
1966-1970	21	3	24
1971-1975	6	1	7
1976-1980	1	-	1
1981-1985	1	-	1
1986-1990	-	-	-
1991-1996	-	1	1
skupaj	109	9	118

Vsi diplomirani do leta 1955 so teologi, ki so študirali in končali študije na slovenski Teološki fakulteti, ki je bila vzporednica ljubljanske in kot taka priznana od Kongregacije za študije pri Svetem sedežu. Nekateri so začeli teološke študije že v domovini, drugi v begunstvu ali že v deželi naseljitve. V letu 1956 je po šestletnem študiju diplomiral prvi laik, po poklicu računovodja. Do leta 1960 so med diplomiranimi prevladovali teologi, potem pa se je za več laikov, ki so se v glavnem odločili za tehnične poklice, med njimi gradbeni, kemični, strojni in agronomski inženirji, poleg teh še diplomanti iz filozofije, farmacije, psihopedagogije, računovodstva, administracije podjetij, arhitekti in geologi. Po letu 1960 so med diplomiranimi tudi pripadnice ženskega spola, ki so diplomirale iz farmacije, biokemije, kemije, psihologije, zdravnice in zobozdravnice, profesorice literature in tujih jezikov. Po letu 1970 se število diplomantov iz prve generacije znatno zmanjša in praktično konča v letu 1975. Leta 1985 je še diplomiral odvetnik, leta 1996 pa zdravnica.

Pri tem pregledu diplomantov se postavi vprašanje, zakaj je med njimi tako majhno število pripadnic ženskega spola. Že pri srednješolskem študiju se jih je mnogo odločilo za pedagoško smer in so potem po dveletnem tečaju postale učiteljice, druge so končale srednjo trgovsko šolo in se zaposlile kot uradnice v knjigovodstvu, nekatere so izbrale pomožne poklice v zdravstvu s potrebno specializaci-

⁵ Podatki so zbrani iz tednika *Svobodna Slovenija*, rubrika Osebnosti.

jo. Ostale, ki so končale srednjo šolo v domovini ali v taboriščih, v glavnem učiteljice, pa so se zaposlile v tekstilni industriji in bile prve učiteljice v krajevnih osnovnošolskih tečajih, kjer so vodile ali pomagale pri splošnem prosvetnem delovanju. Nekatere so še vedno aktivne.

Visokošolski diplomanti iz prve generacije so maloštevilni. Dijaki, v kolikor niso končali študija na srednjih tehničnih šolah in se potem zaposlili, so dali prednost univerzitetnemu študiju, dijakinje, kot že omenjeno, pa so v večini primerih končale s srednješolsko izobrazbo.

Razpredelnica II.: Visokošolski diplomanti prve generacije

Obdobje	moški	ženske	skupaj
1956-1960	2	-	2
1966-1970	1	3	4
1971-1975	2	-	2
1976-1980	1	-	1
1981-1985	-	1	1
Skupaj	6	4	10

Moški so si izbrali poklic srednješolskega profesorja zgodovine, ekonomije in telesne vzgoje, eden pa se je odločil za časnikarja: ženske so postale profesorice diferencialne vzgoje, klavirja in literature.

Dijaki in dijakinje druge generacije niso imeli večjih težav pri vpisu na državne ali privatne univerze, ker so končali srednješolsko izobrazbo v deželi rojstva, izzemši v obdobjih, ko so bili na državnih univerzah uvedeni sprejemni izpiti, ki so bili včasih z ozirom na število kandidatov zelo zahtevni. Na privatnih univerzah ni bilo tako zahtevnih sprejemnih izpitov ali jih sploh ni bilo, bile pa so še šolnine, ki so v nekaterih primerih visoke in jih študent kljub zaposlitvi sam ni zmozel in jih tudi dandanes ne zmore brez finančne pomoči staršev ali bratov, če so zaposleni.

Razpredelnica III.: Univerzitetni diplomanti druge generacije

Obdobje	moški	ženske	skupaj
1970-1975	23	16	39
1976-1980	41	33	74
1981-1985	47	37	84
1986-1990	53	37	88
1991-1996	63	36	99
Skupaj	227	157	384

Značilno za drugo generacijo univerzitetnih diplomantov slovenskega rodu je številna prisotnost ženskega spola. Precejšnje število dijakinj se je odločilo za univerzitetni študij, čeprav ob delu, in se niso zadovoljile s srednješolsko ali višješolsko izobrazbo. Največ se jih je odločilo za zdravstvo, in sicer zdravnice in kine-sologinje ter zobozdravnice, sledi računovodstvo, osem za arhitekturo, enako števi-lo za inženirke agronomije in pet za odvetniški poklic.

Pri moškem spolu je 22 diplomirancev izbralo teologijo, ena četrtna različ-ne tehnične poklice, med njimi prevladujejo električni, elektronski, strojni inženirji in inženirji agronomije. Številno so zastopani računovodje, zdravniki in odvetniki. Pri moških študentih druge generacije opazamo tudi osip. So primeri, da študent po treh letih zapusti študij iz različnih razlogov. Nekateri ga ne zmorejo več ob delu, drugi imajo dober zaslužek in menijo, da jim nadaljnja izobrazba ni potrebna, neka-teri zaposleni v podjetju družine pričakujejo, da bodo imeli vodilno mesto brez nadaljnjega truda, so pa tudi primeri, da se med študijem poročijo in zaradi družin-skih obveznosti ne morejo več nadaljevati študija. Številni se zaradi te odločitve kesajo, posebej še oni, ki jih je na delovnem mestu nadomestil tehnik ali strokov-njak s končano poklicno izobrazbo.

Visokošolski študij, ne univerzitetni tretje stopnje, je namenjen izobrazbi in vzgoji srednješolskih profesorjev. Zaradi važnosti tega poklica, tudi z verskega vi-dika, je veliko tozadevnih zavodov pod vodstvom različnih redovnih skupnosti. Država priznava in tolerira te zavode, ker državni ne morejo sprejeti vseh kandida-tov, obenem pa jih kvaliteta študija na privatnih zavodih prekaša in pri iskanju za-poslitve je to velikega pomena. Ker število diplomantov presega dejanske možnosti

zaposlitve, se nekateri potem zaposlijo v drugih poklicnih panogah. Zaradi nizkih zaslužkov se srednješolski profesor ne more preživljati samo z eno službo, zato mora iskati zaposlitev še na drugem zavodu, kar je dovoljeno, kljub temu pa imajo nekateri še tretjo zaposlitev, kar pa že škoduje zahtevam pouka.

Razpredelnica IV.: Visokošolski diplomanti druge generacije

Obdobje	moški	ženske	skupaj
1970-1975	2	8	10
1976-1980	3	13	16
1981-1985	-	24	24
1986-1990	3	19	22
1991-1996	4	22	26
Skupaj	12	86	98

Med diplomiranimi prevladuje ženski spol. Zastopani so vsi predmeti srednješolskega pouka, a prevladujejo profesorice telesne vzgoje, zemljepisa, zgodovine, risanja, matematike in fizike. Večina profesorice risanja se potem specializira na akademijah za likovno umetnost. Dosedaj so se v skupnosti predstavile štiri s skupinsko razstavo, tri so razstavljale tudi v Sloveniji, dve že večkrat. Med moškimi diplomiranci pa je polovico profesorjev telesne vzgoje, drugi pa so profesorji literature, vzgojeslovja in zemljepisa.

Od intelektualcev, ki so končali študij v domovini ali Evropi, sta dva dosegla mesto dekana, eden na filozofski, drugi pa na naravoslovni fakulteti. Oba sta že upokojena. Drugi intelektualci prve generacije pa so se posvetili intelektualnemu delu v skupnosti, predvsem v Slovenski kulturni akciji in krajevnih središčih, nekateri so se posvetili tudi političnemu delovanju. Pri intelektualnem delu izstopajo Ruda Jurčec kot esejist in večletni predsednik Slovenske kulturne akcije, Tine Debeljak st. kot literat, prevajalec in predsednik Slovenske kulturne akcije in Ladislav Lenček kot organizator in vztrajni iskalec gmotnih sredstev za potrebe kulturnega delovanja. Njemu gre zasluga za pritegnitev mladih druge generacije k delu v Slovenski kulturni akciji.

Izmed diplomantov prve generacije trije duhovniki predavajo na teološki fakulteti Katoliške univerze oziroma El Salvador. Poleg tega so štirje duhovniki škofovi vikarji, trije generalni. Naslov doktorja znanosti so iz prve generacije dosegli trije duhovniki in en laik iz naravoslovja, ki so končali študij že v Sloveniji oziroma v begunstvu. Poleg teh je iz prve generacije doseglo naslov doktorja znanosti še sedem duhovnikov in sedem iz drugih poklicev, ki so končali študij v Argentini. Med diplomanti druge generacije je doseglo naslov doktorja znanosti sedem moških in ena ženska. Iz te generacije predava na državnih in privatnih univerzah osem docentov oziroma asistentov. Številni so na vodilnih položajih v privatnih podjetjih.

Razpredelnica V.: Poklicne skupine diplomantov obeh generacij

Poklicna skupina	moški	ženske	skupaj	%
arhitektura	18	12	30	4,91
astronomija	1	-	1	0,02
družbene vede	90	50	140	22,95
filozofija	2	3	5	0,81
informatika	4	9	13	2,14
izobraževanje in vzgoja	12	106	118	19,51
kemija	6	4	10	1,63
tehnika	90	8	98	16,06
teologija	86	-	86	14,09
zdravstvo	46	63	109	17,87
skupaj	355	255	610	100,00

PRISOTNOST V SKUPNOSTI

Številni diplomanti prve generacije, ki so diplomirali v Argentini, so se vključili v kulturno in prosvetno delovanje v krajevnih središčih, deloma sodelujejo tudi pri Slovenski kulturni akciji. Velika pomanjkljivost pa je v dejstvu, da je bolj malo njihovih prispevkov v publikacijah skupnosti.

Druga generacija je nekoliko manj udeležena v krajevnih središčih in drugih ustanovah skupnosti, vendar nekateri sodelujejo tudi pri Slovenski kulturni akciji s svojimi sestavki. Dejansko bi moral biti njihov prispevek večji, a so preveč zapo-

sleni s poklicnim delom, nekateri si prizadevajo za uveljavitev v okolju, v katerem živijo. Glavna ovira za njihovo večje sodelovanje v skupnosti in s skupnostjo je neorganiziranost. Pred drugo svetovno vojno je obstajalo v Sloveniji Slovensko katoliško akademsko starešinstvo, ki naj bi povežalo univerzitetne izobražence katoliškega svetovnega nazora. V naših dneh je to v Sloveniji Društvo katoliških izobražencev. Ta organizacija nikoli ni zajela vseh ali večine izobražencev, ampak samo določeno "elito". To je bila njena velika pomanjkljivost. Tudi v emigraciji se je ohranil stari način delovanja in organizacije, v začetku so jo vodili nekateri diplomirani v domovini. Ko so vodstvo prevzeli mlajši, diplomirani v deželi naselitve, so skušali obdržati vpeljani način dela in organizacije. Ta pa se v novih razmerah ni obnesel. Velika večina mladih ni bila povabljen v organizacijo in k sodelovanju. Kljub približno 700 univerzitetnih in višješolskih diplomantov je zaradi neaktivnosti in neprimerne načina delovanja prenehala obstajati in je tako zaključila svoje neizpolnjeno poslanstvo. Vodilni niso bili pripravljeni postaviti organizacijo na širšo osnovo in pritegniti v vodstvo tudi mlajše. Težko pa je ugotoviti, v kolikšni meri so mladi slovenskega porekla – kot take se jih čuti večina – soudeleženi v poklicnih organizacijah v okolju.

Na univerzah in višjih šolah so zdaj mladi iz tretje generacije, čez nekaj let bodo prvi že diplomirali. V kolikor so iz družin druge generacije, v katerih je pogovorni jezik slovenščina in so obiskovali slovenske šolske tečaje, obvladajo tudi pogovorno slovenščino, a slovenska pismenost zelo peša ali pa je odsotna. Veliko vprašanje je tudi, ali bodo takrat ko bodo zaposleni in nastopali kot poklicni strokovnjaki, priznavali, da so slovenskega porekla, da je bil njihov praded Slovenec. To pa je predvsem odvisno od narodne vzgoje v družinah, šolskih tečajih, krajevnih središčih in v skupnosti na splošno.

RESUMEN

**ESFUERZOS PARA EDUCACIÓN ENTRE LOS
ESLOVENOS EN ARGENTINA***Avzugst Horvat*

En general y en todos los países de inmigración los emigrantes, si no tienen los contratos previos, deben aceptar los trabajos ofrecidos, si quieren sobrevivir. Gradualmente consiguen trabajos mejores, especialmente cuando los empleadores reconocen sus capacidades técnicas e intelectuales, como también mejor conocimiento del idioma. Por ésta experiencia lo pasaron también los emigrantes en Argentina, llegados en el país entre las dos guerras mundiales y después de segunda guerra mundial.

Los padres por su experiencia propia no quieren que sus hijos empielen su carrera laboral en el escalon más bajo existente, y por ésta razón se preocupan que estudien, que sean buenos artesanos, técnicos y profesionales universitarios y de otros estudios superiores. Los emigrantes eslovenos en Argentina tomaron la educación de sus hijos como una obligación muy seria y responsable. Les ayudaron y ayudan que se capaciten para su vida profesional e intelectual.

Como lo demuestran los datos estadísticos de los graduados en las universidades e institutos superiores, entre los emigrantes de posguerra, se consiguieron resultados muy positivos y muchos hijos e hijas de emigrantes eslovenos en la Argentina ocupan en la vida productiva e intelectual del país puestos de relevancia.

SUMMARY

**EDUCATIONAL ENDEAVOURS AMONG SLOVENE
EMIGRANTS IN ARGENTINA***Avgust Horvat*

Generally and in all immigrant countries, immigrants have to – if they do not have previous contracts – accept the offered jobs if they want to survive. In time they usually achieve better positions, especially when their superiors are ready to recognize their intellectual and technical capabilities as well as their knowledge of the (new) language. Immigrants to Argentina who arrived in periods before and after the second world war, had a similar experience. Due to their own experience, parents do not want their children to start at the lowest point of their professional and social career. Therefore they provide them the best possibilities to finish their studies, to become successful artists, technicians, professionals.

Slovene immigrants in Argentina felt great responsibility in this respect, so they took the education of their children very seriously and helped them as much as possible. Statistics of graduates at various universities and superior schools show that among the children of the post-war immigrants from Slovenia results are extremely positive and many of them have achieved important positions in Argentinian intellectual and productive sphere.

PETJE DRUŽI NOVE PRISELJENCE: USTANOVITEV IN PRVA LETA PEVSKEGA ZBORA KOROTAN

Metod M. Milač

*"... Razstreseni smo na vse vetrove. . .
... Kadar je naš utrip najtoplejši. . .
takrat se nam v srcih oglasi pesem,
preprosta in bogata, tisočkrat prepeta,
pa vselej dobrodošla pesem slovenska."*¹

V NOVO DEŽELO

Ladja ameriške mornarice, USNS "General M. L. Hersey", je 12. julija 1950 popoldne ob petih dvignila sidro v pristanišču Bremenhaven v severni Nemčiji in odplula proti Kanadi in Združenim državam Amerike s 1336 takoimenovanimi razseljenimi osebami (Displaced persons [DPs]).² Na to ladjo sem stopil v poznih jutranjih urah tistega dne s svojo skromno prtljago, edini Slovenec, kolikor sem mogel ugotoviti. Nič pomembnega nisem odnesel iz Evrope, samo nekaj že precej ponošene obleke. Najboljši komad je bil gotovo suknjič, ki sem ga dobil še v študentovskem taborišču Hochsteingasse v avstrijskem Gradcu od neznanega dobrotnika v Združenih državah iz pošiljke rabljene obleke za taboriščnike v begunskih centrih širom Evrope.

¹ Citat je vzet iz uvodnih besed na ovitku druge plošče Pevskega zbora Korotan z naslovom *Pod oknom*. Plošča je izšla leta 1959 v Clevelandu, Ohio.

² Ladja "General M. L. Hersey" je bila pod poveljstvom kapitana Edwina A. Maierja, vrhovni vodja transporta je bil komandant Paul C. Rennert, zvezni oficir International Refugee Organization (IRO) pa Robert S. Weil. *Hersey Review*, št. 1, str. 1, 13. julija 1950.

Vendar sem imel s seboj vsaj eno dragocenost, to so bile note. Vse niso bile dragocene, kakor sem mislil in kakor so mi zagotavljali tisti, ki naj bi o teh stvareh nekaj vedeli. "*Take tiskane kompozicije, ki jih imaš v svoji zbirki za klavir, godalni in veliki orkester, boš težko našel v Ameriki,*" so mi govorili. Seveda to nikakor ni bilo povsem res, kot se je pozneje izkazalo. Prav gotovo pa so bile slovenske skladbe za solospевe, za pevske zборе, svetne in cerkvene, neke vrste posebna dragocenost.

Svoje glasbene sposobnosti sem deloma lahko pokazal na ladji skupaj z nekaterimi drugimi potniki iste stroke že prvi večer v dvorani, kjer je bil pritrjen k ladijskim deskam še kar dober klavir. Naslednji dan pa je Atlantik pokazal svojo moč z visokimi valovi, ki so vsak dan poslali vedno več ljudi na pograde ali – dokler valovi niso začeli zalivati še krova ladje – na tisto tipično visenje preko ladijske ograje ...

Po treh dneh je bilo razglašeno izjemno stanje, ker je razen približno sto ljudi vse drugo obležalo; morska bolezen je razsajala brez usmiljenja. Ker me ta ni prizadela, sem po višji naredbi izgubil prijetno delo v samem centru ladijskega pogona in bil dodeljen edini delavski ekipi, ki je še funkcionirala, čiščenju in pospravljanju. Ženske in otroke, ki so bili težko bolni, smo premestili v salon, kjer je bil klavir, in s tem je bil konec glasbenih večerov.

Zadnji dan, ko smo se v naenkrat zrcalno mirnem morju približevali pristanišču Halifax v Kanadi, se je pokazalo, kako čudovito zdravilo je mirno morje. Takoj je bilo vse zdravo in na krovu. Obrazi so bili sicer zeleni kot nova trava, notranjost pa se je popolnoma pomirila.

V Halifaxu je izstopilo 444 "novih Kanadčanov".³ Na tistem nas je stiskalo pri srcu, ko smo gledali odhod samih mladih ljudi neznankam, v novo deželo.

Na ladji nas je ostalo še 892 razseljenih oseb.⁴ Za razliko od kanadske skupine so bile med nami tudi družine in starejši ljudje. Združene države so imele drugačne kriterije za vselitev kot Kanada. Mi smo pristali v Bostonu in tam smo izvedeli, da bomo pot do našega cilja, mesta New York, nadaljevali z vlakom. Po dese-

³ *Hersey Review*, št. 3, str. 2, 16. julija 1950.

⁴ *Ibid.*

tih dneh vožnje po morju smo stopili na ameriška tla. Carinik se je zanimal za moje note, vendar nisem razumel njegovih vprašanj ali pripomb. Občutek sem imel, da mi je dajal vzpodbudne nasvete in na koncu še voščil srečo in uspeh v njegovi deželi. Ljudje, ki so nas spravili na vlak, so bili nadvse uslužni, kljub temu, da ni bilo kaj prida besedne izmenjave. Ker je bilo že ponoči, smo z vlaka z začudenjem opazali, da kar ni zmanjkalo luči, da so se hiše in naselja vrstila drugo za drugim brez prestanka. Na glavno postajo v mestu New York (Grand Central Station) smo dospeli v nedeljo, 23. julija ob treh zjutraj. Kljub zgodnji uri so zastopniki organizacij in sorodniki ali prijatelji pričakali in pobrali vse novodošle, le jaz sem obstal sam v podzemlju na peronu. Ker me ni nihče pričakal, sem se s čudnimi občutki vsedel na kovček in s sklonjeno glavo in bližajočo paniko premišljeval, kaj sedaj. Peron je bil skoraj popolnoma prazen, le neki mimoidoči črnc me je nekaj vprašal. Ničesar nisem razumel in kar po naše nekaj zamrmral v odgovor.

Na srečo se je nekako čez pol ure pojavil Janez Jenko, zastopnik Lige Slovenskih Amerikancev, in me rešil iz tega mučnega položaja. V nedeljo ob približno pol petih zjutraj me je predal Konradu Mejaču, ki je takrat upravljal neko slovensko hišo v Manhattanu; tu sem dobil začasen kvartir v kotu na hodniku. Pater Bernard Ambrožič, župnik pri cerkvi sv. Cirila v New Yorku, ki je v imenu Lige skrbel za novodošle Slovence in Slovenke, me je naslednji dan prav prijazno sprejel in mi posodil iz Liginega fonda sto dolarjev za začetek.⁵

Pater Ambrožič se je zelo trudil, da bi mi našel službo v mestu, kakršnokoli službo. Ker je bilo to poleti, ni bilo lahko. Na vsak način me je hotel pridržati, da bi bil poleg redne zaposlitve v mestu tudi organist v njegovi cerkvi.

Obrnil sem se pismeno tudi na tri kolege, ki so pred menoj prispeli v Združene države, da bi čimprej dobil kakšno zaposlitev. Od vseh treh sem dobil pozitivne odgovore. Aleš Šimenc me je povabil v San Francisco in tudi poslal denar za vožnjo. Isto je storil dr. Peter Remec iz Chicaga. Dr. Viktor Novak pa je že našel zame zaposlitev v Clevelandu v Ohio. Po slabih izkušnjah iskanja službe v mestu New York sem se odločil za Cleveland, ki je bil tudi najbližji New Yorku. Prvima dvema sem potem s pristržno zahvalo vrnil denar.

⁵ Ob odhodu iz Evrope sem imel s seboj le pet dolarjev; petdeset centov od tega sem zapravil na ladji za razne potrebščine. Teh pet dolarjev mi je poslal v Evropo pred odhodom Miro Odar, ki je takrat že pobiral oranže v Kaliforniji.

Na kolodvoru v Clevelandu sta me pričakala dr. Viktor Novak in sedaj že pokojni dr. Branko Pfeifer, oba kolega iz begunskega študentovskega taborišča Hochsteingasse v Gradcu. Pri Viktorjevih sosedih, družini Krašovec, sem dobil sobo. Naslednji dan me je Viktor peljal na delo k West Industries, kjer je sam delal kot kvalificiran strojnik. Ker podobnih kvalifikacij nisem imel, sem sedaj stopil med ameriške nekvalificirane delavce; postal sem "laborer".

MED NOVIMI PRISELJENCI

Okrog leta 1950 je bilo v Clevelandu govora še o približno 60.000 prebivalcih, ki so bili do določene stopnje zmožni slovenskega jezika. Mnogi od novih priseljencev so se med seboj poznali v begunskih taboriščih in si zdaj med seboj pomagali pri iskanju služb in stanovanj. Pomoč pa je prišla tudi od tako imenovanih "staronaseljencev", tistih, ki so tu živeli že nekaj let ali bili tu rojeni. Največ zaslug med staronaseljenci za novodošle je imel gotovo Anton Grdina, morda najvplivnejši mož med Slovenci v Clevelandu v tem času.⁶ Pomagali so tudi mnogi drugi, saj je vsak novodošli moral imeti sponzorja, ki je garantiral, da novi priseljenec ne bo v breme državi za dobo enega leta.⁷

Med slovensko skupnostjo sem bil skoraj tujec, ker nisem bil v nobenem glavnih begunskih taborišč v Avstriji, razen nekaj mesecev v Kellerbergu in nato ves čas v študentovskem taborišču v Gradcu in tudi med vojno precej časa izven Slovenije.⁸ Tako sem se prve dni in mesece šele seznanjal z nekaterimi ljudmi; v glavnem sem se držal svojega ozkega novega okolja in kolegov, ki so prišli iz Gradca.

Moja plača pri West Industries je bila zelo skromna, zato sem zaprosil za nasvet Marka Sfiligoja in tudi dobil njegovo mesto pri DuPont Chemicals. Graški

⁶ Kot v vseh drugih krajih so se slovenski ljudje tudi tukaj delili med tiste, ki so podpirali Titov režim v Jugoslaviji, in med tiste, ki so temu sistemu nasprotovali. Novi priseljenci so v glavnem dobili podporo le od druge skupine; tu in tam so bile tudi izjeme.

⁷ Sponzor, ki je zame podpisal to garancijo, je bil Karl Klezin iz mesta New York, za kar mu bom vse življenje hvaležen.

⁸ Kratek opis mojih medvojnih let je objavljen v *Novi Reviji: mesečnik za kulturo*, glavni urednik Niko Grafenauer, letnik XV, maj 1996, z naslovom "Iz mojih izkušenj v vojnih letih 1941-1945". Iz angleščine je članek prevedel Henrik Ciglič.

kolega Marko Sfiligoj je bil namreč vpoklican k vojakom. Ta nova služba je moje dohodke podvojila. Zaradi pomanjkanja naročil pa je tovarna za poletne mesece zaprla obrat in tako sem se spet znašel med nezaposlenimi. Novo delo sem dobil v manjši tovarni, Lustrik Tool Company. Lastnik, Slovenec, ki je prišel v Združene države tik pred prvo svetovno vojno, je zelo upošteval kmečke ljudi. Na direktno vprašanje, kaj sem delal na kmetih, sem priznal, da sem hodil v gimnazijo. Od tega dne naprej me ni nikoli več pogledal ali mi privoščil kakšno besedo. Njegov sin, rojen Amerikanec, ki je vodil tovarno, je bil povsem drugačnega kova, ustrezljiv in vedno v pomoč.

Novi priseljenci so poživili slovenski živelj v Clevelandu, pa naj bo to z narodnostnega, verskega, kulturnega, ali gospodarskega vidika. Ta okrepitev je posebno podprla katoliško stran, saj je večina novih priseljencev izhajala iz tega okolja. Priseljenci so se pridružili slovenskim faram in nekaterim kulturnim društvom. Fare in mnoga društva so obstajala že dolgo vrsto let, novi prirastek pa je prinesel tudi oživljene aktivnosti, nove ideje in nove uspehe.

Posebno zanimivo in delno nepričakovano je bilo naše novo okolje. Pravzaprav se nisem znašel v kaki tuji Ameriki, znašel sem se v slovenskem okolju, na otoku, sredi velikega mesta. Trgovci, brivci, mesarji, vsi so znali slovensko. To je v začetku veliko pomagalo, na dolgo roko pa nam ni bilo v korist. Treba se je bilo priučiti novega jezika in novih navad in ne pozabiti na to, kar je našega. Za nas, ki smo bili še "samotni", kot so nekateri označevali neporočene, je sčasoma začela nastajati neka praznina; vsaj mene so obdajali taki občutki. Na aveniji St. Clair smo se ob večerih shajali v slaščičarni Oražem v Slovenskem narodnem domu, da smo to osamljenost nekako prikrivali. Tu mi je nekega večera prišlo na misel, da bi ustanovil pevski zbor in s tem dal nekaj smisla življenju zunaj tovarn, in sicer iz dveh razlogov: prvič, slovenska skupnost mi je zadnje leto študija v Avstriji do neke mere pomagala, da sem še lahko ostal v študentovskem taborišču; in drugič, treba je bilo začeti tudi nekaj konstruktivnega na lastno iniciativo, da se med seboj bolj povežemo po načelu "*utile cum dulce*".

ZAČETKI NOVEGA PEVSKEGA ZBORA

Precej novih priseljencev je ob mojem prihodu v Cleveland že sodelovalo pri raznih prireditvah; to so bili prispevki posameznikov. V okolici avenije St. Clair je bila zelo aktivna Liga Slovenskih Amerikancev, v Collinwoodu pa dramsko društvo Lilija. Pevski zbor pa je nekaj, kar nudi veliko večjemu številu ljudi možnost za aktivno sodelovanje. To sem imel v mislih, ko sem tako kot drugi dolge zimske mesece posedal ob večerih v prijetni, pa ne preveč produktivni družbi med enakimi.

Ideja o fantovskem pevskem zboru je nekega večera dobila dober odziv. Več kot to. Fantje so bili takoj pripravljeni, da začno zbirati pevce. V okolišu St. Clair je veliko fantov poznal Frank Lovšin, v Collinwoodu Ivan Hauptman, v Newburgu Jože Križman. Fantje so vabili drug drugega, saj so zaradi pogostega prepevanja tu ali tam vsi vedeli, kdo je imel dober glas.

10. septembra 1951 smo se prvič sestali in določili 13. september za prvo vajo. Udeležilo se je je osemnajst fantov. Kot začasno ime smo si izbrali Fantovski zbor. Liga Slovenskih Amerikancev nam je dala na voljo svojo majhno dvorano. Kaplan pri fari sv. Vida, Jože Godina, tudi novi priseljenec, je imel veliko zaslug, da smo dvorano lahko uporabljali brezplačno.⁹

Zdaj se je tudi izkazalo, kako dragocene so bile moje note. Kljub precejšnji zbirki je bilo vsega premalo, veliko premalo. Pri pregledu teh dragocenosti mi je bilo takoj jasno, da za dalj časa to ne bo zadostovalo.

Pridno smo vadili vsako nedeljo zgodaj popoldne. To je bil še najprimernejši čas, ker so bile službe vsakovrstne, v tovarnah večkrat tudi v nočnih urah. Naše pevske vaje so prišle na uho tudi dekletom, ki so me začele spraševati, zakaj vabim samo fante. Pripravljene so bile, da same zberejo dovolj deklet za sodelovanje. Besedo so držale. Prva skupna vaja mešanega zbora je bila v aprilu 1952. Dekleta, od katerih so nekatera prej v taborišču Lienz pod vodstvom dirigenta Silva Miheliča in v Spittalu ob Dravi pod dirigentom Francem Ciganom pridobila mnoge izkušnje zborovskega petja, so bila v veliko pomoč, prinesla pa so tudi nasvete za izbiro pesmi in nekaj not za mešane zборе. Posebne zasluge za to delo so imele Milica Lorbek, Milica Žonta, sestre Povirk in sestre Arnež.

⁹ V zahvalo je zbor vedno sodeloval pri Liginih prireditvah, kadar je bilo sodelovanje zaželeno.

Kar prezgodaj je prišlo prvo povabilo za nastop. Rudi Knez je pripravil materinsko proslavo v Slovenskem domu na aveniji Holmes v Collinwoodu. Fantovski zbor je že tu in tam privatno kaj zapel, z ženskim zborom pa smo imeli do tega časa le nekaj vaj. Nastop 11. maja 1952 je imel zelo pozitiven odmev pri poslušalcih, za vzpodbudo pevcem in pevkam, pa tudi kot sredstvo za pridobitev novih članov in članic. Nekaj besed o tem prvem nastopu je napisal pisatelj Karel Mauser v *Ameriški domovini*, med drugim: "*Posebno pa je presenetil pevski zbor g. Milača. Naravnost zagrabil je. (...) Po pravici je zbor doživel lepo pohvalo. Želim si, da bi ta zbor še slišal in to na samostojnem koncertu.*"¹⁰ Ligi katoliških slovenskih Amerikancev smo se prvič nekoliko oddolžili za pomoč mesec pozneje v Slovenskem narodnem domu na aveniji St. Clair pri letni zaključni prireditvi. Na tej prireditvi je Fantovski zbor zapel tri pesmi, mešani zbor pa dve.¹¹

Ni se mi zdelo primerno, da bi zbor nosil moje ime, kot je bilo povzeto iz Mauserjevega članka in je bilo delno tudi v navadi pri nekaterih poklicnih zbora v Ameriki. Zato smo se odločili za ime Pevski zbor Korotan.¹² Dr. Stane Šušteršič je o izbiri imena na omenjeni Ligini prireditvi pojasnil sledeče: "*Slovenska Koroška nam je dala najlepše pesmi. Ona nam je svetel vzor narodne zavednosti in nam dokazuje, kako se z žrtvami ohranja in goji tisočletni zaklad slovenske pesmi in besede.*"¹³ K besedi se je priglasil tudi guverner države Ohio, ameriški Slovenec Frank Lausche, ki je v lepi slovenščini izrekel te vzpodbudne besede: "*Kadar si sam, ko misliš, da si od vseh zapuščen, takrat se spomniš pesmi, ki ti jih je pela mati ob zibeli. Slovensko pesem slišiš in ti odleže. Na tujem ste in Amerika želi, da postanete dobri Amerikanci, in tisti, ki pesem ljubi, ki rad poje, bo dober Amerikanec in dober Slovenec.*"¹⁴ Vzpodbuda po teh dveh nastopih je bila dobrodošla. Nastopi, kakor so bili zaželeni, so bili šele na tretjem mestu z ozirom na naloge pevskega

¹⁰ Karel Mauser, "Materinska proslava", *Ameriška domovina*, Cleveland, Ohio, maja 1952.

¹¹ Fantovski zbor: "Slovenec sem" (Dr. Gustav Ipavec), "Moj deklíč" (Jereb) in "Pradedom" (Vasilij Mirk); mešani zbor je zapel: "Slovensko dekle" (narodna) in "Po jezeru" (prir. Stanko Premrl).

¹² Priznati moram, da je to ime bila moja želja in da sem bil vesel, da je zbor ime sprejel.

¹³ Prvi predsednik zbora je bil Marijan Štrancar, za njim pa je prevzel to važno nalogo dr. Stane Šušteršič, ki je o priliki Ligine prireditve 15. junija 1952 tudi najavil ime Pevski zbor Korotan.

¹⁴ Novo ime zbora in besede guvernerja Franka Lauscheta je objavil tudi *Náš tednik*, Klagenfurt/Celovec, julija 1952, pod naslovom "Clevelandsko pismo" od 22. junija 1952.

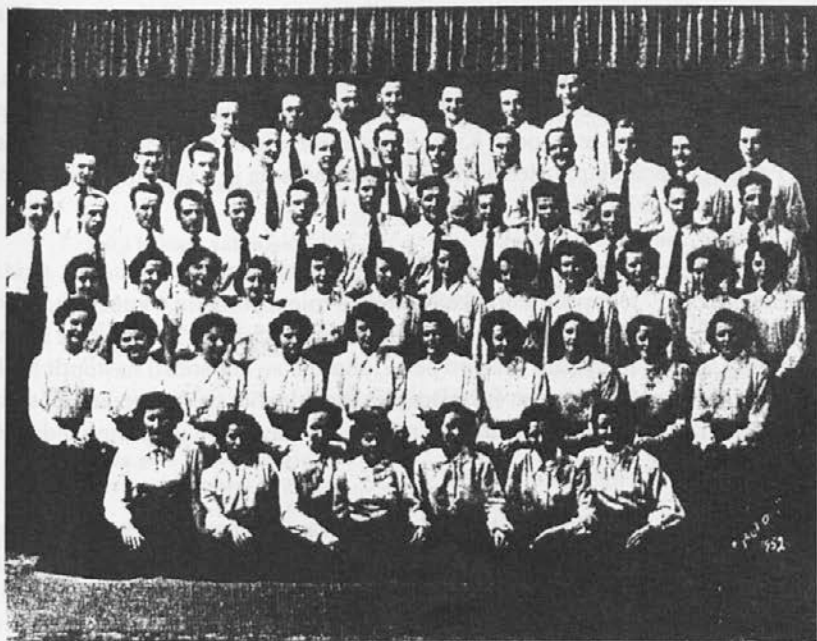
zboru. Na prvem mestu je bilo poznavanje slovenske pesmi, razumevanje njene lepote in notranje zadovoljstvo ob izvedbah. Na drugem mestu je bila stvarnost, da smo se pri teh vajah med seboj spoznali, med seboj povezali in da so iz tega izšle nove družine. V velikem mestu in zaradi naše razkropljenosti so vaje in na teh srečanja imela velik, čeprav ne načrtovan uspeh. Tretji cilj so bili koncerti in v to smer smo po prvih začetkih usmerili vse svoje sile.

PRVI SAMOSTOJNI KONCERT

Delo z amaterskimi zbori zahteva od dirigenta posebno pazljivost. Preden pride do stopnje interpretacije in drugih fines lepega petja, je treba izučiti posamezne glasove. Le nekateri pevci in pevke so obvladali branje not, zato sem pričel tudi s poukom glasbene teorije, kar pa ni bilo prav uspešno. Vsi so raje peli, kot da bi poslušali nasvete in pouk branja not in podobno. Sčasoma je z vajami postalo jasno, kako slediti od note do note, in to je veliko pomagalo in skrajšalo čas pri vajah. Prvi poskus združitve vseh glasovnih sekcij je bilo večkrat pravo odkritje. Po nekaj poskusih sem lahko ne samo ugotovil, ali bo pesem imela uspeh, opazil sem precej točno, kakšen odnos je imel zbor do te ali one skladbe. V najslabšem slučaju sem nekajkrat kakšno pesem celo umaknil s sporeda, čeprav mi je bilo žal za veliko izgubo časa. Tudi z izgovarjavo ni bilo lahko, saj smo izhajali iz različnih delov Slovenije, mlajši rod pa je deloma doraščal že izven nje. Vsebinsko in glasbeno zgradbo sem poskušal razložiti pred začetkom vaj za vsako novo pesem.

Bolj ko se je bližal dan prvega samostojnega koncerta, več vaj je bilo treba. Zato smo začeli z vajami poleg nedelje tudi ob sobotah zvečer. Veliko dela zahteva celotna priprava za koncert, za kar je vedno skrbel odbor Korotana.¹⁵ Nikdar ne bo izrečeno dovolj zahvale za pridne slovenske roke, ki so bile vedno prostovoljno v pomoč za en sam skromen "Boglonaj". Od dvorane do kuhinje in točilnice, od tiskanja programa in vstopnic do člankov v časopisih za najavo koncerta je dolga pot. Brez take pomoči bi bilo težko pripraviti vse v podporo koncertu in nastopajočim. Pri takem delu je priseljenska skupnost vedno pokazala, pa naj bo že ta ali ona, da je prostovoljno delo v pomoč kulturnim prizadevanjem tisti del našega življenja, ki

¹⁵ Vsaka kulturna prireditev je nudila priliko za medsebojna snidenja in razgovore. Čisti dobiček teh snidenj, po zaključenem nastopu, je bil eden virov denarnih sredstev.

Pevski zbor Korotan v Clevelandu ob prvem koncertu - spomladi 1953

nas veže in nam daje edinstven pečat. Vsaka najmanjša pomoč je bila dobrodošla in vsaka najmanjša pomoč je prinesla večjo povezanost in trdnejšo srenjo.

Treba je bilo misliti tudi na objave bližajočega se koncerta. Na pomoč so nam priskočili pesniki in pisatelji Pavle Borštnik, Marijan Jakopič, Karel Mauser in Zdravko Novak poleg mnogih članov zbora, kot so Frank Kovačič, Jože Likozar, Miro Odar in Marijan Štrancar. Članki so izšli v *Ameriški domovini* in *Ameriškem Slovencu*.¹⁶

Ker smo že prej večkrat nastopili pri raznih prireditvah, smo računali na lepo udeležbo pri našem prvem samostojnem koncertu. Prijetno smo bili presenečeni

¹⁶ Za številne članke dopisniki niso znani. Vsi članki za ta koncert so bili napisani v slovenščini z izjemo dopisa Marijana Štrancarja, ki je izšel 10. aprila v angleščini.

nad odzivom. Dvorana v Slovenskem narodnem domu na aveniji St. Clair je bila v nedeljo, 12. aprila 1953 nabito polna. V teh začetnih razmerah smo se odločili za enostavne, pa vendar lepe obleke za nastop: fantje so nosili bele srajce s kravatami in modre hlače, dekleta bele bluže in modra krila. Pogled na zbor je bil prav lep.¹⁷ Še posebno lepo urejen je bil oder. Kipar France Gorše je za to priliko posodil svoje delo "Pevce", doprni kip, izdelan iz lesa. Okras odra pa je z velikim smislom pripravil dr. Milan Pavlovčič.

Koncert je bil lep uspeh v celoti. *"To je bil praznik slovenske pesmi, to je bil slovenski praznik,"* je zapisal Zdravko Novak v svojem poročilu o koncertu.¹⁸ Moški, ženski in mešani zbor so vzorno pokazali trud svojega dela. Ženski zbor je izvajal tri pesmi, moški in mešani vsak po pet. Z zborom so kot solisti nastopili Malka Povirk, inž. France Gorenšek in Jože Dovjak. Slednja dva sta nastopila tudi samostojno z lepo izbiro narodnih in umetnih pesmi. Na klavirju ju je spremljal dirigent zbora Metod Milač.¹⁹

Slovenski ameriški pesnik in skladatelj Ivan Zorman je po koncertu stopil na oder in s klenimi besedami povedal sledeče: *"Če bomo vztrajno čuvali in gojili slovensko pesem, ki je našega rodu najzlahtnejši cvet, bomo smeli upati, da bo še dolgo v nas ostala iskra slovenskega duha, ogenj slovenskega srca in sok slovenske zemlje."* Brez dvoma, pevci in pevke so bili za ves trud dolgih vaj in žrtvovanja prostega časa vsaj delno poplačani. Ivan Zorman, sam pevovodja, je imel dobre izkušnje s pevsкими zbori in širok razgled slovenskega kulturnega nivoja v Clevelandu in v Ameriki. Razčlenil je celotni program, dodal vzpodbudna navodila in napotke. Zavedal se je in potrdil pomen našega kulturnega udejstvovanja za slovensko skupnost, kar je izrazil z besedami: *"Slovenska pesem nam najlepše poudarja narodno zavednost in krepi čut naše skupnosti. Ta čut skupnosti in povezanosti je neprecenljive vrednosti za vse naše družabno, gospodarsko in kulturno življenje."*²⁰

Pisatelj Karel Mauser je napisal kar dve poročili, in sicer enega za *Ameriško domovino* (15. aprila), drugega pa za *Naš tednik* v Klagenufurtu/Celovcu (30. aprila).

¹⁷ V prilogi je priobčena slika zbora ob prvem koncertu. V prvi fantovski vrsti, prvi na levi, je predsednik zbora dr. Stane Šušteršič, osmi od leve pa dirigent zbora, Metod Milač.

¹⁸ *Ameriška domovina*, 15. aprila 1953.

¹⁹ Program tega prvega koncerta je naveden v celoti v prilogi.

²⁰ Ivan Zorman, "Koncert 'Korotana'", *Ameriška domovina*, 16. aprila 1953.

Spored

MEŠANI ZBOR:

Gor čez jezerokoroška narodna, harm. Mihelič

ŽENSKI ZBOR:

Kje so tiste stezicekoroška narodna

MEŠANI ZBOR:

Stoji hartelc zahrajenkoroška narodna, prir. O. Dev
(tenor solo France Gorenšek)

MOŠKI ZBOR:

M' je pa krajčec posvavakoroška narodna
Juhe, pojdamo v škof'čevenček koroških narodnih,
priredil Pavel Kernjak
(bariton solo Jože Dovjak)

ŽENSKI ZBOR:

Tam gori za našo vasjoE. Adamič
Jaz pa vrtec bom kopalanarodna, prir. Marko Bajuk
(sopran solo Malka Povirkova)

Srce je žalostnonarodna
Mlada pešemJosip Pavčič
MornarS. Vilhar
France Gorenšek, tenor

MOŠKI ZBOR:

O večerni uriVinko Vodopivec
Ob poti tam za vasjoVinko Vodopivec
ŽabeVinko Vodopivec

O D M O R

MOŠKI ZBOR:

Sem biv na vas'narodna, prir. Ciril Pregelj
Izidornarodna, harm. Mihelič
Triglav moj domJakob Aljaž
Ljubezen in pomladAnton Nedved
(tenor solo France Gorenšek)

Ljuba si pomlad zelenanarodna, prir. Zorko Prelovec
So že rož'ce v hartelnu žavovalekoroška narodna,
priredil Zorko Prelovec
Jože Dovjak, bariton

MEŠANI ZBOR:

Nazaj v planinski rajAnton Nedved
Meglicanarodna, prir. Marko Bajuk
(tenor solo France Gorenšek)
V GorenjskoJosip Fleišman

PEVOVODJA: METOD MILAČ

la). Poleg teh dveh so nepodpisana poročila izšla še v *Amerikanskem Slovencu*, *Glasu SDZ* in v *Prosveti*.²¹

Umetnostni zgodovinar dr. Rajko Ložar je v Chicagu v reviji *Novi svet* mesec pozneje napisal daljšo kritiko, v kateri je razčlenil interpretacije posameznih pesmi, ocenil prispevek solistov in ni spregledal drugih vidnih uspehov tega koncerta, kot n. pr. zelo lepo urejen oder z Goršetovim "Pevcem", vidnim umetniškim simbolom slovenskega petja. Med vsemi ocenami je bil dr. Ložar edini, ki je dal tudi pevovodji nekaj nasvetov: "*Dirigent Metod Milač ima simpatičen slog dirigiranja in z ozirom na to, da ni še imel dosti prilike, je svojo nalogo rešil dobro. Ko bo zbor uvežbal, naj posveti pažnjo dinamiki prednašanja. Pevcem mora dati več prostosti.*" Na koncu je dr. Ložar še dodal: "*Za Cleveland je bil koncert prvovrsten dogodek, h kateremu je treba vsem sodelujočim iskreno čestitati. Naj bi temu začetku sledila bogata pot v prihodnosti.*"

Te naloge, "pot v prihodnost," smo se začeli takoj zavedati. Na naslednjem občnem zboru smo se soglasno odločili za osrednji cilj našega udejstvovanja, da pripravimo vsako leto na pomlad samostojen koncert.

SODELOVANJE NA DRUGIH PRIREDITVAH

Poleg naših samostojnih koncertov so nas narodne dolžnosti večkrat obvezovale, da smo predstavljali slovenski živelj na raznih prireditvah ali slovesnostih. Od vsega začetka sem vztrajal, da naj bo Korotan neodvisna kulturna organizacija, kar sta tudi odbor in članstvo potrdila. Vsakdo, ki ga je ali ki jo je veselilo petje, je bil dobrodošel. Odbor zbora, v posvetovanju s članstvom, je priporočal sodelovanja pri drugih prireditvah. Bile so tudi nekatere logične obveznosti, posebno za Ligo Slovenskih Amerikancev in za obe cerkvi, pri Sv. Vidu in pri Mariji Vnebovzeti, pri katerih nam gostoljubnost ni bila nikoli odrečena. V dobi enajstih let je Korotan sodeloval in prispeval k mnogim prireditvam. Omenjenih je le nekaj primerov, ki potrjujejo prispevek pevcev in pevk Korotana za slovensko kulturno življenje v Clevelandu.

²¹ Datuma za prva dva časopisa sta 15. april, za *Prosveto* pa 16. april 1953.

Skupno s Srbi in Hrvati je Korotan sodeloval pri jugoslovanskem folklornem filmu "Mi v glasbi in pesmi" (Our People in Music and Song).²² Poleg kulturnih skupin iz Clevelanda so sodelovali pri tem filmu društva in posamezniki iz Barbertona in Akrona v Ohiju in iz Pittsburgha in Wilmerdinga v Pennsylvaniji. Slovenski del je organiziral dr. Stane Šušteršič, predsednik Korotana. Potrebna besedila so pripravili Pavle Borštnik, Marijan Jakopič in Rudi Knez. Janez Varšek je pripravil plesno skupino, vse pevske točke dirigent Korotana, Metod Milač. Kot solista z moškim zborom sta sodelovala Jože Dovjak in inž. France Gorenšek. Glasbeno sta pri snemanju pomagala Tone Gorše in Marijan Tonkli.²³ Slovenski del snemanja je bil posnet na Oblakovi farmi v avgustu in septembru 1953.

Pri prvi predstavi tega folklornega filma v Clevelandu 24. januarja 1954 je kazalo, da bo upeh dober. Vendar pa s filmom organizatorji niso uspeli doseči osrednjih medijev in tako film ni prišel med širšo ameriško publiko. Nekaj predvajanj je bilo na ameriških univerzah, kjer so imeli oddelke za folkloro.²⁴

Več uspeha in lepo predstavitev slovenske kulture je Korotan podal na televiziji z enournim samostojnim programom na postaji WXEL v Clevelandu 23. januarja 1954. Zamisel in izpeljavo programa sta pripravila Pavle Borštnik in dr. Milan Pavlovčič. To je bil eden prvih nastopov za širšo ameriško publiko in je imel lep odziv.

Prvi večji podvig zunaj Clevelanda je bil v Lemontu v Illinoisu 3. julija 1954. Zgodaj zjutraj smo se z osebnimi avtomobili odpeljali na dolgo pot. Za Marijansko proslavo je pater Odilo povabil poleg Korotana tudi več sodelavcev iz Chicaga. Kot solista sta z zborom Korotan nastopila Mimi Veider ("Rožic ne bom trgala") in inž. France Gorenšek ("Mati moja venec plete" in "Ave Marija"). Zbor zaradi delovnih obveznoti nekaterih ni bil popoln, bilo pa je še vedno preko petdeset nastopajočih.²⁵

²² Inicijativo in izpeljavo tega folklornega filma je vodil Srb, dr. Sarata, novi priseljenec.

²³ Nekaj teh podatkov je vzetih iz dopisa v *Amerikanskem Slovencu*, 19. maja 1993, z naslovom "Ustanovitev in prva leta uspehov pevskega zbora Korotan," povzeto po ZSS 1975.

²⁴ To poročilo smo dobili od organizatorjev. Univerze, kjer naj bi ta film predvajali, pa niso znane. Gotovo je, da film ni bil finančni uspeh, čeprav je bilo vse delo opravljeno prostovoljno.

²⁵ Kratko poročilo o nastopu, "Marijin kongres v Lemontu", je napisal Marijan Jakopič. Vir in datum tega poročila nista znana.

Prvo gostovanje v Torontu v Kanadi je izvedel Pevski zbor Korotan 4. septembra 1955. Korotan je povabila v Toronto Slovenska narodna zveza (SNZ). V Torontu vsaj takrat Slovenci niso imeli pevskega zbora, razen cerkvenih, zato je bil Korotanov obisk dobrodošel in dobro obiskan. Koncert je bil v dvorani slovenske cerkve Marije Pomagaj na aveniji Manning. Daljše poročilo je za *Slovensko državo*, glasilo SNZ, napisal F. M. Rener, ki je Korotanu priskočil na pomoč za ta koncert kot pianist.²⁶ Zbor je nastopil v vseh treh zasedbah, kot solist pa je sodeloval Jože Dovjak.

Leta 1956 je clevelandska radio postaja WDOK snemala na četrto adventno nedeljo Korotanove izvedbe slovenskih pesmi za prenos preko radijskega programa Glas Amerike (Voice of America). Oddajo je pripravil in uredil Konrad Mejač, ki je takrat vodil slovensko sekcijo pri radiu Glas Amerike. Korotanov program je bil predvajan v dveh delih. Prvi del 28. januarja 1957 je vseboval tudi razgovor z dirigentom zbora Metodom Milačem. Drugi del je sledil 7. aprila. Na ta dan je bil povabljen na razgovor predsednik zbora Jože Likozar.

Profesorica Ruth Edwards na Cleveland Institute of Music je vedno vabila študente za krajše nastope v dobrobit bolnikov v umobolnici Ingleside Hospital. Že takrat je bil upoštevan pozitiven vpliv glasbe na take bolnike. Prof. Edwardsova in uprava bolnišnice sta z veseljem sprejela našo ponudbo za pomoč. Pavle Borštnik je besedila pesmi prestavil v angleščino, ker smo v glavnem izvajali slovenski program. Imeli smo nepričakovano dober odziv. To smo lahko opazili ne samo po aplavzu, tudi na obrazih publike se je videlo, da so bili našega obiska in petja veseli. Po nastopu smo se lahko pogovorili z bolniki. Dve Slovenki med njimi sta bili še posebno srečni, da smo ju obiskali.

Poživljeno clevelandsko kulturno delovanje je vedno računalo na Korotan za sodelovanje in tudi za predstavitve slovenske skupnosti pri raznih mednarodnih slovesnostih. Na nekaterih je Korotan sodeloval skoraj vsako leto, kot na primer pri žalnih svečanostih za padle in pobite med vojno in po vojni; pri "Dnevu enega sveta" (One World Day) v kulturnih vrtovih (pri teh slovesnostih je včasih nastopilo do 16 različnih narodnosti); pri razstavi umetniških del kiparja Franceta Goršeta; pri

²⁶ F. M. Rener, "Po Korotanovem koncertu v Torontu", *Slovenska država*, 30. septembra 1955.

70-letnici škofa dr. Gregorija Rožmana in ob slovesnostih njegove zlate maše; na "Večeru prijateljstva" Zveze bivših jugoslovanskih vojnih ujetnikov in še mnogih drugih. Vse te prireditve so kronološko registrirane za prvih enajst let v *Kratkem pregledu*, v *Poročilih pevovodje* in v že omenjenem članku *Ustanovitev in prva leta*.²⁷

Ker je Korotan velikokrat sam predstavljal Slovence na mednarodnih prireditvah, je 29. januarja 1955 povabil na sestanek vsa kulturna društva novonaseljenčev, da bi osnovali meddruštveni odbor za take prireditve. Do takega odbora in takega sodelovanja ni prišlo.²⁸ Najtesneje je Korotan sodeloval z dramskim društvom Lilijo, s Slovenskim odrom in pozneje s plesno skupino Kres. S temi društvi smo sodelovali pri spevoigri *Kovačev študent* in pri opereti *Mežnarjeva Lizka*.

VSAKOLETNI KONCERTI

Glavni cilj, vsakoletni koncert, je bil osrednji del vseh naših naporov. Uspešne koncerte smo izvajali vsako leto od prvega koncerta naprej do leta 1961.²⁹ Na šestem rednem koncertu je Pavle Borštnik prvič nastopil samostojno kot baritonist. Kot solisti z zborom so nastopali v teh letih poleg že omenjenih še Zdenka Mejač, Marija Sekne, Ivan Hauptman in Karel Zajec. Oder je poleg dr. Milana Pavlovčiča večinoma pripravila in okrasila Zalka Likozar. Vsak od teh rednih koncertov je bil nov mejnik v delovanju in razvoju Pevskega zbora Korotan.

Redni koncerti so zahtevali tudi nov glasbeni material. Želja za vključitev novih ali še neizvajanih skladb je postajala vedno večja. Zaradi odrezanosti in od-

²⁷ Ta tri kratka kronološka poročila so ostala le v rokopisih: Miro Odar, "Kratek pregled zgodovine in kulturnega delovanja Pevskega zbora Korotan", 1962; Metod Milač, "Poročilo pevovodje na občnem zboru Pevskega zbora Korotan v Clevelandu 15. septembra 1957", in v že omenjenem članku "Ustanovitev in prva leta uspehov Pevskega zbora Korotan", povzeto po ZSS 1975, v *Amerikanskem Slovencu*, 19. maja 1993. Poleg tega obstojajo še tri poročila dirigenta Metoda Milača, tudi v rokopisu, podana na občnih zboreh 20. septembra 1959, 18. septembra 1960 in na izrednem sestanku 17. decembra 1961.

²⁸ Miro Odar, "Kratek pregled", str. 3.

²⁹ 12. aprila 1953 (1); 18. marca 1954 (2); 20. marca 1955 (3); 8. aprila 1956 (4); 7. aprila 1957 (5); 27. aprila 1958 (6); 5. aprila 1959 (7); 24. aprila 1960 (8); 9. aprila 1961 (9).

sočnosti zvez z zborovskimi dosežki v Sloveniji in včasih tudi zaradi tematike nekaterih novih stvaritev je bila izbira trd oreh. Našli so se tu in tam posamezniki, ki so o priliki obiskov v Sloveniji od tam prinesli kaj novega, vendar je bilo tega malo.

Veliko pozornosti smo od vsega začetka posvečali tudi družabnosti; ne samo za pevke in pevce, tudi za širšo publiko. Družabne prireditve so bile tudi vir dohodkov, saj je imel zbor denarne potrebe kot vsako drugo društvo. Treba je bilo razmnoževati note, najemati dvorane za koncerte in podobno. Zbor se je držal načela, da iz teh dohodkov pomaga pri socialnih in kulturnih potrebah, kot so pomoč invalidom, slovenskim šolam, kulturnim aktivnostim na Koroškem, Primorskem in v Argentini. Pomoč je prišla bodisi iz zborovske blagajne ali pa s sodelovanjem pri predstavah, ki so bile prirejene v take namene. Zato je bila slovenska skupnost še toliko bolj hvaležna družinam Starc, Krajncič, Kaliope in Oblak, ki so nam dajale na voljo svoja posestva (farme) zunaj mesta za družabne prireditve.

KONCERT OB DESETLETNICI

Pevski zbor Korotan se je po koncertu spomladi leta 1960 odločil, da pripravi za leto 1961 dva koncerta: enega spomladi kot običajno, drugega pa za deseto obletnico jeseni 1961. Ker sta dva koncerta na leto za pevski zbor velika naloga in ker je zbor želel pripraviti za deseto obletnico nekaj posebnega, je odbor pod predsednikom Frankom Lovšinom priporočil zboru naslednje: 1. za redni pomladanski koncert bo zbor pripravil nov program kot vsako leto; 2. za praznovanje desete obletnice ustanovitve pa poseben koncert jeseni 1961. Ta jesenski koncert naj bi imel dva dela: v prvem delu ponovitev najbolj uspešnih pesmi zadnjih desetih let, v drugem delu pa povsem nov program, če le mogoče z majhnim simfoničnim orkestrom. Dr. Stane Šusteršič je predlagal, naj za to priliko dirigent zbora skomponira posebno skladbo za zbor in orkester, skladbo, primerno za to obletnico.

Ta predlog sem sprejel pod pogojem, da ta naloga ni omenjena zboru, dokler skladba ni napisana in pripravljena za vaje, iz enostavnega razloga, ker nisem bil prepričan, da bom to nalogo lahko izvedel pravočasno poleg priprave dveh koncertov za to leto.

Pevski zbor Korotan ob desetletnici - jeseni 1961

Jasno mi je bilo dvoje: 1. da mora biti skladba napisana v slogu, ki ga bo zbor zmožl naštudirati v odmerjenem kratkem času; in 2. da naj skladba predstavi nekaj pomembnega za naše poslušalce in za tako pomembno obletnico zbora. Moral sem slediti predvsem praktičnim smerem, ne svojim kompozicijskim hotenjem.

Obrnil sem se za primerno besedilo na Pavla Borštnika, pesnika in pisatelja, solista in sodelavca pri Korotanovih koncertih. Borštnik mi je v kratkem predložil tekst, ki se mi je zdel zelo primeren za to priliko. Besedilo je vsebovalo tematiko novih priseljencev s posebnim pogledom na slovenske razmere zadnjih dveh desetletij, na tragedijo, upanja in želje vseh, ki jim je rojstni kraj vedno pri srcu.

Takoj nato sem se lotil zbiranja orkestra oziroma poizvedb, kdo bi bil pripravljen pomagati za skromen honorar, ki smo ga imeli na razpolago. Nekaj kandidatov sem našel na Cleveland Institute of Music, svojih sošolcev. Nekaj drugih, tudi amaterjev, pa smo dobili preko raznih priporočil. Na podlagi teh obljub in možnosti sem se nato lotil dela.³⁰

³⁰ Del teh informacij v revidirani obliki je vzet in mojega pisma dr. Edu Škulju, 16. aprila 1997.

Slednjič sem le dokončal partituro in instrumentacijo, kar sem pisal tudi med počitkom v tovarni. To ni ušlo pozornosti drugih delavcev in zato ni ostalo neznano v slovenski srenji v Clevelandu.

Kako pripraviti note za posamezne inštrumente? Sredstva za kopiranje niso bila na voljo v današnjem smislu. Ob koncu tedna smo se zbrali v šolski dvorani pri mizah s partiturami in notnim materialom pred sabo. S skromnimi izjemami večina še nikdar prej ni pisala not. Nekaj nasvetov in napotkov sem dal, nato smo razdelili delo. V začetku je bilo precej težav, kmalu pa so vsi dojeli, kako je treba pisati note. Z dvema pomočnikoma (Miro Odar, Jože Likozar) sem potem revidiral note za vse inštrumente. Kljub temu je ostalo še precej napak. Tudi druge skladbe, za katere sem priredil inštrumentacijo za našo orkestralno zasedbo, smo pripravili na teh sestankih.

Takoj po prvih vajah septembra 1961 sem stopil v stik z vsemi člani orkestra, ki so obljubili sodelovanje. Vsi so držali besedo, tudi tisti privatniki, ki jih nisem poznal. Na žalost smo imeli le eno vajo z orkestrom, ker naša blagajna več ni dopuščala. Moja skrb, kako se bo zbor prilagodil orkestru, je bila odveč. Koncertna mojstrica Roberta Golden (pozneje članica The Cleveland Orchestra dirigenta Georga Szella) pa je popravila moje oznake za fraziranje godalnih inštrumentov.

Za koncert 11. novembra 1961 je vladalo veliko zanimanje. Na dan koncerta je bila nova šolska dvorana pri sv. Vidu zasedena do zadnjega kotička. Zbor je nastopil v novih večernih oblekah na zelo lepo okrašenem odru, ki je bil delo Zalke Likozar.

V prvem delu koncerta je moški zbor zapel tri pesmi: "Jadransko morje", "O večerni uri" in "Ribniško", pri kateri je pel solo Jože Dovjak. Ženski zbor je imel na sporedu "Majski večer", in "Venček narodnih" Matije Tomca s solistko Malko Gregorc. Mešani zbor, ki je začel in zaključil prvi del, je podal štiri skladbe: "Rožic ne bom trgala" s solistko Mimi Rezonja, "Naše gore", "Pesem o rojstvu" z baritonistom Ivanom Hauptmanom in Gallusovo "Glejte kako umira pravični". Ta slednja je bila namenjena spominu škofa dr. Gregorija Rožmana in trem umrlim članom Korotana, Rafaelu Žonti, Jožetu Cerarju in Zdravku Kranjcu.³¹

³¹ Rafael Žonta je padel kot ameriški vojak v Koreji; Jože Cerar in Zdravko Kranjc sta utonila. Vse tri nesreče so člane in članice zbora zelo prizadele.

Drugi del koncerta je bil izveden s sodelovanjem orkestra. Kot uvod je orkester zaigral E. Elgar-Strettovo "Koračnico", op. 39, No. 1 (Pomp and Circumstance). Sledila je "Ave Marija" iz Foersterjevega *Gorenjskega slavčka*. Nato je nastopil z zborom in orkestrom baritonist Pavle Borštnik v Adamičevi "Na lipici zeleni." Sledil je "Venček" iz *Gorenjskega slavčka*, pri katerem sta bila solista Zdenka Mejac in Jože Likozar.

Kot orkestralni vložek je orkester izvedel "Intermezzo simfonico" iz Mascagnijeve opere *Cavaleria rusticana*. Sledil je odlomek iz Sattnerjeve "V pepelnični noči" s solistom Jožetom Dovjakom. Zaključna točka ob deseti obletnici je bila kompozicija dirigenta Metoda Milača na besedilo Pavla Borštnika, kantata *Pozdravljena zemlja*.

Izvedba te skladbe je bila lep uspeh v vsakem oziru. Tako zbor kot orkester sta v skladbo vložila vse, kar je bilo mogoče. Po besedilu in glasbi je bilo to nekaj našega, nekaj, kar je bilo trdno zvezano z našo usodo in z našo odločitvijo pred leti. V tem leži bistvo te skladbe. Osredotočena je na čas prilagoditve novemu okolju, novemu življenju, vendar še vedno s težkimi spomini na polpreteklo dobo. V tem smislu je kantata *Pozdravljena zemlja* zapisana kot izraz slovenskega begunstva v letu 1961.³²

Dve daljši poročili o tem koncertu in pomembnosti skladbe *Pozdravljena zemlja* sta izšli, eno v *Ameriški domovini*, drugo v *Klicu Triglava*.³³ O koncertu, zboru, solistih in orkestru so bile izrečene mnoge pohvale. Meni so veliko pomenile izjave sošolcev s Cleveland Institute of Music, ki so glede mojega prvenca za zbor in orkester, posebno pa še glede izvedbe zbora izjavili sledeče: "Nismo razumeli besedila in tudi ne ozadja te kompozicije, vsak med nami pa je občutil, da je bilo za pevke in pevce in za poslušalce pri tej skladbi v ozadju nekaj prav posebnega."

³² Zborovski izvleček *Pozdravljene zemlje* je objavljen v zbirki *Sen o vrnitvi: Skladbe slovenskih skladateljev na tujem*, I. Posvetni mešani zbori, uredil Edo Škulj. Izdala Krščanska kulturna zveza, Celovec, 1995, str. 77-81. Na podlagi Borštnikovega besedila je Mira Kosem objavila v *Ameriški domovini* svoja razmišljanja pod naslovom "Vstajenje". Mira Kosem, pismo avtorju, 30. maja 1991.

³³ Daljše poročilo v *Ameriški domovini* je izšlo dva tedna po koncertu s podpisom M. S., *Klic Triglava* pa je prinesel obširno oceno v številki 271.

Koncert ob desetletnici 11. novembra 1961 je bil lep in pomemben mejnik v delovanju Pevskega zbora Korotan.

EPILOG

Korotan je podal drugi koncert v Torontu v Kanadi, pri fari Marije s čudodelno svetinjo 28. aprila 1962. Pri obsežnem programu so sodelovali kot solisti Mimi Veider-Rezonja, Ivan Hauptman, Pavle Borštnik in Jože Dovjak. Tudi ob tej priliki je bil čisti dobiček podarjen cerkvi. Zadnji nastop Korotana pod mojim vodstvom pa je bil na petem slovenskem dnevu 5. avgusta 1962. Naslednji teden sem s težkim srcem zapustil Cleveland in s tem tudi meni tako dragi Pevski zbor Korotan. Dobil sem službeno mesto na univerzi v Syracuse v državi New York kot glasbeni knjižničar.³⁴

Neizmerno veliko dela so pevci in pevke, odborniki, predsedniki,³⁵ pa tudi mnogi drugi iz slovenske skupnosti žrtvovali v podporo našega pevskega zbora. Ta požrtvovalnost je še vedno živa in trdna, čeprav so težave v novih razmerah vsak dan večje. Da zbor še danes deluje, imajo neprecenljive zasluge moji trije nasledniki, zdaj že pokonji Lado Lempl, inž. Franček Gorenšek, ki je vodil zbor osemnajst let, in sedanji pevovodja Rudi Knez.

³⁴ V času mojega vodstva Pevskega zbora Korotan je zbor izdal tri plošče: *Tebi in o Tebi pojem*, ovitek je pripravil kipar France Gorše (1956); *Pod oknom*, ki ima na ovitku originalno delo slikarja Boža Kramolca iz Toronta v Kanadi (1959); in *Korotan ob desetletnici*, ki prinaša na naslovni strani fotografijo mešanega zbora. Ta plošča je izšla decembra 1962.

³⁵ Odgovorno in važno delo, ki so ga imeli predsedniki Korotana, so vodili prvih enajst let: Marijan Štrancar, dr. Stane Šušteršič, Jože Likozar, Roman Švajger, Miro Odar, Jože Odar in Frank Lovšin.

SUMMARY

**CHORAL SINGING UNIFIES NEW IMMIGRANTS:
FOUNDING AND FIRST YEARS OF
SINGING SOCIETY KOROTAN***Metod M. Milač*

Author briefly describes his departure from Europe on 12 July 1951, his transatlantic voyage with displaced persons on the US Navy ship "General Hersey", and arrival on the North American continent, first in Halifax, Canada, and then in Boston, USA. After initial difficulties in finding any kind of employment in New York City, he eventually settled in Cleveland, Ohio, and started working in a small factory as an unskilled laborer. In time, he gradually merged into the Cleveland Slovene community, primarily into the group of the post World War II immigrants.

On the basis of his own experience and by observing others, he sensed a feeling of emptiness in many, due to isolation after long and often monotonous working hours in factories. Awareness of these feelings led him to the idea of forming a choral group to offer the young, mostly unattached immigrants, an added meaning in life. Several goals were on his mind: first, to develop and foster love and appreciation for choral singing; second, to offer opportunities for social interaction among new immigrants who were scattered over the city of millions; third, to perform Slovene folk and art songs at public concerts; and fourth, to represent Slovenes at other ethnic festivities.

Thus, a new singing society was born on the 10th of September 1951. Initially, only eighteen young men were participating. However, the Singing Society Korotan, as this choral group was named, grew fast and became a mixed chorus of seventy-five voices by April 1952. Korotan significantly enhanced Slovene cultural life in Cleveland with annual concerts, performances at multinational festivities, concerts in Toronto, Canada, and Lemont, Illinois, and with appearances on the Cleveland TV station, and on the Voice of America. In addition to concert perfor-

mances, Korotan officers were very active in organizing trips and social events, not only for members but for general public as well. For years Korotan's activities were at the heart and in the center of Slovene cultural and social life in Cleveland. With the first annual concert on 12 April 1953, Korotan initiated yearly performances and related activities and thus contributed to the preservation of the Slovene language and song among the new immigrants.

The highlight of this first ten year period of the Singing Society Korotan was the 10th anniversary concert on 11 November 1961, when in addition to chorus and soloists, a small symphonic orchestra participated. Cantata, *Pozdravljena zemlja*, composed for this occasion by the conductor of Korotan and dedicated to its members, received at the anniversary concert its first performance.

Singing Society Korotan has many accomplishments on the records and is still active today. After this author's departure from Cleveland in 1962, Lado Lempl, Franček Gorenšek, and Rudi Knez became Korotan's conductors and deserve the credit for continuous accomplishments of this choral ensemble and its members, past and present.

LANGUAGE BARRIER – IMMIGRANTS AND CULTURAL CHANGE

Jurij Zalokar

To introduce this presentation, I borrow a classic case from renowned pioneer of multi-culturalism in Australia, Al Grassby (1984). In his book, *The Tyranny of Prejudice*, Grassby describes a misadventure that typifies immigrant experience in a foreign country: A Yugoslav man is arrested because of a misunderstanding that has arisen from language difficulties. The man becomes increasingly frightened when he is being taken to the police station. The ensuing interrogation at the station intensifies the misunderstanding and the man's fearful reaction. Grassby thus describes the scene: *"By this time the man felt under threat and made a dash for the door. This brought the full force of restraint upon him and he reacted with further panic. It was then decided to call the police surgeon who saw the man struggling and talking quite incoherently – at least as far as the doctor was concerned because he did not understand him. He decided to have him committed and he was duly delivered to the state mental hospital... Within the next few days it was speedily recognized that the man was perfectly sane"*.

The end of this story would have been tragic if the man had been assessed as schizophrenic. Unfortunately this tragedy is not uncommon amongst immigrants. In a study of 50 Yugoslav-born immigrants who had received a diagnosis of schizophrenia, the schizophrenic diagnosis was confirmed in only 26% of the patients when they were assessed in their native language (Zalokar, 1989). It has been increasingly recognized that schizophrenia is over-diagnosed in immigrants and other marginalized groups (Littlewood and Lipsedge, 1982). Marcos *et al.* (1981) also present convincing data to support that language barrier seriously thwarts the assessment of psychopathology. Recently discovered dangers to immigrant patients'

health from misdiagnosis due to language barrier is a primary concern in the field of ethnic psychiatry today.

In addition, there are significant secondary problems resulting from language barrier which do not merely result from linguistic misunderstandings, but are rather related to subtler levels of language aptitude. Many migrants may eventually succeed in mastering the grammatical aspects and basic vocabulary of a new language, but ultimately fail to achieve the proper accent, melody, or intonation. Speech which is grammatically correct but lacks appropriate intensity is often misunderstood, particularly when dealing in the realm of emotions. Immigrants' spoken emotion may sound either exaggerated or indifferent. Since their emotional expression becomes a disortion of their inner reality, they exude a false impression; hence the listener may mistake them for haughty, aggressive, pushy, isolative, rude, etc. Thus, the language barrier at the subtle level of verbal intonation and accent becomes an emotional barrier as well.

The Soviet neuropsychologist Luria has shown that language is more than a means of verbal communication; it is both the formative element of the organization of the central nervous system and the result of higher cerebral activity (Luria, 1932). Therefore, a disturbance in the language sphere automatically disrupts central cerebral activity. The French poet and philosopher Emanuel arrived at a similar conclusion, though through a different form of expression. He wrote: "*Whosoever does injury to language also wounds a man*" (Lewis, 1980).

Luria (1932) also suggested that the acquisition of speech and transition to a new culture changes the structure of the psychophysiological processes: "...a sudden transfer to another language is combined with a very destructive process." A regression to more infantile systems of reactivity and primitive cognitive processes may follow. "*The result of an emotional disturbance,*" writes Luria, "*consequent on the language conflict is to weaken the inhibitory and restraining functions of the higher strata of the nervous apparatus. The higher regulating mechanisms suffer, resulting in distortion and disorganization of behavior.*"

The respected scientist, anthropologist and social psychologist, Margaret Mead (1966) also wrote about the deleterious effect that cultural and language change could have on personality structure: "*The perception of the outer world becomes*

atomized... Relationships disappear and experience is broken down into small discrete bits... The outer world appears atomized into meaningless units; the inner world also loses its structure and becomes fragmented and chaotic... Ethnical attitudes tend to be expressed in very black and white terms."

In light of Mead's perceptions, one can speculate that some detrimental consequences of language cross-over, specifically those affecting interpersonal relationships, may be related to intrinsic differences in the structure of modern languages versus the more ancient languages. Generally the formation of modern languages has paralleled a need for more practical, simpler and more universal terms. Ancient languages, on the other hand, tend to have more complex grammatical structures and discrete signifiers which allow subtle, varying degrees of communicating or implying emotional relationships between people and/or objects. For instance, Australian Aboriginal nouns have four genders which can be inflected in 19 cases; meanwhile, nouns of newer languages keep one or two forms. Perhaps the most recent developments in modern languages reflect the trauma of the technological age; our senses and sensibilities have been assaulted by the by-products of material progress, mass media, mass production, mass violence. Modern man has become numbed or hardened; the richness of relationships and emotions has been somehow retracted from his life and his language. Conway (1971), borrowed from Lawrence the term, "the withheld self", to describe this situation in Australia. According to Lawrence (1966) in his novel *Kangaroo* (1923), Australians have "got no inside to them. They're hollow. The Colonies make for outwardness. The inside soul just withers and goes into the outside... There is no desire for communication."

Various studies of bilingualism in children and adolescents corroborate the conclusions of Luria, Mead and others, and also indicate that it is not any easier for children to settle in a new country. Lewis (1980) writes in his observation of immigrant school children: "Where bilingualism is a result of forced acculturation, bilingual children may be handicapped. There is an adverse effect on integration of dominant value orientations and behavior. Delinquency, the propensity to drop out of school, and fragmented personality are all laid out at the door of bilingualism." Along the same lines, Erikson (1968) describes cases of underdeveloped ego-identity in adolescents resulting from forced assimilation. In this situation, he observes that mistrust prevails, total rage develops, there is a confusion of values, crisis of intimacy and a tendency towards exclusive totalism. To discuss this kind of reaction among

adolescent groups, Brody (1968) coined the term, "cultural exclusion", which broadly applies to behaviors such as group withdrawal, cultural hibernation and behavioral disorganization. He also associates with this phenomenon higher incidence of illness, arrests, poverty, illegitimacy, suicide, higher narcotic rates, and reduced utilization of educational and health institutions.

Meanwhile, at the preschool level children who are compelled to rapidly forget their first language also lose many significant memories associated with their early developmental years. The loss of primary language at this age often triggers off regressive processes that endanger normal psychological maturation, leading to emotional blunting and intellectual disassociation.

Similar regressive tendencies have been observed among adult immigrants. When new language starts to dissolve the previous one, the simplest mental activities can be affected. The Nobel Prize Winner for literature, Singer (1981), recounts in his autobiography, *Lost in America*, an episode soon after his arrival to the United States, when he became completely disoriented in a hotel: *"I began searching for the elevator, but it had vanished... From somewhere, a black maid appeared. I asked her where the elevator was and she shouted something I could not understand. I began searching for the stairs, but at that moment a door opened and someone stepped out of the elevator... How was this possible? Could nerves render someone blind?"*

Immigration may be accompanied by periods of intense emotional stress when the flow of thoughts can become so incoherent that the resulting behaviour resembles organic psychoses. However, when observed in the context of immigration, intellectual disassociation usually has no organic basis or relation to schizophrenic pathology. An understanding that the tension and anxiety associated with immigration is sufficient in itself to bring about a regression is critical to psychiatric assessment. Effects can be even more accentuated for those immigrants who are chronically ill or elderly.

The multiple handicaps of language barrier are such that the new immigrant can be compared to a disabled person, though he or she is seldom recognized in these terms. Meanwhile, society's selected or 'token' disabled groups meet with positive discrimination – a special seat on buses, trains and trams, for example. The

immigrant, on the other hand, is the victim of negative discrimination; he is left to himself and his shortcomings, considered stupid, or even despised. This blind prejudice may be tied to the experience of conversing with an immigrant, which in itself can invoke hostility. A simple attempt at conversation, listening to a foreigner's arduous speech, can breed frustration, disharmony and aggression in the listener and, as a result, in the speaker.

THE INFLUENCE OF DOMINANT MONOLINGUALISM

Up to this point, the negative aspects of a bilingualism known as folk-bilingualism have been discussed. It is a bilingualism in which an immigrant's native language is subordinated to the dominant one, which the majority of the host society values as more worthy. Bilingualism in this regard is the prey of monolingualism – a phenomenon which has an intensifying effect on language barrier.

It seems that many English-speaking groups today live within a monolingual culture. What would be the basis for this relationship? Some have conjectured that it is because most English-speaking cultures have formed out of a series of assimilations. For example, the older history of England is a series of repeated invasions. Time after time, the conquerors and the conquered assumed the relationship of masters and slaves, the masters imposing their native language on the slaves. Out of this traumatic cycle of the invading/invaded, the basis of the English language and a monolingual (and ethnocentric) society simultaneously formed. The English language itself reflects this painful history in its implicit, odious connotations ingrained in that which is alien. For example, synonyms for 'alien' offered by the Collins Thesaurus (McLeod, 1986) include: adverse, conflicting, contrary, estranged, exotic, foreign, inappropriate, incompatible, incongruous, opposed, outlandish, remote, repugnant... 'Foreign' to English-speaking cultures signals danger or hurting and is managed psychologically by society through classic defense mechanisms: indifference, attack, or forced assimilation. In addition, the educational system in England reflects a subconscious cultural desire to erase the trauma of England's older history. Levi (1983) writes: "*We were taught nothing at school about the pre-Roman British, and little about the pre-Norman English.*"

Australia is another revealing example of an English speaking country with a painful history shaping a monolingual culture. Western (1983) surmised in a study of Australian students' ethnic stereotyping that, "*The ethnic stereotypes that were in existence thirty or so years ago are still well and healthy today. An acceptance of multiculturalism is still a long way off.*" Al Grassby's (1984a) appraisal is similar: "*Despite the abandonment of the White Australia policy and the policy of assimilation, we still have the old hangovers with us.*"

Studies which ascribe prejudices to uneducated people (Birrell and Birrell, 1981) become suspect when one realizes that monolingual culture is generally promulgated by intellectuals. For example, most English authors cite only English-written works. Baldauf and Jernudd (1986) found in their study of language use in psychological literature that a major part of non-English language literature was grossly ignored by native English speaking psychologists. In addition, in English-written articles, 96% of the citations are from English. In psychiatry, the situation is not different. Indeed, only a scant selection of foreign scientific books can be found in most monolingual countries' science libraries.

Toole (1977) describes, in the introduction to the English addition of *Neurology* written by German-Swiss author Mumenthaler, the effects that monolingual culture has had on English education: "*Neurologists, medical students, and house officers in the United States have had very little contact with the Continental School of Clinical Neurology. The rich contributions of the German, Swiss, Italian and French schools are lost to most of us because of our poor knowledge of foreign languages. Our traditional American and British orientation have resulted in a bias...*" This ignorance is even greater in the field of psychiatry. Excellent psychiatric literature by German and French authors is generally neglected; authors such as De Clerambault, Lhermitte, Baruk, Ey, Kretschmer, Von Gebattel, and many others are often not known by name. Ungar (1960) in the introduction to his translation of *Frederick Schiller* laments that: "*...our cultural life has been poorer because one of the world's greatest writers has remained almost unknown to the wider public in English-speaking countries. The language barrier is a formidable one for my part.*"

Rack (1988) observes that xenophobic tendencies are even stronger when the immigrant's physical appearance differs markedly from the dominant population:

"British ethnocentrism is felt at its worst by immigrants where difference is marked by their skin colour."

Wilton and Bosworth (1984) observe a similar repugnance of foreign languages in Australia: *"Despite multiculturalism Australians seem even more reluctant in the past to learn any languages other than English. Australia of the 80s is not so different than that of 1945"*. Essentially the arrival of so many immigrants in Australia since World War II has not altered sentiments associated with monolingualism.

Likewise, in Australia monocultural attitudes have led to extreme consequences when superimposed on the native Australian population. In her autobiography, Glenyse Ward (1987), an Aboriginal Australian, remembers that as a girl she happened to be invited to her master's party. She introduced herself to a lady, who responded, *"Oh, dear, I didn't know you had a name."* The Aboriginal situation is not exceptional, and may be one of the worst cases of social marginalization resulting from the dominance of monoculturalism.

CONCLUSION

In conclusion, both language barrier and the pressure of assimilation contribute in varying degrees to regressive emotional and pathological development. A monolingual culture instills xenophobic trends which stifle the positive potential of a multicultural society. Mainstreaming – merely a euphemism for forced acculturation – has increasingly become the final aim for multiculturalism in monolingual countries.

We may underline two unwanted consequences of language barrier, monolingualism and forced over-identification with the majority: 1.) individual stress leading to regressive and psychiatric sequels; and 2.) the likely imprint of regressive psychological changes on the national character. Both minority and majority within a monolingual culture are negatively affected.

In short, the discouragement and resulting dissolution of native language has been shown to play a primary role in the genesis of psychological and sociological

pathologies. To amend these detrimental trends, ethnic minorities, cultures and language must be met with positive discrimination. To inspire a peaceful, culturally symbiotic existence, immigrants must be allowed to adapt without being forced to give up their previous identity, and encouraged to institutionalize valuable traditions within the structure of a multicultural society.

REFERENCES

- Baldauf, R. B. Jr., Jernudd, B. H. (1986), "Aspects of language in cross-cultural psychology". *American Journal of Psychology*, 38, pp. 381-392.
- Birrell, R., Birrell, T. (1981), *An Issue of People - Population and Australian Society*, Melbourne: Longman Cheshire.
- Brody, E. B. (1968), "Minority group status and behavioral disorganization", in E. B. Brody (ed.), *Minority Group Adolescents in the United States*, Baltimore: The Williams & Wilkins Comp., pp. 227-243.
- Conway, R. (1971), *The Great Australian Stupor*, Melbourne: Sun Books.
- Erikson, E. H. (1968), *Identity*, London: Faber Publication.
- Grassby, A. J. (1984), *The Tyranny of Prejudice*, Melbourne: AE Press.
- Grassby, A. J. (1984a), "The immigration debate that went wrong", in F. Milne, P. Shergold (eds.), *The Great Immigration Debate*, Sydney: Federation of Ethnic Communities' Councils of Australia, pp. 124-127.
- Lawrence, D. H. (1966), *Kangaroo*, London: Heinemann.
- Levi, P. (1983), *The flutes of autumn*, London: Harvill Press.
- Littlewood, R., Lipsedge, M. (1982), *Aliens and Alienists - Ethnic Minorities and Psychiatry*, Harmondsworth: Penguin Books.
- Luria, A. R. (1932), *The Nature of Human Conflicts*, New York-Washington: Scare Press.
- Marcos, L. R., Urcuyo, L., Kesselmann, M., and Alpert, M. (1981), "The language barrier in evaluating Spanish-American patients", in G. Henderson, M. Primaux (eds.), *Transcultural Health Care*, Massachusetts: Addison-Wesley Publishing Company, pp. 38-48.
- McLeod, W. T. (1986), *The Collins Paperback Thesaurus*, London-Glasgow: Collins.

- Mead, M. (1966), "Cultural Change and Character Structure", in M. Stein et al. (eds.), *Identity and Anxiety*, New York: Free Press.
- Rack, P. H. (1988), "Psychiatric and social problems among immigrants", in B. Jansson, DC. Perris (eds.), *Berzelius Symposium XI: Transcultural Psychiatry*, Acta psychiatrica Scandinavica, Suppl. 344, 78, pp. 167-174.
- Singer, I. B. (1981), *Lost in America*, New York: Doubleday.
- Toole, J. F. (1976), "Introduction", in M. Mumenthaller *Neurology*, Stuttgart: Georg Thieme Publishers.
- Ungar, F. (1960), "An account of Schiller's life and work", in *Friedrich Schiller*, New York: Frederik Ungar Publishing Company, pp. 15-192.
- Ward, G. (1987), *Wandering Girl*, Broome/W.A.: Mogabala Book.
- Western, J. S. (1983), *Social Inequality in Australian Society*, Melbourne: The Macmillan Company of Australia.
- Wilton, J., Bosworth, R. (1984), *Old Worlds and New Australia – the Post-war Migrant Experience*, Melbourne: Penguin Books Australia.
- Zalokar, J. (1989), "Schizophrenia and immigration – A diagnostic reassessment of Yugoslav immigrants in Australia" (under consideration for publication).

POVZETEK

JEZIKOVNA PREGRADA – IMIGRANTI IN KULTURNI PREOBRAT

Jurij Zalokar

Jezikovne pregrade so še bolj travmatske kot druge okoliščine kulturnega preobrata, ki ga povzroči bodisi imigracija v tuje okolje ali pa nasilna sprememba in zavojevanje neke kulture.

Psihiatrična izkušnja samo ponazarja, do kako hudih nesporazumov in posledic lahko pride zaradi jezikovne pregrade. Študija tega pojava pa je obenem

pokazala, da jezik nikakor ni samo sredstvo komunikacije, ampak je obenem oblikovalec in izraz človekove duševnosti in osebnosti. Materin jezik dobesečno temelji v možganskem ustroju. Zato je prehod v drugo jezikovno področje lahko travmatiski tudi v primeru, če se imigrant sorazmerno dobro priuči drugega jezika.

Vsak jezik predstavlja obenem nezamenljiv izraz neke posebne kulture, tradicije, gledanja in presojanja življenja in pojavov. Zaradi tega vodi vpeljevanje monolingvizma nekega svetovnega jezika v hudo kulturno osiromašenje in nevarno zožitev ljudske kulture. To pa ni vprašanje, ki prizadene samo priseljence, ampak se tiče v največji meri tudi manjših narodov, narodnih manjšin in prstoživečih ljudstev, ki utrpijo usodno dezintegracijo ob trčenju z drugačnim jezikom in kulturo osvajalcev ali ekonomskih odločujočih sil.

Povzetek naj morda še najbolje zajame in zaključi misel, sposojena od velikega pesnika Pabla Nerude: "Mislim, da mora človek živeti v svoji domovini, in prepričan sem, da pomeni izkoreninjenje človeških bitij okrnjenost, oropanost, ki tako ali drugače ohromi jasnost njegove duše. Lahko živim samo v svoji deželi; ne morem živeti, če se je ne dotikam z nogami, rokami in z vidom, če ne čutim, kako krožijo njene vode in njene sence, če ne čutim, kako moje korenine iščejo v zemlji materinske prvine."

DANIJELA HLIŠ AND HER NEW COLLECTION OF VERSE *HIDEAWAY SERENADE* (1996)

Igor Maver

I

Many Slovene migrants in Australia, especially those belonging to the younger generation, have come to accept Australia as a new, second homeland, a lucky and in many ways promised country. Like so many other migrants from various countries of the world they have gone through the process of adaptation and assimilation, which is why they experience a certain linguistic 'schizophrenia' that is to be taken as a new positive value. Consequently, they use, along with Slovene, in their writing also English. Although written in English, their work is thus partly a fruit of Slovene poetic sensibility as well as the new 'Australian' experience. For these poets the traditional 'migrant' themes are (in most cases) no longer true, such as for example the exaggerated sentimental nostalgia for home or the difficulties to assert oneself in a new environment. Rather, their poems transcend this and deal with general existential and ontological questions, impressions from the Australian landscape and cityscape, coloured, however, by the typical Slovene melancholy. Poetry written by Danijela Hliš is a case in point, for her poems express the complexity of human relations and the fate of a migrant in a new environment. Mirko Jurak writes that "*she can more easily accept the social, cultural and physical differences which exist between her native Slovenia and Australia. Although she is happy about the important political and social changes and the independence of Slovenia (1990-1991) she feels at home in Australia, accepting its positive and its negative sides.*" (Jurak, 64). As shown in her verse, she is clearly open to new experiences and already accepts Australia as a second (home)land.

Apart from her poems and fiction written in the Slovene language, Danijela Hliš writes also in English. This bilingualism is typical of the 'younger' generation of Slovene migrants of the first generation in Australia. In 1991 she published her first collection of poems, a bilingual one, *Whisper – Šepetanje*, which was reported about in Australian press (Simmonds, 3), while her recent collection *Hideaway Serenade* (1996) is written exclusively in English. She has published poetry and fiction extensively in the magazine for multicultural literature and culture *Australian Multicultural Book Review*, published in Melbourne, and *Today I Write... Rainbow Rising: An Anthology of Victorian Association of Multicultural Writers*. In volume 1 of the latter magazine she along with fiction in English published the poem in immaculate French "Des mots, des pensees, les desirs..." (12-13), which has an almost identical beginning with the poem having the same title "Words, Thoughts, Desires..." (8), published in *Hideaway Serenade*, which is, however, much shorter than the one in French. In the same volume there is also her poem "Spring Buds", which she, prolonged by a stanza, published also in *Hideaway Serenade* (31). In the added stanza she describes the sunset in the Australian bush, which "swims/ in a sublime beautitude", which, in a way, expresses her acceptance of the new land. "Whisper – Šepetanje" in her first collection of poetry can thus signify a woman, hope, a migrant, pain, ecstasy or rainbows, as run the subtitles of individual thematic clusters in the collection. The most frequent themes she uses in her verse are the migrant's trauma and (at least initial) isolation in the new environment, problems connected with the growing up process, love and eroticism as part of our everyday lives. Similarly to two other Slovene migrant poets in Australia, Jože Žohar and Bert Pribac, she fully accepts Australia as a new homeland and feels emotionally at one with the new land.

Danijela Hliš is probably the sole Slovene author living in Australia, who was just very recently requested for permission to have her poem "A job for my Daddy" reprinted from her collection *Whisper*, and included in the secondary school text-book *Australian Mosaic: An Anthology of Multicultural Writing* to be published by the prestigious publishing house Heinemann (Heinemann). The fact that Australian secondary-school pupils are to read and learn about her poem testifies to her 'canonization', i.e. the acceptance into the Australian mainstream literature, even if within the multicultural sphere of writing, which can be regarded as quite an achievement.

II

In 1996 appeared a new collection *Hideaway Serenade*, written by Danijela Hliš, who lives at Bicheno in Tasmania. Its launch stirred a keen interest of the local media. The collection consists of five thematic parts and is visually complemented by suggestive photographs contributed by the author, her husband and various friends. Some of the poems had previously been printed in various journals and magazines in Slovenia and Australia alike, such as, for example, *Rodna gruda*, *Prints*, *Women in Harmony*, *Australian Multicultural Book Review*, *Today I Write*, *Marie Claire*, which points to the active literary aspirations and career of the author.

The first thematic section "If Only We Had Wings" contains most of Hliš's thoughts on her emigrant fate and life 'down under' and it definitely does not come first gratuitously. The wording of this emigrant experience is, however, ambivalent, for it describes Slovenia not merely in a nostalgic way but also with some bitterness like in her previous collection *Whisper*. In the poem "Words, Thoughts, Desires..." the speaker of the poem sees the Australian bush as "a blessed state", which makes her perfume the body "with the exotic scents of freedom" (8). She concludes tellingly by saying that she is no longer merely a searching and unstable emigrant stranded in Australia:

I am no longer a bird of passage,
I am a powerful force, an agitation,
a stem for you to lean upon. (8)

The poem "May It Never Be Too Late" echoes the poet's sorrow for leaving behind, in Slovenia, her family. She hopes that it may never be too late to go back, to be able to leave "the door ajar" (9). But can one, indeed, recapture the past, the fleeting moment which is never to return? As if the poet were aware that this wish is to no avail, since she ends the poem by using a rhetorical question and calling it a (bad?) dream:

In my dream I hear your voice,
on the platform in Ljubljana,
twenty years ago, parting
yet again:

"Daughter dear, you are never here,
what is the use of living,
with you so far away?" (9)

In "My Son" Danijela Hliš speaks about mother and son fighting. Although she has no children of her own, it is the prerogative of an artist to see things from different angles and points of view. As the poet said at the launch of her book: "Sometimes I write as myself and sometimes I write as another person, not from my own experiences but from observations..." A very intimate and subtle expression of her nostalgia for Slovenia is the poem "The Old Country" in which she does not explicitly say she is nostalgic about the native land, the past, about youth that is no more. Rather, by using a series of metaphors standing for trees, she describes the fading of her memory of "the old country" metaphorically by the leaves that "keep falling./ Silently, gracefully." She has employed this technique in her verse before by contrasting the Slovene oak and the Australian eucalypt tree. The feeling she has about "the old country" is very ambiguous and complex and can hardly be described: she calls it love, fear and peace.

There's a strange feeling inside me,
something like love,
or fear,
something like peace,
wanting to burst,
for the trees and the people. (12)

The second cycle "Poems for My Husband", as indicated by the title, is dedicated to the poet's husband, Helmut Rademacher and is therefore intensely personal. However, there are at least two common features to be found in all of these poems. First, there is the omnipresent and dominating presence of the ocean with which the poet constantly offsets her feelings of sexuality and love alike. Make no mistake, the ocean is in actuality the Hideaway at Bicheno on the Tasmanian East coast, a complex of tourist chalets that the poet runs with her husband, which is a real *genius loci* that permeates the collection. The ocean as "the ocean of marriage" (23) is thus not merely the background but a real personage of the poems, for example in "Raindrops" (18) and "Sweet Longing" (19). The second recurrent feature, of which maybe even the poet may not be fully rationally but definitely not emotionally

aware, is the kind of inexplicable existential aloneness, which for Hliš can only be alleviated in love, the ultimate freedom ("In love we are free." 19). The descriptions of sexual and emotional harmony between the two lovers is of almost metaphysical stature (cf. John Donne's best known love poems), where the sun is superfluous ("I am waiting for the sun to hide", 18) and where the lovers in perfect harmony want to remain in bed and not get up ("Love, we must get up!", 22). The word "alone" is the key word here, e.g. "so horribly alone" in the poem "Raindrops"(18), the poem "I Am not Alone" (21) the title of which speaks for itself, "yet never alone", "but never alone" in "You and Me":

We're old,
happy and calm,
content and aware
that our love is still here.
We touch and talk,
talk and giggle,
dance and wriggle,
write and scribble, we listen to the love songs
and we pray,
 thanking God,
 for this life and love,
 for being together.
Old, so old, my love,
but never alone ... (20)

In the cycle "The Weeping Tree" the speaker's voice is decidedly more pessimistic, full of regrets and dark thoughts, partings and death, about the dark sides of human nature from which no one ("Winter and War", 26; "They Roam My Mind", 26) and no place ("Murder", 27) is exempt. The poem "The Baby" (29) echoes the war in the former Yugoslavia, the poet's adolescence is referred to in "Growing Up" (29). The next cycle titled "Like a Fish on the Beach" contains some fine confessional poems dedicated to her mother and as a Cankarian image, as we know it from Slovene literature. In "Mother" (36) Danijela Hliš celebrates her beauty, patience, hope for the future, optimism. The event described is when the poet is about to board the plane to leave, probably to fly away from home again, far beyond the horizon that lures her, to Australia perhaps. Only on such an occasion she is

actually able to utter the magic and 'difficult' words for any child to say, namely that the poet loves her mother:

She swallows her sorrows as
if they were chocolates.

In the distance,
she imagines better days,
greater loves,
happier people.

My mother rests her head
on my shoulder,
her eyes closed, she can
see the paradise.
Deep shadows will return
as I board the plane.
Shyly I tell her I love her. (36)

In the poem "My Mother" (38) she again feels sorry for having caused pain to her beloved mother by leaving home and wonders whether the mother is aware of what is going on in her mind, the suffering she experiences:

Will she ever comprehend how
the sirens scream
in my head
when I see her so old,
so lonely and so afraid?
We could cry together, then.

The final cycle of Danijela Hliš's collection *Hideaway Serenade* titled "After the Storm" consists mostly of fine and delicate nature Impressionistic poems (colours, sounds, scents), which point to the poet's Romantic bent. She is fascinated by the beauty of images from nature in which she sees reflections of her own self, her moods and feelings (e.g. "The Scent of Evening", "The Storm", 42; Wordsworthian "Rainbows", 43; Shelleyan "The Full Moon", 44). Often she finds herself in perfect

harmony with nature, with the omnipresent ocean always in the background ("The Moon, Me, and the Tree,/ what blissful harmony." 44).

Danijela Hliš belongs to the younger generation of Slovene poets of the first generation living and writing in Australia, both in Slovene and recently more frequently in English. She is bilingual in her poetry and masters English as the medium of artistic and intimate personal expression. In some of the (multicultural) poems the migrant's fate is still present, in some completely absent, which shows that she is evolving as a poet in her own right, although she originally started off as a migrant poet. Some of these fine latter poems mentioned here, especially those dedicated to her mother and the nature poems transcend the migrant readership. She is probably the first Slovene migrant poet in Australia to be included in a major secondary-school textbook, which brings her to the Australian literary limelight. A case to follow for other Slovene poets in diaspora.

BIBLIOGRAPHY

Heinemann, a letter to Danijela Hliš, dated 21 April 1997.

Hliš, Danijela, *Whisper*. Wollongong: Five Islands Press Associates, 1991.

Hliš, Danijela, *Hideaway Serenade*. Kings Meadows, Tas.: Silverve Publications, 1996.

Jurak, Mirko, "Slovene Poetry in Australia: From *Terra Incognita* to *Terra Felix*", *Acta Neophilologica*, XXIX, 1996, pp. 59-67.

Lipa šumi med evkalipti. Ljubljana: SIM, 1990. The anthology includes also Danijela Hliš's poems in Slovene and English.

Maver, Igor, "Slovene Immigrant Literature in Australia: Jože Žohar's 'Aurora Australis'", in *The making of a Pluralist Australia: 1950-1990*, eds. W. Senn & G. Capone. Bern: Lang, 1992, pp. 161-168. The author wishes to thank Ms Danijela Hliš for making her texts available in preparing this article.

Simmonds, Melanie, "Danijela Inspired by Surrounding Paradise", *Suncoast News*, Tasmania, December 7, 1995, p. 3.

POVZETEK

**DANIJELA HLIŠ IN NJENA NOVA PESNIŠKA
ZBIRKA HIDEAWAY SERENADE (1996)**

Igor Maver

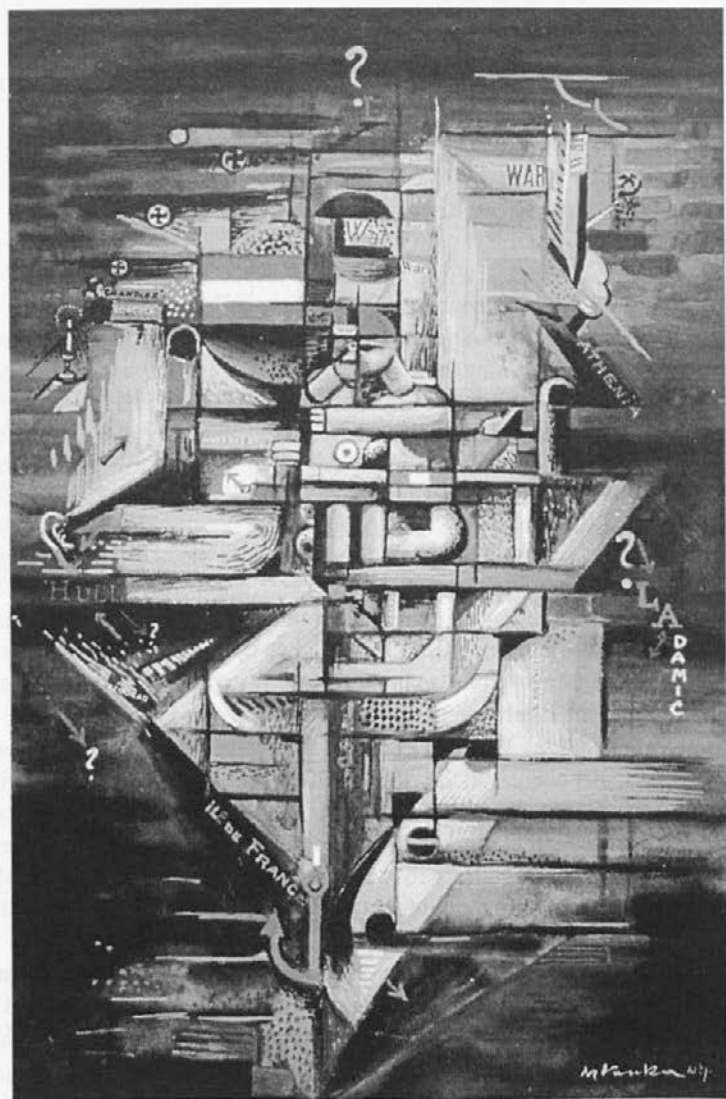
Danijela Hliš sodi v mlajšo generacijo slovenskih pesnikov prve priseljske generacije, ki živijo in delajo v Avstraliji. V svoji poeziji uporablja tako slovenščino kot angleščino, kjer je tudi angleščina, ki sicer ni njen materni jezik, postala medij umetniškega in intimnega osebnega izraza. V študiji je posebej analizirana njena druga pesniška zbirka, napisana v angleščini (1996), seveda z odnosnicami na njeno prvo zbirko, ki je dvojezična (1991). V nekaterih pesmih prve zbirke (Whisper) je kot tema še vedno prisotna migrantova usoda v novi deželi, a večina pesmi njene druge zbirke (Hideaway Serenade) kaže na to, da se razvija v pesnico, ki ni vezana zgolj na migrantsko tematiko in bralno publiko.

READING A PAINTING: MAXO VANKA'S COLLAGE »WORLD WAR II«

Henry A. Christian
Tine T. Kurent

Only within the last few years has there begun a measurement of the quantity and quality of the *oeuvre* of the Croatian artist Maksimilian – usually called Maxo – Vanka (1889–1963). That assessment-in-progress now makes possible the determination of several geographical and chronological categories of Vanka's production. The illegitimate child of Austro-Hungarian nobility, Vanka was educated in Zagreb and Brussels, gained the protection of Queen Elizabeth of the Belgians, served in the Belgian Red Cross as a stretcher bearer, and finished the Great War as a pacifist in Zagreb. The subject today of a second look in his native land, the artist's Croatian work – known in the United States to a few of Croatian descent – represents a primary category of Vanka materials. A professor at the Academy of Art in Zagreb, under the directorship of the famous sculptor Ivan Mestrovic, Vanka became known throughout Western Europe for precise and distinctive portraits, landscapes – especially scenes on the island of Korčula – and accurate renderings of various regional peasant dress and symbols, such as the religious procession presentation in the Modern Gallery in Zagreb, the wedding scene now in the upper hall of the Zagreb Old Town Hall, or the stunning lone, standing woman in white in the small gallery adjoining the monument to the Peasant Revolts at Gornja Stubica.

A second category has its origin in 1934 when Vanka and his American wife Margaret (nee Stetten) and their daughter Peggy visited the United States and a year later decided to take permanent residence in America despite Vanka's reluctance to be within the strong financial and social aura of his wife's family. The Vankas had met the Slovene born American writer Louis Adamic and his wife Stella at Vanka's summer home on Korčula during Adamic's Guggenheim Fellowship year long residence in Yugoslavia. The painter was noted in Adamic's *The Native Return* and

Maxo Vanka's collage "World War II", 17"6" by 11"6", New York, 1939

the mysterious story of Vanka's early life formed the first half of Adamic's *Cradle of Life*.¹ Early in 1937, with Adamic's aid Vanka received a commission to decorate the walls of the newly completed second St. Nicholas Croatian Catholic Church in Millvale, Pennsylvania. The murals Vanka accomplished in three months in 1937 are both ecclesiastical and a depiction of the immigrant experience and the toll taken by both European conflicts and industrial America. In combination with an article by Adamic which described Vanka's having seen a ghost while working in the church, the artist's effort brought the murals, Vanka, and the Millvale parish significant if not prolonged fame.² A second set of murals executed by Vanka in the Millvale church in 1941 was again religious but this time also fused the Mary-Jesus-crucifixion theme into a stark, powerful anti-war motif. The two sets of Millvale murals, then, represent the majority of Vanka's work known in the United States and to some extent in Croatia just before and then after World War II. Eventually the murals were the basis on which the St. Nicholas Church was, in 1981, declared an Historic Landmark by the Pittsburgh History and Landmarks Foundation and placed on the National Register of Historic Places by the United States Department of the Interior.

For what can be called his other American production, there are at least three additional categories of Vanka's work that remain nearly totally unknown to the world.³ The first segment of these numbers more than 110 sepia and charcoal

¹ N.Y.: Harper, 1934, pp. 161-164, 279, 296; N. Y.: Harper, 1936.

² "The Millvale Apparition", *Harper's Magazine*, 176 (April 1936), pp. 476-486.

³ In 1934-35, some of Vanka's "European" works were displayed in a less than successful show in New York City and another in Pittsburgh. In March of 1939 an exhibition at the Newhouse Galleries in New York offered large photographs of the Millvale murals and Vanka's "recent paintings and drawings", a portion of which Alfred M. Frankfurter described in the Galleries' program as examples of "Vanka's curious, self-invented technique of sepia drawing, so remarkably effective in its communication of mass and chiaroscuro as well as outline." A smaller exhibition in November of 1957 at Charles Barzansky Galleries in New York offered "fruits, flowers, and allegorical landscapes" according to Frank Zachary's program notes. In 1968 the Yugoslav Academy of Science and Art installed fifteen oils and sketches and six items of sculpture donated by Margaret Vanka in a Memorial Museum building on Korčula which had belonged to Mrs. Vanka's father; only one item was Vanka's American work. Two small exhibitions in Pennsylvania, a memorial presentation at the Scofield Gallery in Doylestown in 1964 and at Crest Galleries in New Hope in 1968, offered sketches and oils. Such limited exposure certainly warrants Vanka's American work being described as "unknown".

drawings – ready for matting and framing – executed in various locations across the United States. In his first American years Vanka sometimes accompanied Adamic on the author's lecture tours; and these sketches – usually signed, located, and dated without the thousand numeral (i. e. 937) – depict smoking factories and mills, railroad yards, churches in working-class districts, monumental structures from The Cathedral of Learning at the University of Pittsburgh to the United States Capitol, the Chicago lakefront, New York City tenement fires, anti-war marches, and the like. A family trip to the West Coast produced several California scenes and portraits. Of this work by Vanka, Adamic wrote in *My America* in 1938: "*He drew and painted mostly bums, white and Negro workers, prostitutes ... warehouse-district and river-front scenes ... the unemployed living in fantastic 'Hoovervilles' ... diverse Bowery degenerates and unfortunates ... from the substrata of American society. I saw that, somehow, his sympathies and proclivities drew him in that direction more than to Park Avenue, although he was deeply fond of his in-laws and many of their friends.*"⁴ After 1938 more often than not signed and located as "N. Y." but not dated, Vanka's production encompassed the opulent structures lining Central Park, portions of the Park itself, industrial side-streets, harbor craft, boxers, workers, and the public in general. Exercising his long-standing ability as a portraitist, he executed a dozen or more vivid renderings of the Black population of the nation; and Vanka's portrait of the actor Rex Ingram hangs in the Schomburg Museum in Harlem. All in all, this segment of Vanka's unknown work can be classed as 1930's industrialism parallel to work by Louis Lozowick, people and places in the manner of Reginald Marsh, and overall an exhibition of what constitutes "social consciousness". It would be no surprise to have found it among the work of WPA artists, and many of Vanka's late Depression scenes easily pass today as views of the American "homeless".

The second category of unknown work consists of a few drawings but mostly oils, executed in Vanka's impressionist-like brushstrokes. The majority of these canvasses depict flowers, often cut or potted, and the landscape in and around Bucks County, Pennsylvania, to which the Vankas moved in 1941. Among these oils there are also renderings of the interior of a bar, the portrait of an unidentified Black artist at his easel, a Croatian piper in traditional national costume, and a bold, honest nude female seated in a wood, these last two works are on display at the Croatian Fraternal Union headquarters near Pittsburgh.

⁴ N.Y.: Harper, pp. 162-163.

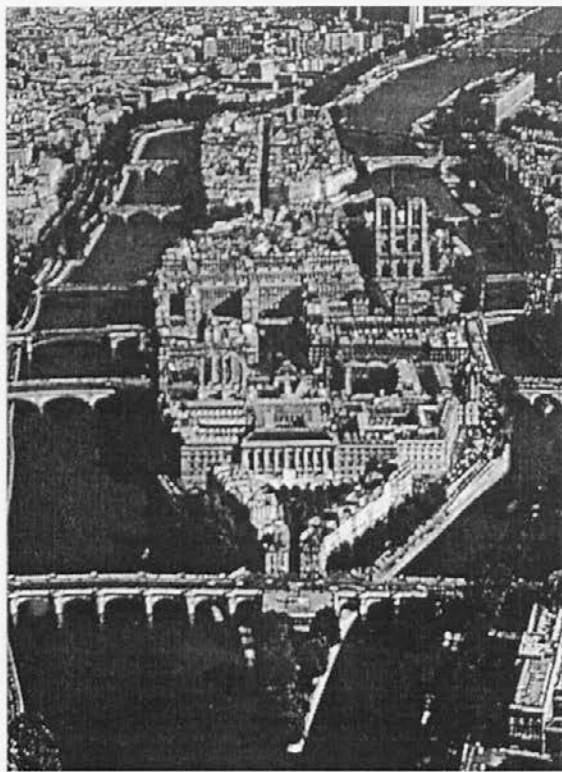
The third category consists of more than 75 pastel drawings and over 100 postcard size sketches of both known and obscure sites, and an additional 125 sketch blocks, all of which were generated by the artist when the Vankas made a trip around the world in the 1950's – groupings that together or by themselves represent a series of exhibits or a volume or two.

But unique even among all the works in these last three categories is the primary subject of this study – the only complex collage of the two in that genre Vanka is known to have executed. Coming upon this work in a gallery or museum, the viewer immediately senses a formidable visual and intellectual challenge. The collage offers a palette of bright and subdued watercolors and a myriad of shapes within shapes, of recognizable and possible symbols, of words both obvious and obscure. Lacking the usual identification card, the work is perhaps first identified by the lower right hand signature “M. Vanka N. Y.” (9).⁵ That such a signature indicates a probable execution in 1939 is not a widely known fact; a date for the work may then remain undetermined. An attempt to read the collage, Braque-like, may offer a beginning organizing principle. The word *war*, cut from newsprint, is pasted in the upper half of the painting ten times (2, 3, 5). Also cut from pre-printing are the names of the capital cities Belgrade, Paris, and Washington (4, 2, 6). From pre-printing too is the island and/or island town of Korčula added, complete with accent mark (1); and painted on are the letter *L* and the words *Hull*, *Chandler*, *Athenia*, *L Adamic*, and *Ile de France* (2, 4, 1, 3, 6, 7-8). Readers of Louis Adamic can quickly link the initial *L* at what can be called the start of the collage to the author's full name elsewhere (2, 6) and probably know the author-artist friendship from Adamic's books and articles. *Hull* and *Chandler* are nautical words, meaning structure and a ship dealer or trader, but seem rather inconsequential in the context of the names of two real ships Vanka employed. The *Athenia*, torpedoed on September 3, 1939, was the first ship sunk in World War II and is so shown in the collage, specifically placed below the threatening sword-bomb shape bearing the word *War* (3-6).⁶ The collage therefore could not have been painted before September 4, 1939.

⁵ The complexity of the collage is perhaps best viewed, organized, and discussed by use of the Division by Threes system: the work is divided vertically and horizontally into thirds, creating rectangles which are numbered left to right as 1 to 9, the center of the collage thus being number 5. Vanka's signature therefore appears in rectangle 9, as is noted in parenthesis in the text. Other elements discussed will be so noted as accurately as possible.

⁶ “Athenia Torpedoed, Sunk”, *New York Times*, September 4, 1939, p. 1.

Possibly remembered too is the fact that the french liner *Ile de France* arrived at Havre on August 30 and was scheduled to leave for New York on September 1, 1939. But the ship waited in port to take on nearly 400 extra passengers, mostly Americans, and finally sailed on the first day of the war, arriving at New York on the night of September 9 and docking the next day. The liner name immediately beside a bright red anchor indicates the collage intends the true ship (7-8); the collage therefore post-dates this American port arrival.⁷ Notice of the liner also directs

Paris, Ile de la Cité.
Another shape of the
collage.

⁷ "Reports from Foreign Ports", *New York Times*, September 1, 1939, p. 37; "1,000 Americans Sail on French Liner", September 3, p. 1; and "Ile de France Here with 1,777 Aboard", September 10, p. 34.

attention to the overall shape of the collage. Reminiscent of the famous A. N. Cassandre 1935 poster of the liner *Normandie*, the ship next to which the *Ile de France* was docked on September 10, the Vanka collage takes on the shape of a ship, although here it would seem a vessel possibly prow down where the Cassandre rendering is if anything prow up. In evidence as well are two air ventilators (1-4, 6) and any number of other mechanical shapes and planes that may symbolize the interior of a vessel. Mid-way on the left are brush strokes which could be windows or portholes (4). From Adamic and other sources it is clear Vanka was a unique, highly imaginative, deeply knowledgeable, even somewhat mystic person. Interpreting his vision is therefore an exercise of one's own imagination. The presence of the word *Paris*, for example, may then provoke in the viewer the parallel between

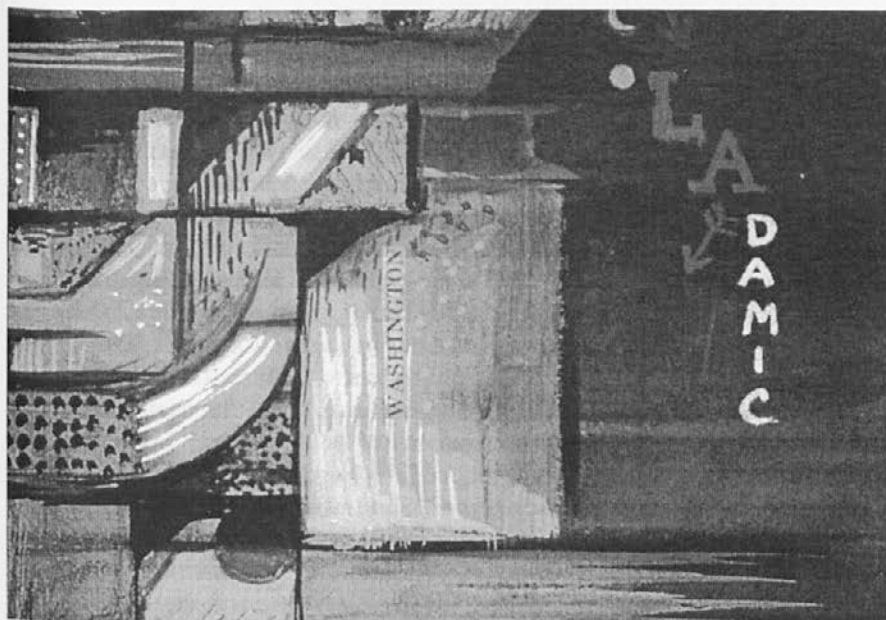
Detail of segment 1-4 of the collage: A swastika-germ, inscriptions CHANDLER and KORČULA, and the candle.

the ship-like shape of the collage and an aerial view of the Ile de la Cité.⁸ Regarding the island, *The Secret of the Seine* notes the existence of an early "Gallo-Roman settlement (...) started by a tribe of Gauls, fishermen and traders known as the Parisii. Par, in Celtic, means boat (...) the Parisii's capital on an island in the Seine /is/ now the Ile de la Cité".⁹ The Ile de France, after which the liner was named was that area between Paris and Orleans controlled by the Capetain kings circa 900-1000, i. e., as much of a unified France as there was at the time. In the collage, Paris, therefore France, ergo Europe is situated among and threatened by the words of a war already declared by the time the *Athenia* was sinking. The opening initial *L* with its accompanying question may therefore prepare for Adamic but also evoke the memory of the *Lusitania*, the 1915 sinking of which moved the United States closer to entry into the Great War, as the *Athenia* may have done for this 1939 war. Since war is clearly one theme of the collage, a viewer may ponder the opposing blue and red arrows, often with a question mark nearby (2, 4, 6). What will the war mean to Louis Adamic and his work, to Washington, to Adamic and Washington, to Belgrade? Furthermore, the ear into which something must pass and then move on to and from Belgrade clearly seems to be linked not to a maritime structure but to the American Secretary of State Cordell Hull (1871-1955). The bold presence of the flag of the Netherlands may indicate the May 10, 1940, invasion of that nation and Belgium and Luxembourg; the collage would certainly be configured differently had these other capitals and nations been more involved, so 1939 still seems the most probable date of composition. Although the true edges of the collage are less than precise, potential viewers whose ken includes the Kabalistic *gematria* may find that the length 17 1/2 inches (35 half-inches), multiplied by 13, results in the number 455 which is the title of the collage: THE BEGINNINGS OF WORLD WAR BY MAKSIMILIAN VANKA; the width 11 1/2 inches equals 92/8, 92 being VANKA FECIT.¹⁰

⁸ A preliminary article on the collage – "Kolaž maksimilijana Vanke Videnje Druge Svetovne Vojne", *Zbornik Občine Grosuplje*, 18 (1994), pp. 221-224 – notes this and some other interpretive possibilities cited before. The authors are indebted to Dr. Ann C. Watts, Department of English, Rutgers University, Newark, N. J., U.S.A., for insight into the Paris view.

⁹ Nort Rosenblum, Reading, Massachusetts: Addison-Wesley, 1994, pp. 32-33.

¹⁰ THE BEGINNINGS OF THE WORLD WAR BY MAKSIMILIAN VANKA: (20+8+5) + (2+5+7+9+14+14+9+14+7+19) + (15+6) + (23+15+18+12+4) + (23+1+18) + (2+25) + (13+1+11+19+9+13+9+12+9+1+14) + (22+1+14+11+1) equals 455; VANKA FECIT: (22+1+14+11+1) + (6+5+3+9+20) equals 92.

Detail of the segment 6-6 of the collage: inscriptions WASHINGTON and L ADAMIC

Yet most provoking and baffling amid possible readings of the collage are the words *Korčula* and *Chandler*, and within their relationship lies both the personal and the eventual universal meaning of this work of art. In an historical speculation "Chandler" could reflect Zacharia Chandler of President Grant's administration or William E. Chandler, President Chester A. Arthur's Secretary of the Navy, who urged a nineteenth century national rearmament. But the name *Korčula* seems too closely linked to Chandler to verify historical American figures. Just to the left of Chandler in the collage stands a form that looks like a Celtic cross which either changes to or is actually the beginning of the series of circles or perhaps mines which contain proto-swastikas and their accompanying masses of black dots – some of which are already falling toward the burning candle – that eventuate in the bird-like droppings just above the sinking *Athenia* (1-2-3). But it is most improbable that Vanka should construct a collage with no more organizing principle than that he

wished to note the names of major cities, his good friend Adamic, the site of his summer home, and a good deal more all within the frame of the 1939 war. Indeed, the origin of the Vanka collage is quite the opposite kind of process.

Each summer after moving to the United States the Vankas and their daughter spent a portion of their vacation on Korčula. Margaret Vanka's father, Dr. Dewitt Stetten, had purchased a house beside the artist's cottage; and the doctor and his second wife Alice were usually in residence with the Vankas. In 1939 only the Stettens made their usual journey abroad. Late in the summer, under war clouds, they made their way from Korčula north to Paris and at Le Havre boarded the *Ile de France* in time to be passengers on that secret, dangerous passage to America.¹¹ The voyage, the war, the world – these were important matters to the three families – and it is probable that together for Thanksgiving dinner in 1939 the Stettens had the opportunity to recount at length their summer to the Adamics and inspire within Vanka the collage he would soon produce. The *New York Times* account of the voyage captured some of the excitement the Stettens must have exhibited:

"When they appeared for the usual immigration examination, passengers were informed that the State Department would retain their passports. They received landing cards as usual, and were told that for future voyages to Europe they would have to reapply for traveling papers. The Americans, glad to be home and away from the continual dread of a periscope sighted at sea, accepted the ruling without protest.

*Officers of the ship maintained the usual silence, and passengers told the usual stories of alarms, imagined submarines and wished for naval escorts that apparently never materialized."*¹²

Although one of Vanka's shapes is certainly the French liner, within that form is also that of a threatening submarine. The ventilators (1-4, 6) are therefore also periscopes; and the partially red helmeted face, evolving from all manner of

¹¹ National Archives, Washington, D. C., Roll No. 6396. Passenger and Crew Lists of Vessels Arriving at New York 1897-1942. From September 9, 1939. Vol. 13767-13768. List of U. S. Citizens, No. 9, S. S. *Ile de France*.

¹² *Op.Cit.* *New York Times*, September 10, p. 34.

circle-like bombs emanating from those beginning at Korčula, is at least with one eye openly sighting for some victim (2). Below that head-face, which seems to have a body or legs of some sort, is the red and white circle looking like a bull's-eye but reproducing the German national symbol traditionally worn above the visor of both dress and field uniform caps (5). The mechanical innards of both vessels mesh, the upper portion of the collage being more submarine, the lower more liner. Hidden within is the liner's barely visible, secret national flag. In the upper half, war, the words of sinkings, and danger predominate; the lower half of the form indicates the liner and its name and a safe anchorage finally achieved. What at the top had been bomb-like circles may even by the bottom have become musical notes of greeting (6, 8).¹³

Yet once the crossing had been explained, the Stettens had still more to impart. On Korčula they had encountered an American writer, Douglas Chandler, who had written articles in *Travel Magazine* in 1935 and 1936 and beginning in 1937 had published five articles in *The National Geographic Magazine*, including one titled "Changing Berlin" and another about Yugoslavia titled "Kaleidoscopic Land of Europe's Youngest King".¹⁴ At the conclusion of that article, Chandler had written: "Then, one bright day, passing a house in Korčula town, an ancient house from the top story of which ran a covered bridge to a 15th century tower, someone whispered in my ear, 'That house can be bought'. I hesitated, and was lost".¹⁵ In the close confines of the island, the Stettens therefore find Chandler that summer living well and enjoying something of a celebrity status. Appalled by Chandler's open profession of pro-Nazi, anti-Semitic views, the Stettens saw the American writer as both a threat to the tranquility of Korčula and a catalyst for the Fascist aura pervading Europe. Safe at home by September, the Stettens had lost none of their anger toward Chandler. Dr. Stetten had fired off a letter to the State Department. Would Secretary Hull take notice? Would Washington contact Belgrade about the American Nazi? Could Louis Adamic, who was perhaps aware of Chandler's articles if not his politics, employ some of his Washington contacts concerning Chandler?

¹³ The authors are indebted to Judith A. Christian and Dr. David Hoddeson, Department of English, Rutgers University, Newark, N. Y., U.S.A., for long, thoughtful if finally inconclusive speculations about these note-like forms.

¹⁴ 71 (February 1937), pp. 131-177, and 75 (June 1939), pp. 691-738.

¹⁵ *Op. cit.*, (June 1939), p. 730.

As the situation unfolded before Vanka, the artist could only be extremely intent. In *My America*, Adamic had written Margaret Vanka "believed I had helped her in getting /Maxo/ to decide to come to America. What had, I think, really decided him just then was his thought that he had no right to keep his wife and child in Europe, where the dangers of war seemed to be increasing by leaps and bounds".¹⁶ What Adamic was too self-effacing to say was that Vanka had acted on advice Adamic had given him in the winter of 1933. In Zagreb, waiting in line to see *City Lights* one night, Adamic had pointed out to Vanka that the Nazis had no interest in honest writing, good art, or their own respective spouses, both of whom were Jewish. Now in 1939, here was Douglas Chandler spewing anti-Jewish hate amid the purity, the honest light of hope of Vanka's ideal, ancient Korčula, spreading the kind of Horror that had already sent much of Europe to war. With what may be imagined as determined intensity, shortly afterward Vanka set to work on the collage, executing it on what is the large, seamless side of an ordinary grocery store paper bag. When he had finished, the artist gave the work to his friend Adamic.

"The Beginnings of World War II", a sufficiently appropriate possible title for the collage, obviously carries great significance within Vanka's life and body of work, both known and only now being brought to light. It draws nearly as much attention in Adamic's history as well. Methods in the collage presage some of Vanka's anti-war forms when he returned in 1941 to the St. Nicholas Church. In his frightening, full-length rendering "Injustice", a figure bearing a bloody sword balances gold coins as more valuable than bread and wears a gas mask. The questioning, opposing arrows of Vanka's collage are now altered to two joined, winged hands, one attempting to pull at the eye piece of the gas mask while the other points away, a forefinger directed upward to the madonna "Mary, Queen of Croatians" above the altar. Opposite "Injustice" Vanka painted "Mother 1941", a full-length crucified female figure at whose feet lies an open book which contains the words "Mati 1941, To Louis Adamic".¹⁷

Important as the collage may be for those interested in Vanka and Adamic, the work of art has significance beyond either man or the causes of its inception.

¹⁶ P. 162.

¹⁷ Doris J. Dyen, "Aids to Adaptation: Southeast European Mural Painters in Pittsburgh", *Folklife 90: Annual*, James Hardin, ed., Washington, D. C.: Library of Congress, 1991, pp. 21, 19, and 17 resp.

Much as Picasso's *Guernica* is always a commissioned depiction of the 1937 bombing of a Spanish town, the painting nevertheless is forever perceived in light of the subsequent defeat of the Spanish Republicans and the coming of World War II. So too does the final importance of Vanka's collage depend on later events. Dr. Stetten's letter of complaint was sufficiently heard in Washington to cause the Yugoslav authorities in Belgrade to revoke Chandler's residence permit in August of 1940. Told to leave Korčula before September 1, Chandler then settled in Florence.¹⁸ On May 27, 1941, the *New York Times* carried the following item under the title "Reich 'Paul Revere' Reveals Name":

*"One of Germany's radio commentators for America, 'Paul Revere', disclosed his identity last night in his regular broadcast over the official German radio, the National Broadcasting Company reported. He said he was Douglas Chandler, and that he was celebrating his fifty-second birthday. He declared that he was known in advertising and journalistic circles in the United States and had worked from 1936 to 1940 on the Baltimore American and had been a feature writer for The National Geographic Magazine."*¹⁹

Two years later Chandler was again in the *Times*, now with Ezra Pound and six others indicted for treason for "broadcasting Axis propaganda for Germany and Italy".²⁰ Attorney General Francis Biddle noted *"It should be clearly understood that these indictments are based not only on the content of propaganda statements, the lies and falsifications which were uttered, but also on the simple fact that these people have freely elected, at a time when their country is at war, to devote their services to the cause of the enemies of the United States"*.²¹ In a breakdown of the eight accused traitors, material from the Department of Justice files reported Chandler's various employments and publishing ventures. *"By 1938" the Times noted, "his conversion to nazism was 'complete' and he extolled its virtues in lectures in England and Scotland. In 1940 his anti-Semitic and pro-Axis views forced the Yugoslavian Government to withdraw his temporary residence permit"*.²² Also in

¹⁸ John Carver Edwards, *Berlin Calling: American Broadcasters in Service to the Third Reich*, N. Y.: Preager, 1991, p. 125. Edward's chapter "Douglas Chandler, Alias Paul Revere" is a complete treatment of Chandler's life and activities.

¹⁹ P. 6.

²⁰ "8 from U. S. Indicted As Aiding the Axis", July 27, 1943, pp. 1, 6.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

1943, in a chapter titled "Through Decline Toward Disaster: 1934-'41", in a volume about Yugoslavia at war, Louis Adamic noted Chandler's broadcasts and indictment, beginning his short paragraph as follows:

*"After official Yugoslavia finally committed itself, in '36, to a pro-Axis reorientation, the country was overrun by Nazi agents, not all of whom were Germans. There was at least one American, Douglas Chandler, who had published some articles in the National Geographic Magazine, whose editors of course had no knowledge of his connections in Germany. But he used the publication as a key to various doors and a mask for his activities. Like many other foreign writers gathering material about Yugoslavia, he enjoyed special privileges. He did not confine himself to writing. On the island of Korcula, off the central coast of Dalmatia, he stirred up a minor pogrom against the few Jewish Yugoslavs and Austrian Jewish refugees. In spite of complaints by some native Korchulani, no one in authority moved against him – until an American, Dr. Dewitt Stetten of New York, who owned a summer home on the island, exposed his activities to the State Department in Washington."*²³

Had Vanka's work been on display anywhere, that information from Adamic might have allowed a reader-viewer to begin to penetrate the collage. By September 20, 1945, Chandler was listed as one of five of the traitors who had been arrested in Europe; on December 30, 1946, Chandler was reindicted for treason by a Federal grand jury in Boston; on June 28, 1947, he was convicted and on July 30 fined \$10,000 and sentenced to life imprisonment.²⁴ Just what the years had meant to the Berlin broadcaster are indicated by remarks he was allowed to read before his sentencing. Chandler started in part, *"I recommended to my counsel before the trial that I should take the stand to establish the truth of my beliefs, particularly as to the danger to my country from the conspiracy of world Jewry"*.²⁵ What is read in the

²³ *My Native Land*, N. Y.: Harper, 1943, pp. 359-360.

²⁴ "Five U. S. 'Traitors' Held", *New York Times*, September 20, 1945, p. 10; "Two Are Indicted on Treason Count", December 31, 1946, p. 5; "Chandler Guilty in Treason Case", June 29, 1947, p. 7; "Chandler Gets Life for Treason in Wartime Talks on Nazi Radio", July 31, 1947, p. 1.

²⁵ *Op. cit.*, *New York Times*, July 31, 1947, p. 1.

The authors wish to express sincere gratitude to Ira Schwartz of The Image Studio of New Jersey, Short Hills, New Jersey, U.S.A.

Information regarding M. Vanka not otherwise here documented results from numerous

collage – the distance between Chandler's words of "indifference to a New York Jewish physician" on Korčula in 1939 and this 1947 utterance, one rivaling any statement in any war crimes court anywhere, is the measure of the rise and fall of Fascism in the twentieth century. On that alone does Vanka's collage have an existence beyond its origins, finally allowing the painting better to be titled "World War II".

Not lost to the viewer but perhaps liable to play too secondary a role to the interpretation of the painting is the stunning quality of this Vanka work. Encompassing a multitude of broad and fine line brush strokes, hundreds of dots, shapes, and shadows (see illustrative details of portions of segments 1 and 6), the collage is as visually engaging even were the viewer to avoid explication.

The provenance of the collage "World War II": at Louis Adamic's death in 1951, Stella Adamic returned the collage to Maxo Vanka. In 1991, Margaret Vanka and Peggy Brasko presented the collage to Dr. Henry A. Christian.

personal and telephone interviews of Margaret Vanka and Peggy Vanka Brasko and her husband William conducted by Henry A. Christian from 1966 in 1996. The authors are also grateful to Dr. George J. Prpić, Professor Emeritus at John Carroll University for useful personal information and his publication "Maksimilijan Vanka", *Hrvatske Revije*, 8 (1958), pp. 129-160; and to Dr. Ivo Vidan and Mrs. Vidan for personal information and Dr. Vidan's "Maksimilijan Vanka i Louis Adamič," *Forum* (Zagreb), 1-2 (1984), pp.385-411.

POVZETEK

**KAKO RAZBRATI SLIKO: KOLAŽ MAKSA VANKE
»DRUGA SVETOVNA VOJNA«**

Henry A. Christian
Tine T. Kurent

Vojna se je začela, ko je parnik Ile de France odpeljal zadnjo skupino ljudi iz Evrope v Ameriko na varno. Med njimi je bil tudi dr. DeWitt Stetten in drugi judovski begunci. Dogodek je upodobil njegov zet, ameriško-hrvaški slikar Makso Vanka s kolažem, na katerem parnik spominja na Ile de la Cité, srce Evrope. Drugi simboli na kompoziciji prikazujejo začetek vojne: kužne kali, ene s svastiko, druge s črno fašistično barvo in tretje z rdečim mikadovim soncem; podobno tudi napisi WAR ter imeni dveh ladij, ki so ju v dveh vojnah potopili Nemci, LUSITANIA in ATHENIA. Začetnici L in A zapiše Vanka še enkrat in ju razširi v ime L ADAMIC. Z velikim vprašajem nad črko L se sprašuje, ali bo svet razumel svarila njegovega prijatelja Louisa. Oba, Vanka in Adamič, sta bila Američana, oba sta bila zaskrbljena zaradi naci-fašizma in antisemitizma.

Pripoved dr. Stettena o svoji rešitvi je zapisal Adamič v poglavju o nacističnem agentu Douglasu Chandlerju: "Ko se je uradna Jugoslavija končno odločila, leta '36, pristopiti k politiki Osi, so deželo preplavili nacistični agenti, pa ne samo nemški. Med njimi je bil vsaj en Američan, Douglas Chandler, ki je do tedaj objavil nekaj člankov v National Geographic Magazine, katerega uredniki seveda niso imeli pojma o njegovih zvezah z Nemčijo. Vsekakor je uporabljal svoje publikacije kot ključ za odpiranje mnogih vrat in za maskiranje svojega početja. Kot mnogi drugi tuji pisci, ki so zbirali gradivo o Jugoslaviji, je tudi on užival posebne privilegije. Toda ni se omejil samo na pisanje. Na otoku Korčula, pred Srednjo Dalmacijo, je sprožil skoraj pravi pogrom proti tisti peščici judovskih Jugoslovanov in proti judovskim beguncem iz Avstrije. Kljub pritožbam nekaterih korčulanov se nihče od oblasti ni niti zganil proti njemu, dokler ni dr. DeWitt Stetten, Amerikanec iz New Yorka, ki je imel počitniško hišo na otoku, razgalil njegovo rovarjenje Zunanjemu ministrstvu v Washingtonu. Chandler se je nato umaknil v Italijo in tam nadaljeval s svojim

delovanjem za Os. Leta 1942 so ga tisti Američani, ki so poslušali kratkovalovne postaje, poznali pod imenom 'Paul Revere', ko je iz Nemčije razglašal nacistično propagando. Pravosodno ministrstvo ga je 26. julija '43 obtožilo izdaje skupaj z Ezro Poundom in štirimi drugimi Američani, ki so služili kot agenti Osi." (My Native Land, *Harper and Brothers: New York and London, 1943, pp. 359–360*).

Kolaž je visok 17 in pol palca ali 35 polovičnih palcev, širok pa je 11 in pol palca ali 92 osmin palca. Meri imata kabalističen in gematričen pomen:

V številu 455, kar je zmnožek 13-krat 35, je skrit naslov kompozicije: THE BEGINNINGS OF WORLD WAR BY MAKSIMILIAN VANKA ali s številkami $(20+8+5) + (2+5+7+9+14+14+9+14+7+19) + (15+6) + (23+15+18+12+4) + (23+1+18) + (2+25) + (13+1+11+19+9+13+9+1+13) + (22+1+14+11+1) = 455$. Vanka je izbral zlovešče število 13, prav primerno v kontekstu z vojno. Poleg tega je višina 17" 6" enaka meri 210"; polovično število 105 pomeni tudi NEXT WAR, s številkami $(14+5+24+20) + (23+1+18)$.

S številom 92 pa se je podpisal avtor: VANKA FECIT velja $(22+1+14+11+1) + (6+5+5+9+20) = 92$.

V luči dogodkov, ki so sledili, je postal Vankin kolaž simbol II. svetovne vojne proti naci-fašizmu in antisemitizmu.

POLISH WORKERS IN THE USA (1880–1925): PEASANTS – POLES – ETHNICS

Adam Walaszek

This paper discusses the active response of Polish immigrants to the social and political realities of industrial America. It considers cases where ethnicity coincided with class. It explores how Polish immigrants used elements of national or folk culture in their struggle to advance their social position. And it demonstrates that the use of such elements of ethnic culture enabled the Polish immigrant working class to appeal to the wider ethnic community, including the ethnic middle class, for support during strikes and other forms of protest.

Polish Americans creatively responded to living conditions in America. In their working protests one can trace many elements brought from the Old Country, and new behaviors. Among these was the attempt to create workers' organizations, or labor unions. Reducing my task to manageable proportions, I am limiting my remarks to immigrant participation in strikes and immigrant attitudes towards labor unions. This article analyses the relation between immigrant worker industrial protest and ethnic identity in the following, largely chronological sequences: 1. The use of European peasant cultural forms in workplace protests; 2. the creation of exclusively ethnic labor organizations as a form of worker self-defence; and 3. the mergence of a new identity as "American" workers among working class Polish Americans, an identity reinforced by middle class Polish American institutions and leaders.¹ However, these developments did not always follow a simple linear model, and even after a sense of Americanness had appeared at the end of World War I, Polish

¹ Understood according to E. R. Barkan, "Race, Religion and Nationality in American Society: A Model of Ethnicity – From Contact to Assimilation," *Journal of American Ethnic History*, 14 (1995), no 2, pp. 54-55.

American workers were also concerned with raising the prestige of their ethnic group in American society.

To some extent this scheme parallels that of D. Lokwood who describes three types of images of American society prevalent among working class Americans: 1. a hierarchical or differential model; 2. a dichotomous/conflictual model "*associated with (...) work-based class solidarity and communal participation*;" and 3. a privatized model expressing "*instrumental perceptions of work and work roles, and in the primacy of home-family concerns*."²

1. Immigration and work in America

It is estimated that before World War I about 2.5-3 million people from Polish lands arrived to the United States (90% of them peasants). At least 80% of them ended up working in industrial towns, employed as common laborers, because, to use the words of the economist Leopold Caro, "*the American workers did not undertake any low and menial jobs*."³ Another author in 1898 conceded 90% of Poles earned money "*doing the hardest and lowest paid jobs*"; in Johnstown, Pa., a typical company town, 87% of Polish men employed in steel plants worked as unskilled workers or common laborers; in Pittsburgh it was about 90%.⁴ Jointly with other East European groups, Poles composed the lowest social stratas. We should agree with a socialist commentator who wrote: "*Differences in earnings between American and immigrant workers amount to differences in earnings between*

² I describe it after Ewa Morawska, "East European Labourers in an American Mill Town, 1890-1940: The Differential-Proletarian-Privatized Workers?" *Sociology*, 19 (1985), no 3, pp. 368-369.

³ L. Caro, "Statystyka emigracji polskiej i austro-węgierskiej do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej," *Czasopismo Prawnicze i Ekonomiczne*, 8 (1907), p. 275; cf. A. Graziosi, "Common Laborers, Unskilled Workers: 1890-1915," *Labor History*, Vol. 22, no 4 (1981), pp. 516-522, 534.

⁴ J. J. Parot, "Ethnic versus Black Metropolis: The origins of Polish-Black Housing Tensions in Chicago," *Polish-American Studies* (1972), no 1-2, pp. 24-36. Piotr Panek, *Emigracja polska w Stanach Zjednoczonych A.P.*, Lwów 1898, p. 15; Caro, "Statystyka," p. 277; E. Morawska, "T'was Hope Here: The Polish Immigrants in Johnstown, Pennsylvania 1890-1930," in F. Renkiewicz (ed.), *The Polish Presence in Canada and America*, Toronto 1982, p. 33.

skilled and unskilled workers.”⁵ Their work was hard – how many times did they stress it in letters, writing “*For in America Poles Work Like Cattle*” – neither was it stable nor safe.⁶ Supervising personnel belonged to different ethnic groups which had arrived earlier in the nineteenth century. In Nanticoke, Pennsylvania, the name of the first Polish foreman was remembered as late as 1922, so unusual was the fact that a Pole had held the supervisory post fifty years earlier.⁷ When explaining the firing of Poles from factories in Chicopee Falls, Mass., the Polish weekly *Zgoda* blamed it on the fact that there was “no single Polish boss, but Yankees, Irish, French.”⁸

2. Immigrants: “communal response”⁹ and defence

2.1. Neighborhoods and ethnic institutions

In contrast to older historical analyses which stressed the trauma and apthology of the immigrant experience, recent theories have demonstrated that Poles successfully adapted their European heritage to meet the challenges of the American environment. The first response to the urban industrial order was a “communal response”. The formation of neighborhoods and ethnic communities was chronologically the first such strategy. These ethnic communities would become very useful during workplace struggles. Members of extended families offered help not only in initiating and organizing “chain migration” but in helping relatives find and keep jobs. Polish communities were so extensive that a young mountaineer who had arrived to Mount Pleasant in 1899 recalled: “*Dear God, we’re here as one family.*”¹⁰ “*This is not America! It’s Tarnów, Stanisławów!*” a journalist exclaimed

⁵ R. M[azurkiewicz], *Zagadnienie migracji do Stanów Zjednoczonych*, n.p. 1913, p. 22.

⁶ A. Walaszek, “‘For in America Poles Work Like Cattle’: Polish Peasant Immigrants and Work in America 1890-1891”, in M. Debouzy ed., *In the Shadow of the Statue of Liberty. Immigrants, Workers and Citizens in the American Republic 1880-1920*, Saint Denis 1988, pp. 95-105.

⁷ *Niedzielnny Gornik*, May 7, 1922, p. 12.

⁸ *Zgoda*, March 26 1908, p. 8.

⁹ D. Pacyga, *Polish Immigrants and Industrial Chicago: Workers on the West Side, 1880-1922*, Columbus 1991, p. 111.

¹⁰ J. Bukowski, “Życiorys tułacza syna Podhala,” manuscript, Memoirs of Village Social Activists Collection, in Szkoła Główna Handlowa, Instytut Gospodarstwa Społecznego (Warszawa).

with great astonishment once in America.¹¹ Every family member contributed labor or wages to the family economy. Women who did not work outside home, were keeping house and taking in lodgers or boarders; children worked as well.¹² Such practices were in accord with traditions brought from Polish lands. Families kept animals, grew vegetable gardens, collected wastes from city dumps, or coal which had fallen from wagons. A saloon, the magnet for men, was a social, political center, a plebeian club where one could confide in others, ask for advice, and form opinions about current affairs, while drinking a glass of vodka or beer. The tavern marked the beginnings of social organizations. The parish committee had met here in order to decide how to found a church. It was here that strikers and union members met. Leo Krzycki's father's saloon in Milwaukee served as a Knights of Labor club.¹³ Even people of different roots enjoyed themselves together. Not knowing another language was not an obstacle. "We were using a sign language," recalled a Polish smelter.¹⁴

In ethnic districts various institutions were established (not necessarily known from Polish lands) offering financial help in case of sickness or death. These institutions also served as information centers. The Polish National Alliance (PNA) founded for some time a Labor Secretariat to "collect information and numbers about working conditions which industries are currently running."¹⁵ Parishes, offering a broad range of help, were than religious institutions. In many cases pastors were helping workers to find jobs.¹⁶

¹¹ E. H. Dunikowski, *Wśród Polonii w Ameryce*, Lwów 1893, p. 41.

¹² S. Nowicki, "Back of the Yards," in A. S. Lynd (ed.), *Rank and File. Personal Histories by Working Class Organizers*, Princeton 1973, p. 69.

¹³ E. Miller, "Leo Krzycki - Polish-American Labor Leader", *Polish American Studies*, (1976), no 2, p. 52.

¹⁴ David Brody, *Steelworkers in America. The Nonunion Era*, New York - San Francisco 1960, pp. 120-121, 246-247, 260-261; Coroner Files, cases 931, 937, 1417, 1737, 4046, 4554, 5015, Cuyahoga County Archives, Cleveland, Ohio.

¹⁵ *Zgoda*, January 14, 1904, p. 1; a column "Komisja Przemysłu i Handlu", in *Zgoda*, 1907-1908. A. Walaszek, *Polscy robotnicy, praca i związki zawodowe w Stanach Zjednoczonych Ameryki, 1880-1922*, Wrocław-Warszawa 1988, pp. 69-71.

¹⁶ A. Kolaszewski to Bishop R. Gilmour, 4 November 1890, pp. 1-6, St. Stanislaus Parish Records, Archive of Diocese Cleveland, Cleveland, fold. 1872-1892.

2.2. Protests

In the period of “communal response” immigrants were neither submissive nor docile strikebreakers and often resisted the economic and social system they had entered. Soon after their arrival to the US, even if they had previously promised not to join such actions, immigrants participated in workers’ protests, initiated them, and often decided their outcomes. Their culture facilitated their actions. Migrant workers’ behaviors and slogans might have had ethnic connotations, but their goals and the logic of the struggles were not ethnic. People came to America from territories where conflicts between manors and villages were still alive (although experiences may have differed from region to region);¹⁷ R. Kantor reminded us recently that immigrants were bringing with them only some elements of their “cultural luggage”.¹⁸ That is, at the end of the 19th century there were already generations of people unfamiliar with serfdom, more independent and less humble. And these traits characterized their activity in the United States.

Strike activity was accompanied by rituals of religious, cultural significance. During the 1902 coal strike, miners gathered in city parks streaming union flags and banners which read “Long life to the union,” and music was played by Our Lady of Czestochowa parish band.¹⁹ During the steel strike in Hammond, Ind., in a dark hall “A candle stuck in a bottle was placed on a platform. One by one the men came and kissed the ivory image on the cross, kneeling before it. They swore they would not scab.” The strike proved, writes D. Brody, immigrants “were effective strikers because they were peasants.”²⁰

Immigrant strikes at the end of the nineteenth and the beginning of the twentieth century were most often caused by changes in conditions of workers, such

¹⁷ Cf. Julianna Puskas, Inge Blank, Horst Rössler, Cvetka Knapic-Khren, “Rural and Artisanal Protest in Western East Central and Southeastern Europe from the Early 19th Century to World War I”, in: Dirk Hoerder, Horst Rössler (eds.), *Roots of Transplanted*, Boulder 1993, Vol. 2, pp. 16-30.

¹⁸ Ryszard Kantor, *Miedzy Zaborowem a Chicago. Kulturowe konsekwencje istnienia zbiorowosci imigrantow z parafii zaborowskiej w Chicago i jej kontaktow z rodzinnymi wsiami*, Wrocław-Warszawa 1990.

¹⁹ *Wielkopolanin*, July 22, 1909, p. 1, September 23, 1909, p. 4.

²⁰ *Sun* (Pittsburgh), quoted after Brody, *Steelworkers*, pp. 139-140.

as wage reductions, discriminatory treatment, or speed-ups etc. In the summer of 1885, during the strike in Cleveland Rolling Mill Co., workers heard in Polish and Czech: "They are not treating us like men and the load is too heavy for us to bear." "This is a battle for bread and honor and we must behave like honest and brave working men." During this, as during so many other strikes, the marches of angry workers from mill to mill reminded one of marches during protests in Polish villages,²¹ which ended in front of the porch or at the manor. During revolts in Russian or Austrian Poland, agricultural workers armed with clubs would march to the manors with their demands. Later, during the night, they left for the next manor, and hundred of others would join them on the way. During three or four days the marchers would visit about ten manors. These protests were called "migrating strikes".²² In 1885 in Cleveland about 15,000 people preceded by drummers and the American flag marched to City Hall and the National Bank Building, where a workers' committee had talks with W. Chisholm.²³ These marchers echoed those of agricultural workers to the manor house.

European protests were supported by village solidarity. Women were particularly active. In one Galician village in the 1880s, armed with fire hooks and pokers, they defended their men resisting sequestration. Agricultural workers and peasants reacted violently against any break of group solidarity. Those who manifested the intention to work were driven away by stones, clubs, and scythes. They were warned "not to dare to come again, because then they will be knocked on their heads."²⁴ In America, immigrant strikes were supported by the solidarity of families, communities, and ethnic neighborhoods. People reluctantly tolerated

²¹ *Cleveland Leader and Herald*, 9 July 1885, 8 July 1885, 6 July 1885.

²² S. Kalabiński, F. Tych eds., *Walki chłopów Królestwa Polskiego w rewolucji 1905-1907*, Vol. 3, pp. 682-83, 693-95; S. Kalabiński, F. Tych, *Czwarte powstanie czy pierwsza rewolucja? Lata 1905-1907 na ziemiach polskich*, Warszawa 1969, pp. 110-112, 363-365; W. Najdus, *Szkice z historii Galicji*, Vol. 1, Warszawa 1958, pp. 262, 266.

²³ H. B. Leonard, "Ethnic Cleavage and Industrial Conflict in Late 19th Century America: The Cleveland Rolling Mill Company Strikes of 1882 and 1885", *Labor History* (1979), no. 4, pp. 546, 536-541.

²⁴ Najdus, *Szkice*, Vol. 1, pp. 266-267; S. Kalabiński, "Walka chłopów guberni suwalskiej w rewolucji 1905-1907 ze szczególnym uwzględnieniem ziemi sejnenskiej", in: *Materiały do dziejów ziemi sejnenskiej*, Prace Białostockiego Towarzystwa Naukowego, nr 1, Białystok 1963, pp. 330-332; Walaszek, *Polscy*, pp. 82-83.

individualistic behaviors, and, particularly in extreme situations, reacted jointly. To be a scab could mean an exclusion from the group. Men, women, and children attacked factories and strikebreakers in July 1885. "Female friends of the strikers were arriving on the scene with their aprons full of bricks and other missiles which were cast."²⁵ In 1899 women led by Maria Waszkiewicz threw black paper into the eyes of those walking to work. When their leaders were arrested, the women at first tried to rescue them, and later went to Wilkes Barre to pay bail.²⁶ In Cleveland whoever broke a streetcar boycott rule during a strike in 1899, even if elderly, risked of being beaten when stepping into a car. The community pressure was enormous. A letter published in a Polish weekly testifies to this. "Mr. Edmund Szczyglinski publicly admits the mistake which he made with relation to Mrs Sawicka, the owner of a clothing shop in Fleet Street, about whom he had spread rumors that she had ridden on a streetcar driven by scabs. The foregoing turned out to be untrue."²⁷ Ethnic organizations were providing direct help to the fighters and strikers, collecting donations²⁸ and organizing medical centers for the wounded.²⁹ The reaction of American Polonia to the Lattimer massacre was among the strongest.³⁰

3. "Communal response": Workers' organizations

In the United States, class formation occurred simultaneously among different groups of ethnic workers who were creating their own workers' cultures. The exclusive character of trade unions also supported "segmented class formation" in

²⁵ Leonard, "Ethnic", pp. 531, 537-539; *Cleveland Leader and Herald*, 6, 7, 9, 11, 15-17 July, 1885.

²⁶ *Polonia w Ameryce*, Sept. 30, 1899; V. R. Greene, *The Slavic Community on Strike. Immigrant Labor in Pennsylvania Anthracite*, Notre Dame 1968, pp. 141-144. Other examples, Walaszek-Polsky, pp. 88-89.

²⁷ *Polonia w Ameryce*, 10 August, 1899.

²⁸ *Zgoda*, July 18, 1894, p. 4, August 15, 1894, p. 4, October 30, 1902, p. 2; S. Osada, *Historia Związku Narodowego Polskiego*, Chicago 1957, Vol. 1, p. 544.

²⁹ *Zgoda*, October 21, 1885, p. 2, October 30, 1902, p. 6, April 30, 1908, p. 7.

³⁰ Greene, *The Slavic*, pp. 141-42; *Dziennik Chicagoski*, October 14, 1897, p. 1, September 15, 1897, p. 1, Sept. 18, 1897, p. 1, September 21, 1897, p. 1; *Gazeta Polska w Chicago*, September 16, 1897, p. 1, 4; *Kurier Nowojorski i Brooklyński*, September 18, 1897, p. 4; A. Brozek, D. Piątkowska, "Prasa polska o masakrze robotników w Lattimer, Pensylwania (1897)", *Zaranie Śląskie* (1978), no 2, pp. 259-267.

the nineteenth century. The American Federation of Labor (AFL) effectively barred "new" immigrants from access to their unions of skilled workers.³¹ Most "trade unions believed that only skilled workers could provide the foundation for a stable, effective organization;" only skilled workers and helpers were accepted as members.³² The Knights of Labor were one of the very few labor organizations which, ignoring lack of skill, attracted some recent immigrants into their ranks including relatively large groups of Poles.³³

3.1 Polish organizations and workers' struggles

In the 1880s the Polish press discussed industrial conflicts. Reactions varied, but comments published in the Polish American press usually regarded such protests as hampering the effort to win international prestige for Polish culture, if not to achieve Polish national independence. Intellectual and political leaders of Polonia from New York led by Erazm Jerzmanowski stated in the year 1886: "*Horried by the news that in the riots in Chicago and Milwaukee, which happened in the day of the Constitution of the Third of May, Poles could participate actively, we energetically protest against any riots, revolts, violations of public order either under any excuse, and with deep regret and sadness in our hearts we feel we have to publicly protest against those among our compatriots who with blood and iron dishonored the anniversary of the Consitution of the Third of May.*" Participation in the riots could "*disgrace the honor and good name of the homeland.*" Also: "*Your material stand here (...) doubtlessly is better than in the Old Country, where your language and*

³¹ *Ameryka*, 20 June 1896, p. 1; A.T. Lane, "American Labor and European Immigrants in the Late Nineteenth Century," *Journal of American Studies*, 11 (1977), pp. 241-260; A. T. Lane, "American Trade Unions, Mass Immigration, and the Literacy Test: 1900-1917", *Labor History*, 25 (Winter, 1984), pp. 5-25.

³² Leonard, "Ethnic", pp. 529, 543-544.

³³ Cf. Antoni A. Paryski, *Zycie, praca czyny 1865-1935*, Toledo 1945, pp. 13-14; K. Groniowski, "Socjalistyczna emigracja polska w Stanach Zjednoczonych (1883-1914)", *Z Pola Walki* (1977), no 1, pp. 3-4; *Gazeta Polska w Chicago*, 22 April 1886, p. 1, 17 March 1887, p. 3; *Zgoda*, 2 March 1887, p. 8, 16 March 1887, 4 May 1887, p. 5; *Ameryka*, 20 June 1896, p. 1; J. Garlock, *Guide to the Local Assemblies of the Knights Labor*, Westport 1982, p. 68, 75, 436; New York State, Bureau of Statistics of Labor, *Third Annual Report*, Albany 1886, pp. 489, 491.

faith are persecuted (...) Brother Compatriots, not under the red banner of blood, murder, fire should you unite and follow the path of perverted socialists and anarchists. Oh no, Countrymen – let us be faithful to our old Polish flag.”³⁴ Strikes were understood as anti-Polish activity; they were immoral and anti-religious as well. Though the Polish American press admitted that workers’ lives were often tragic, the only solution however was seen in voluntary agreements between workers and employers, not in workers’ revolts or strikes.³⁵ The Rev. A. Kolaszewski warned parishioners from the pulpit: “Don’t seek the advice of insane agitators who would ruin you, but make up your minds tomorrow morning... to go to work like men and redeem your place in the confidence of the people that you have lost by your foolish acts.”³⁶

By the end of the century the press more often justified participation in strikes. New controversy focused on the form of protest, the degree of organization and the style of leadership. By 1888 *Polak w Ameryce* did not criticize Poles for joining strikes but for fighting with the police.³⁷ The Polish National Catholic Church (PNCC) which broke away from the Roman Catholic church at the end of the nineteenth century tried to educate immigrant workers. Eventually, as this church increased its support for strikers and unions – particularly for the United Mine Workers organizing in Pennsylvania – its social program began to resemble a socialist one. The PNCC’s weekly *Straż* (The Guard) advised Poles to participate actively in American democracy. It also argued that labor unions should formulate programs to defend ethnic groups, assist acculturation and achieve the “emancipation” of Polish immigrants.³⁸

³⁴ Protest of Poles from New York, mss., Jagiellonian Library, Cracow, Manuscript Division, mss 4987, pp. 64-65.

³⁵ *Wiara i Ojczyzna*, March 27, 1888, p. 382, April 10, 1888, p. 398, January 14, 1891, pp. 24-25; *Gazeta Polska w Chicago*, April 28, pp. 2-3.

³⁶ *Cleveland Leader and Herald*, 13 July 1885, p. 8.

³⁷ *Polak w Ameryce*, February 7, 1888, pp. 1-2, February 10, 1888, p. 2; *Dziennik Chicagowski*, June 10, 1893, p. 1.

³⁸ L. Orzell, “A Minority within a minority: The Polish National Catholic Church, 1896-1907”, *Polish American Studies* (1979), no 1, pp. 16-17; B. Domagała, “Ideologia społeczna Polskiego Narodowego KOścioła Katolickiego w Ameryce w latach 1897-1939”, *Przegląd Polonijny* (1984), no 2, passim.

The Opinions, a secular mutual benefit society, outlined a similar program even earlier. The PNA's weekly *Zgoda* (Harmony) approved legal worker protests as early as 1886, rejecting only violent actions associated with socialist or anarchist agitation.³⁹ In 1890 the PNA declared, "*To condemn a struggle for an eight hour working day does not make any sense (...) it [the eight hour day] is just, since it was approved by American authorities (...) a peaceful workers' march supporting that struggle is as acceptable and rational as an electoral parade.*"⁴⁰ By the end of the century socialists began to infiltrate the officers of the PNA. In December 1893, a local PNA lodge *Nowe Zycie* (New Life) in Chicago even attempted to create an Alliance of Polish Workers in America to educate workers and help those injured at work. In a memo addressed to the PNA Convention in 1893, it demanded that the PNA devote more attention to workers' physical needs and to the creation of a compensation fund for accident victims. The memo ended with the exclamation: "*Long live the Polish National Alliance of Workers*".⁴¹ The Polish National Alliance indeed claimed to be a "workers' organization" and declared full support "*of legal struggles against capitalism,*"⁴² and advocated the participation of Poles in unions.⁴³ But it also took care to stress the additional point, "*let us make it as Poles – not to disappear in this English ocean.*"⁴⁴

3.2 Polish labor organizations

By the 1890s the problem of creating ethnic Polish labor organization was widely discussed. In 1892, the influential clerically controlled daily, *Dziennik Chicagoski* wrote: "*American unions aim, first of all, to support high wages and*

³⁹ *Zgoda*, 3 March 1886, p. 3, 24 March 1886, p. 3, 31 March 1886, p. 3, 14 May 1886, p. 2.

⁴⁰ A. Waldo, *Sokolstwo przednia straz narodu*, Pittsburgh 1956, Vol. 1, pp. 373-74.

⁴¹ Archives of New Files, Warsaw (hereafter quoted ANF), Collection PPS 305/II/41, file "Varia"; *Przegląd Emigracyjny*, February 1, 1894, p. 33.

⁴² *Zgoda*, 23 May 1894, p. 1, 13 December 1893, p. 1, 25 April 1894, p. 1.

⁴³ *Zgoda*, 18 July 1894, p. 4, 25 July 1894, p. 4, 1 August 1894, p. 4, 27 March 1895, p. 1, 29 May 1895, p. 1, 5 July 1900, p. 417; Olszewski, *Historia Związku*, Vol. 2, pp. 214, 251-52.

⁴⁴ *Zgoda*, 6 December 1893, p. 4, 10 October 1894, p. 1, 20 September 1900, p. 1, 27 September 1900, 1 November 1900, p. 2, 19 March 1900, pp. 200-201; Olszewski, *Historia*, Vol. 2, p. 214; Groniowski, "Polonia amerykańska a Narodowa Demokracja (1893-1914)", *Kwartalnik Historyczny* (1972), no 1, p. 35.

only secondly to help in the case of sickness or unemployment." The paper cited an obvious discrepancy between the views of the AFL and those of immigrants – mostly common laborers. "We also know that before the unions accept someone as a member, they will first examine his skill ... How many Poles could pass such a test?"⁴⁵ Instead, the paper argued, Polish workers should belong to self-help, self-educating organizations: "we need to form workers' associations, which apart from educating their members would also provide some material aid to them, not only in the case of death, but in case of injury or sickness".⁴⁶ About the same time, the weekly organ of the secular PNA, *Zgoda* raised "the idea of creating clubs of Polish workers. Such clubs would serve as popular schools, developing the Polish workers mentally, we want him to strengthen his forces, to understand his position and to try to improve it."⁴⁷

Others in the Polish American community also urged Polish workers to organize themselves as ethnics.⁴⁸ The Cleveland weekly, *Jutrzenka* (Dawn), called unsuccessfully for the organization of an Alliance of Polish Workers'.⁴⁹ Such arguments reached the few Polish American skilled workers or craftsmen, who sometimes, with moderate success, took such initiatives. The Polish Printers Association (Stowarzyszenie Drukarzy Polskich) created by Jan Migdalski in Chicago was a typical craft union, and in 1894 it became an autonomous Polish local branch of the International Typographical Union.⁵⁰ Another example is the Union of Polish Actors in America.⁵¹ The Polish Tailors Union established in Newark in 1896 accepted only those "who knew well their craft," including Czechs and Slovaks;⁵² other examples can be found in Newark, Cleveland, Chicago, Johansberg, Pa. Though there were a few organizations of unskilled workers – the Alliance of Polish Workers established in 1892 in Bay City, Michigan, and the Mutual Help Society

⁴⁵ *Dziennik Chicagoski*, 5 July 1892, p. 2.

⁴⁶ *Pamiętnik srebrnego jubileuszu parafii Najświętszej Rodziny w Sugar Notch, Pa. 1903-1928*, Sugar Notch 1928, p. 251.

⁴⁷ *Zgoda*, 6 December 1893, p. 4.

⁴⁸ Cf. *Ameryka*, June 20, 1896, p. 1, May 30, 1896, p. 1, August 22, 1896, p. 1.

⁴⁹ *Jutrzenka*, 6 December 1893, p. 4.

⁵⁰ J. Chonarzewski, *Drukarz. Jednoludowa wydana przez Stowarzyszenie Drukarzy Polskich w Stanach Zjednoczonych P.A.*, Chicago 1901.

⁵¹ *Dziennik Ludowy*, January 13, 1914, p. 4; March 10, 1914, p. 1.

⁵² *Zgoda*, September 20, 1896, p. 3.

established in Pullman, Illinois, in 1896 might be noted – these were soon transformed into local branches of national fraternal insurance societies (such as the Polish National Alliance). Some Polish skilled workers also entered a few American labor unions where they acted jointly with other groups but not much is known about these cases at this time.⁵³

4. Work, immigrants and 20th century control struggles

At the beginning of the twentieth century workers started to overcome ethnic boundaries, clearly learning new ways of reacting to industrial reality. Then, it meant – as James R. Barrett phrases it – “*Americanization from the bottom up*.”⁵⁴ Understanding the transformation in the nature of industrial work in the United States in the twentieth century is of fundamental importance for explaining changes in working class behavior. At the turn of the century employers undertook a number of organized efforts to reform worker-management relations in industry. Together with the modernization of technology, attempts were made to reorganize work in such a way as to make it keep pace with the requirements of technology and the market. Due to mechanization and automation, the workers became extensions of the machines. This was the movement toward scientific management.⁵⁵ By introducing the division of labor, as well as the production line employers restricted considerably, or even eliminated, the number of jobs requiring special skills. For the “new” immigrants this meant, paradoxically, closer contact with the realities of the plants. Although they found it hard to identify their own work in the finished products, it began to give them a feeling of their strength.

The skilled workers tried to defend their previous position. The immigrants, in turn, rebelled against the numerous hardships and wrongs, against the new

⁵³ Cf. Central Labor Union. Building Trades Council, *Labor Day Souvenir. 1901*, Cleveland 1901, pp. 31, 27, 45.

⁵⁴ James R. Barrett, “Americanization from the Bottom Up: Immigration and the Remaking of the Working Class in the United States, 1880-1930”, *The Journal of American History*, 79 (1992), no 3, pp. 999-1000.

⁵⁵ Graziosi, “Common,” pp. 528-529; D. Montgomery, *Workers*, pp. 114-127; D. Brody, *Workers*, pp. 10-12.

discipline. New machines were cursed and referred to as “devils,” while the managers were thought of as “czars”. Strikers from Black, Printz, and Co. thus described their boss in 1911: “Black, the greatest philanthropist who, like the Russian Czar loves us like children and proves it by hiring thugs to club us.”⁵⁶ “...this is not a country of slaves and there are no tsars here,” complained someone else.⁵⁷

Immigrant worker enthusiasm and perseverance attracted union organizers and agitators. The AFL, attempting to take part in these disputes or even control them, persuaded the immigrants to join their organizations and then educated them. This was the case with the Chicago slaughtering and meat packing industry. When the AMCBW organized in 1900, it created supralocal and supranational locals for workers representing particular professional groups, often scattered over the territory of the entire city. During the wave of strikes in the years 1916-1922 the main objectives were an increase in worker independence, freedom, autonomy and control in the industrial plants. These claims were put forward by the “new immigration” and their communities, which also exerted a decisive influence on the shape and the course of many of the conflicts. The events which occurred in those years document that “new immigrants” were forming and becoming a part of the American proletariat. This is supported by a considerable increase of activity from the bottom up, the formation of immigrants’ own (but not ethnic) unions, and shop committees quite independent from unions shop committees. Representatives of different skills and nationalities entered the unions. However, it was the ordinary members who tried to shape the policy of the organizations and determine the character of the events.⁵⁸ Polish workers not only supported the unions, by identifying themselves with them, but they tried to act on their own, solving their own local problems. Besides, they demanded all these things from the union and were taught to do it by Polish union activists such as J. Kikulski, S. Rokosz, F. Krasowski, A. Nielubowski, A. Budzinski, M. Janik, L. Krzycki, etc.

Ethnic leaders and press changed their attitudes to the labor unions. Formerly conservative, now *Gazeta Polska w Chicago* stressed the importance of strikes,

⁵⁶ *Cleveland Citizen*, June 24, 1911, pp. 4.

⁵⁷ J. Kalendo to Polish Embassy in Washington, Febr. 9, 1926, Polish Embassy in Washington Collection, ANF, Cont. 2137, pp. 96-98.

⁵⁸ Montgomery, “The New Unionism and the Transformation of Workers’ Consciousness in America, 1909-1922”, *Journal of Social History*, 1974, no 4, pp. 516-517.

which were called "*just and right workers' struggle*," unions and even prompted entering them. All Poles should belong to unions, simultaneously remaining members of Polonia mutual aid society.⁵⁹ More supportive were also clergymen. During the 1919 Passaic textile workers' meeting, a pastor from Polish parish said that although he did not understand workers' issues, for it was difficult for him to judge whether strikers' demands were right, but nonetheless encouraged strikers to demand justice, declared material help, and blessed the gathering.⁶⁰ Before the steel strike, during a Catholic mass the pastor of Cleveland's St. Stanislaus had asserted: "*The worker has a right to organize for his defense and such organization is in accord with Christian principles.*"⁶¹

The idea of creating of ethnic or Polonia's unions was less often brought up. It might be found in appeals such as the one directed to workers from Utica, N.Y.: "*Polish weavers (...) from the area should understand workers, and their own good and thus create their own paper.*"⁶²

4.1 Workers, unionists, Americans

When the organization of packinghouses was completed, The National Committee for Organizing the Iron and Steel Workers started to organize the steel and coke industry agitating across the country. In Cleveland itself, 25 speakers fluent in the languages of unorganized foreigners worked. Each Sunday in Koreny Hall the invited Polish socialists "*turned passive people into unionists.*" Workers enthusiastically responded to the agitation. "*The Polish worker (...) understood now that the improvement of his work and protection of future life are in the workers' union, he trusts and believes in the unions.*"⁶³ Antoni Pilawski, a Polish union agitator

⁵⁹ *Gazeta Polska w Chicago*, 6 July 1912, p. 1, 2 November 1910, p. 15, 23 December 1909, p. 10, 16 December 1909.

⁶⁰ *Telegram Codzienny*, 6 March 1919, p. 3.

⁶¹ *Jutrzenka*, 25 September 1919.

⁶² *Telegram Codzienny*, 3 November 1916, p. 5; T. Kozak, "Unie robotnicze i zawodowe i Polacy", in: *Sprawa polska w Ameryce Północnej na pierwszym zjeździe Towarzystwa Literatów i Dziennikarzy Polskich*, Chicago 1912, pp. 170-171.

⁶³ *Wiadomości Codzienne*, 5 March, 4 October 1918, 11 March, 7 April, 9 June, 14 and 19 July 1919.

declared: "Our compatriots learned about the value of workers' organization and not only enter it massively but also stay firmly in its ranks."⁶⁴

As members of American unions or Polish language local branches immigrants turned out being aware of their position. Calling themselves 'workers' in resolutions, they stressed being free and to have rights – "just rights". "We wish to win and we must do so for these are our legitimate rights"⁶⁵ "What we have in mind is the defense of our dignity against brutal attacks, which we experience daily in different plants."⁶⁶

We should note another important element of workers' demonstrations. Stressing so strongly that they belonged to the ranks of the working class, Polish immigrants equally strongly felt that they were stressing their "Americanism". During manifestations, strikes, and pickets in fronts of factory gates, and marches on the streets people carried American flags jointly with the Polish ones. They were carried during meetings where union leaders such as L. Krzycki, J. Kikulski, S. Kucharska were making speeches.⁶⁷ The American banner supported (workers thought it almost guaranteed) success, it was to inform that strikers were "not scums of society, but wise people, good workers".⁶⁸ In Hammond, Indiana, when the strikers confronted the strike-breakers, they were led by Tomasz Skuba, a former soldier in the American army, who was wearing an American army uniform and holding the American flag. Later when fleeing before shots fired by the policemen, he was blamed for dropping the flag, allowing it to be defiled by the boots of others. The funeral procession in honor of the victims of this police attack was also preceded by workers bearing the American flag.⁶⁹ The strikers stressed that they were Americans: "...there has been some talk to infer that we are a foreign corporation and that we are not loyal. I do not think that has got anything to do with the case".⁷⁰ "Americanization" programs

⁶⁴ Jutrzenka, 26 September 1920.

⁶⁵ *Dziennik Ludowy*, August 17, 1917, p. 6.

⁶⁶ *Telegram Codzienny*, February 29, 1916, p. 4.

⁶⁷ *Dziennik Ludowy*, August 17, 1917, p. 6.

⁶⁸ *Wiadomości Codzienne*, August 2, 1919, p. 2.

⁶⁹ *Dziennik Związkowy*, September 10, 1919, p. 8, September 13, 1919, pp. 6, 10.

⁷⁰ *Employees of Riverside Mills vs. Otis Steel Castings Co.*, Hearing, Jan. 3, 1919, NWLB, case 881; Preliminary report of Examiner, Ibidem; *Wiadomości Codzienne*, September 29, 1919.

were addressed to foreign workers and forced at that time, such as "America First", or the Liberty Loan Bonds campaign – authorities and employers wed the action as a loyalty test. But the workers themselves, ethnic communities, enthusiastically supported the purchases of bonds, competing with the others. In Cleveland in the unofficial group rivalry, immigrants were trying to declare the highest sum of money. In the collections, Poles "*are on the first place*", informed *Wiadomości Codzienne*. Three days later, 10 of April 1918: "*Germans pushed Poles in Cleveland from the first place to the second. Poles in Otis, Wait and other factories should register their Polish ethnic origin.*" The race had to help demonstrate the loyalty of the group to the US and it was supported by all political orientations among Polonia – unionists, socialists, conservatives, and clergy.⁷¹

The above remarks might sound strange, since parallelly, in the war years Polish communities made a big effort to support a fight for the independence of Poland, thus supporting in practice the initiatives of nationalistic ideologies. Talking about that period one historian even deprived socialist organization of their radicalism, stressing that they would be better understood as nationalists and patriots fighting for the independence of the country. Such characterization is misleading, but nonetheless workers and their communities were at the time operating and active in different spheres.⁷² Different, but not contradictory. After the war once the independence of the country was reconstructed there was no significant return migration. The patriotic slogans so omnipresent formerly now dissappeared. Most people decided to stay in the US, and – consequently – more broadly participate in American life. After the war Polish Americans, active unionists, and proud workers, reinterpreted their own ethnicity. Even if they were not coming back to Poland, they neither could nor wanted to dissapear among the other "American" workers. Struggles for control in the working place helped Polish workers think about themselves as Americans but those of Polish descent. Being recognized as members of working class they also believed and hoped to receive recognition in the core society as an ethnic group, similarly to the recognition and respect they received as workers from the Polonia leaders and middle class. This was why while ending the successful strike in Camden, N.J., workers sang "Poland has not perished yet," the Polish national

⁷¹ *Wiadomości Codzienne*, 8 April 1918, p. 4, 10 April 1918 and other.

⁷² Cf. Mary E. Cygan, *Political and Cultural Leadership in an Immigrant Community: Polish American Socialism, 1880-1950*, Ph.D. Diss., Northwestern University, Evanston.

⁷³ *Telegram Codzienny*, 29 February 1916, p. 4.

anthem.⁷³ "What we have in mind is to create a club of Polish unionized machinists and to concentrate with them all workers. The aim of such club would be a defense of Polish workers' interests, to provide help for Poland", so it was written. Being a program of employees' defence it also was a program of ethnic group's defence: unionists would also serve as political pressure group.⁷⁴ Thus, after the war Polish workers were saying basically the same thing as the ethnic leaders had said in 1925 during the Emigration Congress in Detroit: "We do not want to separate, we do not want to create a state within a state as some are accusing us, we want ... to prove that identically to the others we are members of this wonderful Republic life."⁷⁵ Polish-American workers, unionists, even socialists, proved themselves to be more involved in the American scene, and – as J. Bukowczyk has shown it – followed the middle-class ideology of "Polish-Americanism."⁷⁶

POVZETEK

POLJSKI DELAVCI V ZDA (1880-1925): KMETJE – POLJAKI – ETNIČNOST

Adam Walaszek

Prispevek obravnava reakcijo poljskih priseljencev – industrijskih delavcev v ZDA na takojšnje družbene in politične razmere. Vključeni so primeri, kjer narodnost sovпада s socialnim razredom. Avtorja predvsem zanima, kako so Poljaki

⁷⁴ *Dziennik Ludowy*, 12 August 1920, 7 May 1924, p. 5.

⁷⁵ *Kongres Wychodźstwa Polskiego w Ameryce. Odezwy, mowy, referaty, rezolucje, uchwały oraz urzędowy protokół odbyty w dniach 21-23 V 1925 w Detroit, Mich., Chicago 1925*, p. 3, 16; *Urzędowy Protokół Sejmu XXIV Związku Narodowego Polskiego, odbytego w dniach 25-go do 30-gosierpnia 1924 w Lulu Temple w mieście Philadelphia, Pa., Chicago 1925*, pp. 3-25.

⁷⁶ John J. Bukowczyk, "The Transformation of Working Class Ethnicity: Corporate Control, Americanization, and the Polish Immigrant Middle Class in Bayonne, New Jersey 1915-1925", *Labor History*, 25 (1984), no 1. pp. 80-81.

v ZDA v obravnavanem obdobju uporabljali prvine svoje prvotne narodne in ljudske kulture v boju za izboljšanje svojega družbenega položaja. Študija prikazuje, kako je "namenska uporaba" narodne kulture omogočila poljskemu delavskemu razredu v ZDA pritegnitev širše etnične skupnosti, vključno s srednjim slojem priseljenih rojakov, k podpori njihovih delavskih stavk in drugih oblik socialnih protestov.

Rekacija poljskih Američanov na življenjske razmere v Ameriki je bila kreativna. V njihovih delavskih protestih zasledimo na eni strani mnoge prvine, značilne za sorodna prizadevanja v njihovi rojstni deželi, na drugi strani pa tudi precej novih vzorcev in postopkov. Med slednjimi je treba omeniti predvsem ustanavljanje delavskih organizacij in sindikatov.

Ker se je moral avtor v pričujočem prispevku omejiti na primerni obseg razprave, se v le-tej osredotoča na najpomembnejša spoznanja glede sodelovanja poljskih priseljencev v delavskih stavkah in njihovega odnosa do delavskih sindikatov. V prispevku podaja analizo odnosa med protestnimi nastopi poljskih delavcev v ameriški industriji in njihovo etnično identiteto v naslednjem – predvsem kronološkem – zaporedju: 1. "uporaba" evropskih oblik kmečke kulture v stavkah na delovnem mestu; 2. ustanovitev izključno etničnih delavskih organizacij kot oblike delavske samozaščite; 3. pojav nove narodne in družbene identitete: "ameriškega delavstva" znotraj delavskega razreda poljskih Američanov. V slednjem primeru gre za identiteto, ki so jo spodbujali in razvijali predvsem voditelji ustanov srednjega sloja poljskih Američanov. Razvoj dogodkov pa kljub vsemu ni vselej sledil linearnemu vzorcu; poljski Američani so si namreč tudi po koncu prve svetovne vojne, ko se je med njimi že občutno utrdil občutek "ameriške" narodne pripadnosti, še vedno prizadevali za večji ugled svoje etnične skupine v ameriški družbi.

Pričujoči model do neke mere sovпада z modelom D. Lokwooda, ki navaja tri prevladujoče vzorce v okviru ameriškega delavskega razreda: 1. hierarhični oziroma diferencialni model; 2. nasprotni oziroma konfliktni model, "povezan z (...) razredno solidarnostjo in skupinsko pripadnostjo na osnovi dela"; 3. zasebni model, v katerem se odraža "dojemanje dela in posameznih vlog v delovnem procesu zlasti z vidika družinskih interesov".

GRADIVO O PRIHODU PREKAMURSKIH IZSELJENCEV V NEWYORSKO PRESTANISCE V LETIH 1891-1955

Arhivni Katalog

VIRI

IN GRADIVO

DOCUMENTATION

GRADIVO O PRIHODU PREKMURSKIH IZSELJENCEV V NEWYORŠKO PRISTANIŠČE V LETIH 1891-1958

Mihael Kuzmič

Štefan Antalič (Stephen Antalics), sin prekmurskih izseljencev v Ameriki, ki živi v bližini Betlehema, Pa., si je po upokojitvi našel zanimivo področje raziskovanja, ki je drugi generaciji naših izseljencev zelo blizu in se lahko izrazi v vprašanju: kje so moje korenine, kje je prva domovina mojih staršev? Že leta 1993 je iz starih evidenc o prihajanju imigrantov v newyorško pristanišče izpisal zajeten seznam podatkov, ki vsebujejo priimke in imena izseljencev, imena ladij, s katerimi so prispeli v Ameriko, datum prihoda, kraj bivanja v starem kraju in ime bližnjega sorodnika, kraj novega bivanja, kontaktno osebo, starost, spol in narodnost. Podatke je računalniško obdelal po abecedni vrsti priimkov, krajev bivanja pred odhodom v Ameriko in datumih prihoda v New York. Celotno gradivo obsega 64 strani A4 formata. V Sloveniji je zainteresiranim raziskovalcem na razpolago na Inštitutu za izseljenstvo ZRC SAZU in Evangelijskem teološkem centru v Ljubljani.¹

¹ Poleg omenjenega gradiva je Štefan Antalič zbral predvsem v ameriških knjižnicah in diplomatskih krogih materiale za podrobnejše preučevanje dogodkov ob koncu prve svetovne vojne, ko je bilo Prekmurje priključeno matični Sloveniji. Madžari so si na vse načine prizadevali, da do tega ne bi prišlo. V ta namen so tudi doma in v Ameriki uporabljali teorijo, da Prekmurci niso Slovenci, ampak "Vendi". Vsebina tega izraza v tem okviru še ni čisto jasna. Nekateri betlehemijski rojaki so nekaj časa živeli pod vtisom, da so potomci slovanskega rodu "Vendov". O Štefanu Antaliču in njegovem iskanju narodnih korenin je pisala Alenka Auersperger, "Bili smo Vendi iz Betlehema", *Delo*, 12. jan. 1994, str. 16. Delček zgodovine prekmurske naselbine v Betlehemu je Štefan Antalič opisal v članku "The Role of the Clergy in Promoting Old Nationalisms among Foreign Ethnic Minorities", v: *Slovenia*, Quarterly Magazine, Summer 1996, Vol. X, No. 2, str. 52-56. Štefan Antalič ima tudi največ zaslug, da sta po večletnih pripravah mesti Betlehem v Pensilvaniji in Murska Sobota dne 8. junija 1996 podpisali listino o pobratenju.

Prvi del gradiva, poimenski seznam priseljencev, vključuje 1091 oseb, od prve, Amoter Bare, do zadnje, Žižek Ane. Žal pripravljalec gradiva ni nikjer omenil, po kakšnem ključu je zbiral podatke in kje se nahajajo viri za ta pregled ljudi, ki so se izselili s področja današnjega Prekmurja in okoliških pokrajin. Nekaj jih je vključenih tudi iz bolj oddaljenih krajev. Pri večini oseb (683) manjkajo podatki v posameznih rubrikah, pri nekaterih sta navedena samo priimek in ime. Pri 408 oseb so navedeni vsi podatki. Nas seveda najbolj zanimajo izseljenci slovenske narodnosti, ki jih lahko identificiramo po navedbi v rubriki narodnost. Izmed 408 oseb z vsemi podatki jih ima 108 oznako SLOVEN HUNG, med njimi jih ima pet oznako SLOVEN MAGYAR, kar pa je ista beseda, prva v angleščini, druga v madžarščini; dvanajst jih ima oznako SLOVEN AUSTRIA, se pravi iz krajev v avstrijskem delu monarhije; sedem je označenih z Vend, Windish (oznaka madžarskih nacionalističnih krogov za Prekmurce), tri pa s SLOVEN YUGOSLAVIA.

Glede na državne uprave in zelo različne politično-narodnostne situacije, skozi katere je šlo Prekmurje v obravnavanem obdobju, ni čudno, da so oznake v gradivu tako različne. Omenjene številke še zdaleč niso niti približno zanesljiv kazalec o številu prekmurskih izseljencev. Kažejo nam samo kontekst in življenjski okvir, v katerem so se rojaki iz Prekmurja izseljevali v omenjeni del Amerike. Posebno do prve svetovne vojne je bila narodna zavest "ogrskih Slovencev" sicer močna in stabilna, toda v izjavljanju se je velikokrat zamenjevala z madžarskim državljanstvom. Samo bežen pregled po priimkih in krajih nam kaže, da so se z madžarsko narodnostjo ob prihodu v Ameriko izkazovali Prekmurci, ki so bili v Betlehemu pozneje stebri slovenske kulturne in literarne dejavnosti. V nekaterih primerih so se prišteli med madžarske in nemške pripadnike zaradi upanja na boljše izhodišče v življenju v novem okolju. Številna imena in kraji, od koder so izseljenci prišli, kažejo na nedvoumno slovensko narodnost, čeprav je mesto v ustrezni rubriki prazno; prim. Kuzmič Jožef iz Murske Sobote, Balek Štefan iz Neradnovca, Šebjanič Marija iz Lemerja, idr.

Poleg Slovencev so v gradivu zajeti tudi pripradniki drugih narodnosti: Madžari, Slovaki, Nemci, Hrvati, Srbi in Poljaki. Tudi v njihovih primerih niso vse rubrike dosledno izpolnjene.

Omeniti moram, da je Štefan Antalič prepisoval podatke (vsaj za prvo polovico) iz rokopisov, kjer so bile črke včasih zamenjane, nečitljive ali so celo manjkale in je zato v oklepaju postavil pravo ime ali drug podatek, opremljen z vprašajem.

Za čas do ustanovitve Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev je uporabljen madžarski črkopis.

Drugi del gradiva prikaže po abecednem redu kraje, od koder so izseljenci šli v Ameriko. Kraji so navedeni v imenu in pisavi, ki sta bili veljavni v času njihovega odhoda od doma. To pomeni, da so prekmurske vasi do leta 1919 navedene z madžarskim imenom in pravopisom, dalje s slovenskim imenom, a često še z madžarskim pravopisom. Madžarski, nemški, hrvaški in drugi kraji so vseskozi navedeni v njihovem narodnem imenu. Za imeni krajev so priimki in imena, kontaktne osebe v starih krajih, novo bivališče in kontaktna oseba. Ni potrebno posebej poudarjati, da manjkajo tudi v tem delu manjkajoči podatki iz prvega dela.

Tretji del gradiva predstavlja kronološki pregled prihoda ladij v pristanišča; N(ew) Y(ork) je bil praviloma cilj vseh ladij, izjeme so le Baltim(ore) (7. 7. 1905), Phila(delphia) (12. 1. 1911), Bos(ton) (29. 4. 1913). Ladje so bile iz različnih držav in družb; prvih deset na seznamu je nosilo imena: Alar, Bremen, Friesland, William Bard, Kais/Wil/Gr, Carmania, Zeeland, Patria, Antw/NY, Kaisern Ther, itd. Za datumom je navedeno ime ladje, priimek in ime priseljenca in pristanišče.

Zbrano obravnavano gradivo je dragoceno za raziskovanje slovenskega izseljenstva iz Prekmurja. Čeprav ga ne obravnavamo kot vir, ki bi podrobno predstavil katerokoli v rubrikah omenjeno področje, pa bo brez dvoma zanesljivo dopolnjeval do zdaj zbrane podatke in potrjeval sliko, ki jo že imamo o prekmurskem izseljenstvu. Sedanjim in prihodnjim raziskovalcem bo lahko pomagal pri spremljanju migracij posameznih slojev prebivalstva v socioloških, geografskih, verskih, gospodarskih in narodnostnih študijah. V veliko pomoč pa bo tudi na sorodstvenem in ljubiteljskem področju, saj si tudi v Prekmurju vse več prebivalcev želi narisati družinsko drevo. Pri tistih, kjer je svoje veje v minulih desetletjih raztezalo tudi onkraj Atlantika, bo omenjeno gradivo dobrodošla pomoč.

Pri praktični uporabi tega gradiva pa se pojavlja tudi nekaj dilem in problemov. Najprej bo treba vsekakor preveriti imena vseh krajev, ki niso zapisana v slovenščini ali pa so napisana v več verzijah (n. pr. Csopinc, Copincz, Scpenci – za Čepinici; Andarhaza, Andorhaz, Andorhaza) in jim bo treba pripisati današnja imena. Ravno tako bo treba poleg madžarsko napisanih priimkov in imen napisati tudi slovenske in poenotiti njihovo pisanje (npr. Zsilavec, Zsilovecs – za Žilavec).

MURASZOMBAT	GRAJ MARY	FTR/ALOIS G	S. BETH	AQ/ANTAL LUKACZ
MURASZOMBAT	HORVAT MARIA	UKN	S. BETH	AQ/F. FARICS
MURASZOMBAT	HORVATH ISTVAN			
MURASZOMBAT	KISZELAK ANTEL	UKN	S. BETH	AQ/Franz FURJAN
MURASZOMBAT	KUSZMICS JOSEF			
MURASZOMBAT	LEJKO MARIA(KVOCHAK)			
MURASZOMBAT	LUKAC VENDEL	WF/ANNA L	S. BETH	UN/ANTAL L
MURASZOMBAT	MARIC NELLA(STROMMER)			
MURASZOMBAT	MARICS MARIA(ZILAVEC)			
MURASZOMBAT	MURCSICS FERENC	UKN	S. BETH	AQ/FRANK LAPICS?
MURASZOMBAT	MURCSICS MARIA	UKN	S. BETH	ZQ/FRANK LAPICS?
MURASZOMBAT	PONCAK IGNAC	WF/BARA P	S. BETH	AQ/MARTIN RUJCZ
MURASZOMBAT	RUKIC MARY?	?	S. BETH	FTR/MARTIN R
MURASZOMBAT	SERUGA MATYAS	UKN	S. BETH	AQ/FRANK ROSSMAN
MURASZOMBAT	SPAROS ISTVAN	UKN	S. BETH	CSN/STIF KISZILAK
MURASZOMBAT	SZOBJAK IVAN	NY	S. BETH	BU/ANTAL TITAN?
MURASZOMBAT	UROSIC ITONKA(DONCHEZ)			
MURAT	PECSEK EVI?	GMTR/KODELA F	S. BETH	FTR/OLAF P
MURAT	PECSEK EVSKA	MTR/KODELA HC	S. BETH	HSB/OLAF PECSEK
MURAVARHELY	SZAPACS MARIA	FTR/ISTVAN S	S. BETH	AQ/STEFAN BARTELY
MURAVCI	ANTOLICZ VERONIKA(CZIPOTH)			
MURSZOMBAT	JUDJAN PAL	UKN	S. BETH	BTR/JOHAN J
MURZANYA?	ZRINSKI ILONA	FTR/CSASZAR ?	S. BETH	BTRL/STEFAN LONSCAR
MUSCANCEI	OCSEK TEREZ(BUNDERLA)			
MUSZNYA	BUKVICZ LIZA	UKN	S. BETH	AQ/TEREZ HORVATH
MUSZNYA	HASSAJ ANNA	UKN	S. BETH	AQ/TEREZ HORVATH
MUSZNYA	HASSAJ MATYAS	UKN	S. BETH	AQ/PAUL CSERNI?
MUSZNYA	RITOPER FRANCISKA	UKN	S. BETH	AQ/TEREZ HORVATH
NADORFA	BALLEK TERESIA(CZELECZ)			
NAGY DOLENCI	MATUS JANOS			
NAGY DOLENCI	MATUSZ PAUL			
NAGY DOLENCI	LEPOSA ANA(KELEMAN)			
NAGY DONINC	LAINCSEK JULIA(KOZO)			
NAGY GANNA	HORVATH MARY			
NAGY SAL	KRAJCZAR FRANC			
NAGY SAL	LANSZAK JULI(KONKOLICS)			
NAGY SAL	MIZI EVA	FTR/SANDOR AI	S. BETH	STR/JULIA LANSZAK?
NAGY SAL	POTEZR ANNA(KRATZAR)			
NAGY SAL	SERUGA ROZA(CSAHUK)			
NAGY SALVASM	SZVETEC MATYAS(SZVETECZ)			
NAGY TOTLAK	CSARNI ANNA			
NAGY-DOLANI	HORVATH JOHN			
NAGY-DOLANY	DOMOTOR JULI(FRISZ)			
NAGY-SOL	SZVETECZ JULI			
NAGYDOLENCI	JANKOVICS JOSZEF			
NAGYDOLNY	LAINSCSAK, EMMA	FTR/JOHAN L.	S. BETH.	SIL/MARIA FILOS
NAGYDOLNY	LAINSCSAK, JANOS	FTR/JOHAN L.	S. BETH.	SIL/MARIA FILOS
NAGYDOLNY	LAINSCSAK, JANOSNE	FTR/JOHAN L.	S. BETH.	SIL/MARIA FILOS
NAGYDOLY	HORVAT JANOS	WF/ANNA	COPLAY	AQ/JOSEF SROKE
NAGYSAL	MATUS MARIA(DONCSECZ)			
NAGYTOLAK	ANTALICS LAJOS			

Vzorec prvega dela gradiva, poimenski seznam priseljencev.

THE SLOVENE POLITICAL EMIGRATION 1945-50

John Corsellis

INTRODUCTION

A Slovene writer recently commented, referring to the Slovene political emigration: "This is a sad part of our history. We can not bring to an end our civil war. Unfortunately it will continue for some time longer." The documentation of and analysis of what happened can contribute to the process of healing.

The author felt honoured to be invited to contribute to a *znanstvena revija* as authoritative as *Dve domovini*, but nervous because he is not a *znanstvenik*. It is unusual to start on a personal note, but he would otherwise be writing under false pretences. So he opens with his credentials.

I have been researching the Slovene political emigration 1945-50 for some years, and take the material for this paper mostly from a book I have written on the subject, for which I am still looking for the right publisher. Half a century ago I started accumulating what is by now a sizeable archive. This was when I began work with the 6,000 Slovene civilians on Vetrinjsko polje (Viktring field or plain) in May 1945, a few days before the shameful forcible repatriation by the British of 10-12,000 *domobranci* in the neighbouring field and their brutal massacre without trial by their fellow Slovenes. Although only 22 years old, I was already an experienced refugee relief worker and was serving with the FAU (Friends' Ambulance Unit), a Quaker NGO (nongovernmental organisation), under British Red Cross auspices. 18 months later I transferred to UNRRA (United Nations Relief and Rehabilitation Administration), the precursor of UNHCR.

At the time I preserved copies of all relevant reports, memoranda and correspondence and also the letter-diaries I was sending my mother for the period May 1945 to June 1947. 45 years later I started visiting the Slovene political emigration in the USA, Canada, Wales and Argentina, with encouragement from the University of Oxford Refugee Studies Programme and support from the Cadbury and Rowntree Trusts and a private trust in Cambridge and generous hospitality from the families of former refugees: scoured the excellent UN/UNRRA archives in New York: discovered and secured the translation into English¹ of an outstanding and unique refugee diary May 1945 - February 1949 (the Pernišek diary) and several specially invited memoirs from Argentina; and collected oral history from some forty other former refugees in the form of tape-recordings of structured interviews.

Paul Thompson, a leading authority, has written that Oral History "can give back to the people who made and experienced history, through their own words, a central place . . . [It] can result not merely in a shift in focus, but also in the opening up of important new areas of inquiry . . . [oral historians] can even approach **from the inside** the history of immigrant groups – a kind of history which is certain to become more important in Britain, and is mainly documented only **from outside** as a social problem." (my emphasis)²

This paper explores how far oral history can "approach **from the inside** the history" of the Slovene postwar political emigration. It starts with a contemporary description of the cultural and social levels attained by the refugees in their camps in Austria, goes on to provide a detailed account from contemporary documents of the actual process of the major emigration to Argentina and ends, in subsequent instalments, with refugees' own accounts of their first weeks and years as emigrants. It also seeks to illustrate the range and richness of the archive and to demonstrate the contribution oral history can make.

Two valuable papers on one aspect of the Slovene political emigration, that of the refugee press, have already been published in the second issue of *Dve*

¹ I am deeply indebted to the sister of France Pernišek's son-in-law, Sister Agnes Žužek of the Medical Mission Sisters, for the translation. I have edited the text and am solely responsible for any errors.

² Paul Thompson, *The Voice of the Past: Oral History*, Oxford University Press, 1978, pp. 2 and 6-7.

*domovini*³. I was intrigued to find myself appearing, in an anecdote in the second paper (p. 335), anonymously as one of the "two British camp 'welfare officers'"; my actual words to Dr. France Blatnik, the editor of *Domači Glasovi*, were quoted, but I prefer the original German given by Blatnik, "Herr Doktor, bitte, halten Sie mich nicht fuer so dumm", to Dr. Vovko's Slovene translation, where the ironic "bitte" disappears. Interestingly enough, I did not mention this conversation when describing the excursion in my letter-diary, and only 45 years later discovered Blatnik's characteristic account of the story at his own expense.

I. DESCRIPTION OF A REFUGEE CAMP IN AUSTRIA

At the end of June the 6,000 civilians were sent from the field at Viktring to better, long-term accommodation in Lienz and three other camps, where they lived until they emigrated three or more years later. A month later I described the quality of life they created for themselves there in a memorandum I hoped would persuade officialdom to adopt a less authoritarian and more refugee-centred approach to camp administration.⁴

This needs to be read in the context of the surrounding circumstances. The refugees had very recently been doubly traumatised: first the trauma of exile – loss of home, extended family, precious farmland and possessions, secure future, job, national identity, personal dignity and self-respect; and then two weeks later the much more devastating trauma of betrayal and cynical and cold-blooded deception, as they saw it, by the people they most admired and trusted and on whom they had pinned all their hopes for the future, followed by the massacres and often multiple bereavements, without even the consolation of possessing the bodies of the loved ones over whom to grieve.

Under such circumstances it was to be expected that the refugees would suffer from shock of a severity bordering on clinical depression, which normally leads to a

³ Rozina Švent, "Tiski slovenskih beguncev v taboriščih v Avstriji in Italiji", *Dve domovini/Two Homelands*, 2-3, Ljubljana 1992, str. 67-88, and Andrej Vovko, "Slovenski begunci v Avstriji v luči časopisa Domači glasovi", *ibid.*, pp. 333-340.

⁴ Memorandum dated August 1945 in possession of the writer. It was also signed by my fellow FAU worker John Strachan, which explains the phrase "we suggest".

paralysis of the will and an inability to think or act coherently; or alternately that they would be overcome by an equally disabling bitterness and hatred towards those who had betrayed them. The opposite happened. They simply picked themselves up from the ground, dusted themselves down and got on with the business of living; and within three months had achieved a community life of such educational, social and cultural quality that theirs was recognised as the model camp of southern Austria, to which newly arrived UNRRA staff should be sent for orientation; and the children were so well looked after that more than one of them have identified that time as the happiest in their childhood.

What led to this extraordinary, almost miraculous, moral toughness and ability to recover and magnanimity? At least four factors can be identified:

- the intensity of the refugees' religious faith and the presence among them of many priests who acted in effect as experienced bereavement counsellors, and, by celebrating Mass continuously, among other things helped the bereaved to identify their sufferings with those of Christ;
- the refugees' robust and highly developed feeling of personal identity via national identity, expressed in a passionate attachment to their nationhood, language, literature, shared history and folksong;
- the presence of sufficient natural leaders among them, who responded spontaneously to the challenge to the group's survival and whose dignity, moderation, spiritual depth and determination to serve it unselfishly provided role models for all;
- the 550 children among them who constituted the future of the group and of each individual family, and who therefore had to be looked after, whatever happened.

It is in this context that one should read my memorandum of August 1945 to the British occupation authorities:

It is assumed the authorities will be making plans for the refugee camps during the next few months. We suggest the Slovene problem is substantially different from that of other groups, and a different policy should be adopted. Of the 6,000 one in six are townspeople and the remainder from the country; the majority of the townspeople are from Ljubljana. The people from the country form a cross-section of a normal rural community and all come from a small geographical area; the farmers are in the majority but there is the normal quota of mayors, teachers, priests and craftsmen. On the other hand

the townsfolk are mainly drawn from the intelligentsia and black-coated workers, with teachers, clerks and students strongly represented.

At Viktring under exceptionally difficult conditions the refugees ran the camp themselves with the minimum of equipment, and ran it well enough for its inmates to compare life there favourably with that at the camps to which they were later sent. Apart from having responsibility for the general administration of the camp and the collection and distribution of food, they registered all the inhabitants, prepared nominal rolls for their transfer to four separate camps and ran a secondary school for 140 students with a comprehensive curriculum in a neighbouring farm house.

The Slovenes at Lienz-administration: The Slovenes maintain their own office with a registration system with comprehensive details of every Slovene in the camp. They have a representative in each barrack to look after their interests, and this work is coordinated by a committee of five men, each responsible for four or five barracks.

Their general committee meets once a fortnight and consists of chairman⁵ (a doctor who was formerly chairman of the Slovene Medical Association and vice-chairman of the Yugoslav Medical Association), secretary⁶ and chairmen of the six sub-committees for registration and housing, food, education and recreation, labour and employment, welfare, and hygiene and health.

Education and Recreation: The kindergarten and elementary schools, at which attendance is compulsory, are staffed by qualified teachers. The secondary school, which provides a full classical and modern syllabus, has received warm praise from Mr. Baty⁷, Deputy Director of Education, Allied Commission. A domestic science school has recently been started to cater for the 150 girls who do not attend the secondary school, with a class on

⁵ Dr. Valentin Meršol.

⁶ France Pernišek: referred to by Andrej Vovko, "Slovenski begunci", page 334, as the one-time editor of the refugee journal *Domovina v taborišču*. The writer of the "refugee diary", now living in retirement in Buenos Aires.

⁷ Colonel C. W. Baty.

agricultural subjects for youths. Adult education includes courses for English, French, Russian, Italian and German.

Sport and gymnastics for school classes and adults are organised by an ex-Olympic games athlete⁸. A choir of over 120 voices under the direction of a doctor of music⁹ maintains a high standard in spite of a complete lack of musical supplies. The newspaper office produces a daily newspaper in Slovene and Russian as well as duplicating an elementary Slovene reader which is issued serially and much other material for the schools. A weekly children's newspaper and a cultural and educational review will shortly be produced.

Health: The Slovene doctors¹⁰ have opened a child welfare clinic, at which detailed records are kept of every child in the camp. Every child receives a routine monthly inspection by the doctors. A comprehensive analysis and report was prepared after the completion of the first examination of all the children. A daily visit to every room in the camp is carried out from the clinic by a nurse or medical student, and the clinic also undertakes general hygiene propaganda.

Labour and General: The establishment of workshops has only been hindered by the lack of tools, but a carpentry shop and a forge have started and have been producing their own tools as far as possible. The enthusiasm for work is very great and there are few trades for which trained men cannot be found. In all fields the Slovenes have qualified and capable leaders. For instance the headmaster of the secondary school is Dr. Bajuk, who was for many years inspector of secondary schools and before he left Slovenia was director of the senior secondary school in Ljubljana. Also the head of the workshops is Mr. Brodnik, an architectural engineer who managed a building firm in Ljubljana which employed more than 100 men.

⁸ Ivo Kermavner.

⁹ Abs. glasb. akademije Silvan Mihelič. I was mistaken, he was not a doctor of music.

¹⁰ Drs. Valentin Meršol and Franc Puc. Both emigrated to the USA with their respective families and eventually practised as doctors, Dr. Meršol as a physician and Dr. Puc as an anaesthetist.

The Slovenes have a high degree of social consciousness and form a closely-knit and cohesive community. They have shown a marked leaning towards and aptitude for democratic methods of administration. Their leaders work hard for those in need of their help and oppose any preferential treatment for themselves or their friends. The director of the secondary school, who could certainly have secured a room for his family if he had asked for one, lives in the most crowded barrack of the camp with several other families. Their interest in and close contact with the other Slovene camps in Austria is also remarkable. Their newspapers and educational sheets are sent to, and they willingly make available facilities to, other camps. Relations with the local Austrian authorities are excellent.

Conclusion: The administration of the Slovenes at Viktring and Lienz shows they have enough competent leaders and skilled workers and are a unified enough community to be able to run their camp by themselves. If they are in the future concentrated in a camp or camps in which they would be in a majority, the most satisfactory course would seem to be to attach one or more liaison officers in an advisory rather than directory capacity. This would contribute greatly to the preservation of that individual and communal self-respect which is usually the first casualty in the refugee camp.

I referred only briefly in my memorandum to the secondary school, better known as the SBG or *Slovenska begunska gimnazija*. Colonel C. W. Baty, the Deputy Controller of Education Branch of the Allied Commission for Austria, had subjected it two weeks earlier to a formal inspection. In his seven-page report he gave as his general conclusion that the school

was maintaining, under very great difficulties, the best traditions of European education and culture. In the circumstances the venture can fairly be called heroic, and deserves all possible recognition and support.

The school's Abitur or school-leaving examination was at once given recognition and a largely Slovene initiative resulted in the opening of a special refugee students' hostel in Graz where some hundreds of Slovene and other refugee students lived and attended the university, including many who had taken their Abitur at the SBG. It is noteworthy that the new Archbishop and Metropolitan of Ljubljana, Dr.

Franc Rode, and the Archbishop of Toronto, Dr. Alojzij Ambrozic, are both alumni of the SBG, the former emigrating as a youth with his family to Argentina, the latter to Canada.

A month after writing the memorandum, I recorded my experiences with the Slovenes, as compared to Italian, Russian and ethnic German refugees, in my letter-diary:

Their attraction mainly lies in their strong self-respect, the complete lack of any attempt to draw advantage out of any position of responsibility they may hold, the genuine devotion of their intelligentsia to the well-being of the whole community and their unquenchable readiness to help themselves however unpromising their equipment may be.

Four months later I compared them with the UNRRA team that had taken over the camp:

The frustrating thing is that there are plenty of honest and able men in the camp, often considerably more capable than the UNRRA personnel . . . Surprisingly pervasive in UNRRA is the idea that refugees are inferior beings that can be patronised or ordered about, while in many cases they are superior to UNRRA personnel in capability, intelligence, manners, civilisation and honesty and morality.

Much of what happened fifty years ago is directly relevant to the running of refugee camps today. WE can learn from what happened then in such fields as refugee self-government and empowerment and the importance that was attached to generous provision for education and training for all age groups and of encouraging the people themselves to organise a rich variety of leisure and cultural activities. These are some of the factors that helped the refugees of 1945 to "overcome the disturbing experience of flight from their homeland and defeat and to go about preserving the Slovene character of their refugee status in a planned manner" (Vovko, *op cit*, p. 340).

II. EMIGRATION - THE FIRST PLANS

In December 1946 the camp at Lienz was closed and its inmates transferred to the less well-equipped one at Spittal where most of the other Slovenes had been living since July 1945. A month later France Pernišek, the 38 year old medical social worker who had been secretary of the National Council, later renamed Social Council, at Viktring and in Lienz and who kept "the refugee diary" already referred to, recorded:¹¹

28th January, 1947. A tiny, tiny shining and warm ray of hope lit up the cold darkness today. Dr. Blatnik¹² has received a letter from the emigre Slovene priest in Argentina Rev. Janez Hladnik¹³ dated the 14th January 1947. It's clear they're well informed about us and our difficult situation. More still. There are people in the world who want to help us. Not with words, but doing something practical to rescue us.

Here I interrupt the Pernišek diary to explain that the Slovene political emigration's search for a country that would accept them as settlers had started half a year earlier, when it became clear they could not remain in the long term in Italy and Austria. One of those most closely involved, first in Rome and later in Buenos Aires, was asked by the editors of *Koledar* (the political emigration's yearbook) to record what had happened, and his account appeared in its 1949 issue.¹⁴

Jože Košiček wrote that already by May 1946 the Slovene Central Refugee Committee in Rome had recognised that a return home was out of the question in the foreseeable future, and the 10,000 or more Slovenes in Italy, Austria and elsewhere, homeless and unable to earn a living, had to prepare themselves for the unavoidable

¹¹ F. Pernišek, "Odlomki iz dnevnika slovenskega begunca", *Duhovno Življenje*, Buenos Aires, January 1987, 11, p. 2.

¹² Salesian priest who taught Latin in the camp *gimnazija* and edited the camp newspaper, already mentioned in the introduction to this paper. He emigrated first to Rome and then to Paterson, New Jersey, USA.

¹³ Monsignor Janez Hladnik, born 1902, priest 1927, emigrated to Argentina 1936 to assist the resident Slovene priest Jože Kastelic, whom he in due course succeeded.

¹⁴ J. Košiček, "Kako smo prišli v Argentino", *Koledar Svobodne Slovenije 1949*, Buenos Aires, pp.166-167.

urgency of emigration. Their problems were made worse because of the many families with numerous young children they had – over a thousand primary and middle school pupils – the high proportion of intelligentsia, their hundreds of university students and many parentless girls. They had comparatively few farm workers, general workers and craftsmen, the desirable categories when it came to emigration.

An early exercise in market research revealed that 78% of those questioned wanted to emigrate overseas. But where? The USA was the first preference, but almost everyone added that they wanted to go where the majority went. The Slovene Central Refugee Committee asked Dr. Krek¹⁵ and Mr. Košiček to explore other possibilities, and they started approaching diplomatic representations and more prominent personalities in every country which permitted immigration at all.

As the USA's strict immigration laws meant there was no hope for the whole Slovene refugee community to settle there, they approached the British dominions, and the Primate-Archbishop of New Zealand interceded with his government on their behalf, but while its response was favourable nothing could be done because there was no way to pay the costs of transport. South Africa and Canada, when approached, were only interested in fit young workers, with a preference for skilled workers.

Krek and Košiček then approached all relevant countries of Latin America, the only part of the world where there was room and the Slovenes would be welcome. San Domingo, Venezuela, Columbia, Ecuador, Brazil, Argentina and Paraguay all opened their doors, but the problem was again that they could not promise any help with the costs of transport.

The next task was to make a comparative survey of conditions in the countries – climatic, health, economic, social, religious, etc. Books were studied and diplomats and business men consulted. The news soon reached Rome of President Peron's offer to receive 10,000 Slovene anti-communist refugees, and his instructions that their arrival should be made as easy as possible. So in the middle of November 1946 the Central Refugee Committee called on all those in Italy to enrol definitively,

¹⁵ Dr. Miha Krek, born 1897, died 1969, politician, leading member of the SLS, Vice-President of the wartime Yugoslav Government in Exile, principal spokesman for the Slovene political emigration postwar.

and a massive majority opted for Argentina in spite of opposition from some English camp officials and from malcontents at home.

Argentina was now open, apart from the travel costs. The English stood coldly aloof. The Anglo-Yugoslav talks had led to a noticeable increase in the pressure put on the refugees in the camps, and the English camp commandants dismissed the plans for emigration as nonsense. Food became daily worse as the authorities hoped to force the refugees to return home.

We now return to the Pernišek diary for 28 January 1947:

Father Hladnik informs us he's had an audience with the President of Argentina, General Peron, about the settlement of Slovene refugees in the country.

The President has promised to receive all the Slovene refugees. Dr. Krek in Rome will be our officially recognised representative and compile a list of those wishing to emigrate to Argentina. They have agricultural settlements in mind. In Argentina our people would find their second homeland. Only trained workers would get jobs in industry and the rest should work on the land. Peron has clipped the capitalists' wings and found a good solution to the needs of the workers and in this way disarmed the communists. It's true the communist party is now permitted but a brake has been put on its future.

Father Hladnik wrote: "Tell the people not to be discouraged. The diplomatic side will soon be sorted out and I hope transport across the ocean will then be solved and so we'll, God willing, be able to shake hands this year". Important and encouraging is the fact there's a concrete plan to move us out and, as is clear from the letter, this is Dr. Krek's work.

It is interesting to compare Pernišek's account with the actual wording of Father Hladnik's letter, preserved in a less than perfect English translation:¹⁶

¹⁶ Quoted in J. Corsellis, *Notes on Slovene Refugees in Austria and Italy* dated 15 April 1947, p. 8, in possession of the writer.

... The authorities here will help the refugees and want to establish colonies (settlements) of farmers on different places in the interior of the country. The settlements will not be formed only of one nationality, but mixed. Among the strangers will be always a quarter of Spanish origin to prevent that fifth columns would be established as was done by the Germans in Brazil and Argentina.

Argentina is regarding the economic situation the most solid South American state, where communism now has the least possibility to come to the surface. Capitalism however is now in the forceps, because the President Peron has introduced already many things for the protection of workers, and perhaps is Argentina in this regard the country showing good example to other countries. Mr. Peron was able enough to take the communists' arms out of the hands and use it against them. Now their party is (legal) admitted, it is true, but their future is checked.

To say it in short my advice is, recommend the people to decide to emigrate to Argentina. They will find here their second country. If the conditions change they can return home. They must be aware that only specialists will get professional work, all others have to be prepared to work as farmers, fruit growers, beekeepers, gardeners etc... or in other now unknown fields of the economy.

Košiček had by now arrived in Buenos Aires from Rome "to help with the simplification of the travel formalities, survey the situation and report back". He became Father Hladnik's assistant and wrote to Austria on the 11th February 1947:¹⁷

Rev. Janez Hladnik received your letter today. I am answering you as his assistant. I shall mix his answer with my own observations and advice, so far as I can give them now as a "gringo".

1. The Argentinean government issued in principle permission for the settlement of 10,000 Slovenes in Argentina. We owe this to Mr. Hladnik who has excellent connections with the men of the government and with the church

¹⁷ Ibid., pages 7-8.

authorities. Some days ago special permission was issued to 500 refugees in Italy to emigrate at once and as soon as further lists arrive others will also receive permission.

2. The Slovene Social Committee in Rome is exclusively authorized by the government of this country to propose Slovene emigrants to the consulate. Immigration is impossible without the support of the Committee.

3. The International Welfare Organization, where the American Catholics and the Vatican are especially collaborating, has enough means at their disposal to transport the refugees over the ocean, for the present only to South America. The representative of this organization, Msgr. O'Gradi, is now at Buenos Aires. We already had some discussions with him. He assures us – and especially us – of all help.

4. Argentina is a very rich country. The climate is hot but not insupportable. The fertility of the soil is three times better than in the Banat [the richest agricultural area of the former Yugoslavia]. Everything can be sold, anyone who works hard cannot starve. The government is looking for settlers. Do not worry about payment of the assigned land. If somebody should want to return home he will be able to do so and will be repaid for his investments and work; people who paid 10,000 pesos ten years ago for the land assigned by the state can sell it for 40,000 pesos today. No manure is needed. The farmers here sleep for some hours after lunch. You cannot imagine how easy the work is here. Certainly the first months will be bad as it will be necessary to plough fresh land. I am only afraid that the refugees will not want to return home if the possibility should come. I regret very much there are no indications for return at the moment.

5. The great difficulties you are having with post and connections with Rome are known to me, so it is right that you should yourselves prepare everything necessary for emigration. Prepare lists of people who are unconditionally determined to go over the ocean. Hundreds and hundreds together! Do not forget to put among the first persons those who are in direct danger. It seems that the Allied authorities want first to solve the question of refugees in Italy, and then it will be your turn in Kaernten [Carinthia]. All the same it is all

right to have everything prepared for when this happens. Advise people who cannot make up their minds about emigration to return home as soon as possible. Anyone who thinks he will go only through purgatory if he returns home, may return. A special problem is the small number of bad people among the refugees, and you have to think well if you ought to take them with you when emigrating.

6. I am worried about the intelligentsia: there is no possibility that they would all find work in their professions. All kinds of intelligentsia are in abundance in Argentina. On the medical faculty at Buenos Aires there are for instance 5,000 students: rich farmers – and that means all of them – are pushing their children to different schools, and the country remains vacant. The intelligentsia must be prepared for manual work, the same the students. If somebody has some exams, he has to repeat them – in good Spanish. They look at the foreigner here with mistrust: they see in him either a scamp (there are many) or a man who is more diligent and capable than the general population in Argentina, being very commodious.

7. Argentina is a Christian country, at least according to their feelings although, because of the superficial instruction, morals and practical Christian life in many places are not very high. All evil – together with communism – was brought in the country by foreigners.

8. Prices are high, wages also. The peso has the value of the Swiss franc. For one American dollar one has to pay 4.10 pesos. There is no black market. Clothing is twice as expensive as in Italy, the same are typewriters, photo-apparatus etc. Anyone who brings something like that to Argentina can get good money. There is a great demand for workers, especially masons. There are today, for instance, about 2,500 advertisements for workers and less than 100 offers in the newspaper "La Prensa". There is a specially great demand for cooks, housemaids, seamstresses etc. and foreigners are welcome.

9. We are opening a small office here because the poor Mr. Hladnik, a saint and extremely unselfish soul, cannot do everything himself. Please ask your people to pray for him because we will all owe it probably only to him if in

our misery we get a modest home and a piece of bread in a corner of the world.

III. EMIGRATION: BRITISH COMMENTS

Father Hladnik did not have his meeting with President Peron until November 1946, but negotiations were sufficiently advanced already by August of that year for me to mention them to a British Foreign Office official on a tour of inspection. Mr. M. F. (now Sir Michael) Cullis reported to Mr. Bevin, the British Foreign Secretary, on the 26th August:¹⁸

... it was evident it was an extremely well-run camp, and one could not fail to be impressed by such features as the hospital wards and the school rooms. I was also encouraged by what one of the officers told me ... that negotiations were quite far advanced with one or two South American countries – where there are apparently already appreciable Slovene immigrant communities – for the settlement of several thousands of the Slovene DPs. These negotiations were being carried on through Dr. Krek of the Slovene Committee in Rome. I was promised further and more specific information on the subject if I wanted.

Cullis ended his 19-page report with a number of recommendations which included the following:¹⁹

First-hand experience resulted in any case in two clear impressions. One, that there is no single, straight-forward solution to the problem that can really be regarded as satisfactory. Secondly, that, whatever its political and economic aspects, the problem is essentially a human one, and demands a human solution. This latter fact has nevertheless political bearings. Thanks to the good treatment they have received at our hands, and the educative effect on them of British methods, these DPs form a potentially pro-British and pro-Western element.

¹⁸ M. F. Cullis, Report on Visit to Displaced Persons Camps in British Zone of Austria, dated 26th August 1946, in possession of writer.

¹⁹ Ibid.

Quite apart from humanitarian considerations, which in this case seem to me to be strong, I venture to suggest that we should not readily abandon these people to their fate in return for hypothetical political advantages. For this reason, and because the Austrian Government, if it were left in sole charge, could hardly be trusted not to yield to outside pressure and hand the dissidents over to the claimant countries, we should continue – as we are authorised to do under the new Control Agreement, and as I believe we intend doing – to retain responsibility for all DPs in our Zone, so long as we are in Austria. ... For the majority of them, an ultimate home will have to be found elsewhere. ...

I would only add one qualification. I believe that we ought to do what we can to keep these communities together, and should abandon the idea of dispersing them amongst an alien and probably unsympathetic population. This would apply whether they are moved abroad in large groups or small. It is one of the chief and most natural preoccupations of the DPs themselves, so far as one can gather, and I cannot see that their satisfactory re-settlement in countries far removed from those of their origin would be feasible on any other basis.

These recommendations correspond so closely to the Slovenes' priorities at the time that one has to speculate that the twenty minutes of intensive lobbying I carried out on the 5th August may have had some influence on British Government policy! I did not send the "further and more specific information" I had promised Mr. Cullis until the middle of April 1947. After a survey of the Slovenes' situation covering several pages I then wrote:²⁰

... There remains the special Argentine scheme, details of which are given in letters received by a Slovene in Austria, copies of which are attached [the letters from Father Hladnik and Mr. Košiček already quoted]. ... The letters are of considerable interest, although the information contained is incomplete. No mention is made of any advance of money to cover living costs for the first months until the farms become productive, nor is there any reference to the provision of temporary or permanent housing. Also the statement that the

²⁰ J. Corsellis, *op. cit.*, p. 6.

International Welfare Organisation has funds for the transport of 10,000 refugees to South America sounds too good to be true.

The letters however are written by two men with good reputations for responsibility and reliability. Mr. Košiček was a leading Slovene journalist before the war and was sent to survey the situation in Argentina by Dr. Krek, the virtual representative for emigration matters of the Slovene refugees. The Rev. Hladnik is a much respected Slovene priest who has worked for 15 years in the Argentine and has excellent connections with the government and church there.

Conclusion: . . . (The Slovenes') conduct in and out of DP camps during the past 21 months has shown clearly that if given the minimum of outside help they are more than capable and ready to help themselves, and that they would form excellent immigrants to any country offering them reasonable conditions of entry.

I sent copies of the memorandum to British officials in Klagenfurt and Geneva, to the International Refugee Organisation (IRO, UNRRA's successor), and to members of the British Parliament interested in refugee affairs, including Mr. Winston Churchill, then Leader of the Opposition.

IV. EMIGRATION: THE FLOW STARTS

A lot still needed to be done in Buenos Aires. After lengthy negotiations Košiček and Hladnik persuaded the Argentinean Immigration Office to issue bulk immigration permits and to authorise the Slovene Central Refugee Committee in Rome to prepare on its own responsibility lists of 500 individuals and submit them to the Argentinean Directorate of Immigration, which then certified them without further delay. But there remained three problems: how to obtain the necessary "stateless passports" and raise the money for fees and essential journeys and how the Argentinean consulate in Rome was going manage the gigantic task of visaing the passports.

Eventually the Central Refugee Committee was allowed in effect to carry out all the consular work itself, the Consul simply giving his final signature. The strict procedures governing the admission of invalids and the partially disabled and infants were also relaxed, and the Emigrants' Hotel in Buenos Aires, which was not originally available to the arriving Slovenes, was opened to them, proving of enormous value.

The first group for Argentina left Italy on the 6th June 1947, the policy being to clear the Italian camps before starting on those in Austria. On the 1st July Pernišek did indeed record that the flow from Austria was also beginning, but not yet to Argentina:²¹

Emigration across the ocean is starting gradually. Early this morning the first contingent for Venezuela, with some Slovenes among them, left from Spittal camp.

It was only in April 1948, nine months later, that Pernišek could report progress on Argentina:²²

29th April. I went today with Father Cyril to the HQ of the IRO in Klagenfurt . . . The first question was if we were the people who kept on writing to the IRO: we answered yes, and she asked us not to. We both listened and said nothing. Then we asked her to speed up the procedures required so that we could move to Argentina as soon as possible, and she asked if we had money for the journey. When we said no, she said IRO didn't have any either. We then went on to strictly practical matters, such as preparing lists of all those wanting to go to Argentina: it was decided the best would be a card-index with exact details.

We then went to a pub with Mr. Janko Hafner who is an IRO employee, and talked over the practical issues in more detail. He told us that Orel²³ used to organise all its one-day outings for its members better than IRO does the emigration of thousands of DPs. In the camps they've crowds of clerks who are bored stiff, the same as at the HQ, but they're unable to produce reliable

²¹ Pernišek, *op. cit.*, June 1987, p. 292.

²² *Ibid.*, July/August 1948, pp. 357-358.

²³ Slovene youth organisation.

lists. He advised us to do it on our own and at our own expense, so that IRO would have more money left for emigration.

Four months later things started to move faster:²⁴

3rd September. Miss Lieven²⁵ from IRO HQ in Klagenfurt arrived in the camp this morning and told us that this month some two hundred people will be transported to Argentina and all those who can't go anywhere else, like families with many children and intelligentsia, are on the priority list.

16th September. Today the Argentinean consul Sr. Jose Ramón Virasoro came to the camp from Vienna. He had a talk with the [Papal] Delegate Monsignor Jagodic²⁶ and promised he'd give emigration permits to all Slovenes, and specially to families with small children. He authorised Monsignor Jagodic to give certificates of relationship to people who didn't bring them with them but wanted to travel together with their relatives. From day to day our workload increases!

30th September. Today the first group of 101 people left the camp for Argentina quite suddenly. It was announced at midday they'd be departing at 3 am tomorrow. At 2 pm they were told they'd have to move at 5 pm today. Although they were more or less packed to go they were put out by such brainless plan-changing.²⁷

4th October. I was called to the IRO office in Villach about a second transport to Argentina.

²⁴ Pernišek, op. cit. December 1988, pp. 604-606.

²⁵ Ms Dara Lieven, a Russian emigre from an aristocratic family who trained as a nurse at St. Thomas's Hospital, London and worked for some months at Lienz refugee camp as an UNRRA nurse and subsequently transferred to IRO. Now living in a Russian Orthodox religious community in the US.

²⁶ Monsignor Dr. Jože Jagodic (1899-1974). His memoirs, *Mojega življenja tek*, Celovec 1974, contain useful information on the post-war refugee camps in Austria and some attractive photographs.

²⁷ Pernišek, op. cit., October 1988, p. 484.

5th October. Busy all day writing health certificates and other data. Quite a few people who had registered to go changed their minds during the course of the day, so we had to make totally new lists.

12th October. Visit of the Argentinean Consul Mr. J. R. Virasora, accompanied by his wife and other officials. His wife was presented with two *Ribnica* wickerwork bouquets of flowers, one for herself and the other for Mrs. Perón. The Consul promised that she was certain to receive it in person. Today he signed 257 visas, which IRO has already paid for. A few families were turned down because of illness (TB).

17th October. The camp choir gave a lovely concert this evening and everyone was moved by it. They sang about twenty well-known songs which we'd often heard before, but today left us with really deep feelings, and the atmosphere was most pleasant. Everyone knew that this was the last performance at Spittal camp for many of the singers: the camp is visibly beginning to empty and members of the choir will be going in different directions. This gave an added dimension and quality to the occasion.

23rd October. Today 148 are off to Argentina, left-overs from the last transport. Mothers got couchettes which offered some chance of a rest and the others sat six to a compartment.

27th October. Everyone had a thorough medical examination and had to give a blood sample. When they took blood from Mr. Nace Jeriha the doctor looked at the sample bottle, turned it upside down, shook it, added a bit of white fluid, shook his head and told Nace: "Please go and get your son. Let him give his blood again for you. What we've here is mainly spirit". Nace grumbled, but proudly brought his son Lado who solved his father's problem. Now we're only waiting for another visit from the Argentinean Consul and then the long, long journey.

3rd November. We're getting the new list for the fourth Argentinean transport ready, containing 800 people. Then the camp will be practically empty. Medical examinations for the fourth transport, which means a lot of work.

5th November. We have our hands full distributing certificates for the Argentinean transport. Some people don't want to go on and have withdrawn hoping they'll get to the USA, and we have to cross off the list families with children with babies of less than six months. Children aged 2-3 have to go to St. Martin camp for a special medical examination.

20th November. The Consul is busy all day. He's not choosy where Slovenes are concerned, accepting even the handicapped. The only people he won't accept are single men over 45, but if they live with a family they can go to Argentina with them. He's particularly keen on children and families with lots of children. My family²⁸ had to wait a whole afternoon to be sorted out and for our kin relationship to be recognised: it wasn't. A special commission attached to the consulate decides such issues. We had to pay \$49 tax.

21st November. My family saw the Consul. Everything went fine and we were accepted immediately. He put us in the \$7 group, so we won't be entitled to stay in an Immigrants' Hotel. By the evening most of the able-bodied refugees had been accepted.

23rd November. I'm celebrating my own birthday in excellent spirits. How hard it was this time last year! Today I've an assured departure: there'll still be great difficulties to overcome one by one with patience, but the green light is shining and the road to a new future is already clear. With God's help we'll start a new life in our new homeland. The Consul says Argentina is a large and rich country with enough work and food for everyone; he's delighted with us and our lovely healthy families and many lovely healthy children who are not only our hope and joy but also the hope and joy of Argentina, a country ruled by a man with a great heart.

²⁸ Wife Antonia (died in Buenos Aires in 1991, aged 85), daughter Cirila (Žužek, with whom France Pernišek now lives in Buenos Aires, together with her lawyer husband and three children) aged 14 in 1949, and son France (now an architect in Buenos Aires with four children) then aged 9.

29th November. Today the rest of the last Argentine transport left. There was a Holy Mass for them at 6 and they left the camp at 3 pm, lorries taking them to Spittal station. The farewells were a lot easier than previously. Mr. Janez Lavrih is warning us that the Yugoslav communists are doing everything they can to hinder our emigration; they're thinking of kidnapping prominent leaders. OZNA²⁹ has a widespread network. I was repeatedly warned not to leave the camp on my own, especially in the direction of Lienz or Villach. The students are pushed to finish their studies before leaving for Argentina. In the camp it's easy to see that a large number of them have already left.³⁰

V. EMIGRATION: PREPARATIONS TO DEPART

25th December. A holy day. Everyone joyfully wished each other a happy Christmas. Next year we'll be celebrating it in our new homeland. We hope God will continue to bless us and we'll find a land of peace, the most important things being health and work. God was with us up till now, and will be in the future.

29th December. My wife and I were called to the store to receive the items of clothing, linen and footwear we were entitled to – a lot of good new things.

30th December. It snowed on and off the whole day, while we began putting our poor belongings into wooden boxes. I was again warned not to go into town on my own, but did go to buy some tools. At the ironmongers they'd none left as our people had bought them out. The owner said:

We'll miss you. You were industrious, hard-working, honest people. All the years you were around we had peace, no thefts or assaults, and you never pestered us: we felt relieved. You were ready to do any housework, and we could leave you alone in the house because you people are honest and not demanding in any way. On the other hand you were good customers and brought us profitable business. We're already feeling the pinch from

²⁹ Yugoslav secret police.

³⁰ Pernišek, *op. cit.*, March/April 1989, pp. 170-174.

your departure, and in future we'll feel it even more. It seems that most of the Slovenes are leaving for Argentina. We wish you a safe journey: we're quite sure you'll all do well in the new world because you're industrious, capable, gifted, honest and very religious. The whole town and surrounding countryside are talking of nothing else but your departure, especially the farmers you helped so much.

We said a heartfelt goodbye and shook hands. We Slovenes can also say: "Goodbye, good people!"³¹

Saturday, 1st January 1949. A new year, on the threshold of a new life in the new world. We're leaving our wooden town where for four long hard years we've lived as second or third class citizens without even the most basic human rights. We were just numbers in the long, long list of displaced persons brought about by the second world war. We're leaving behind us terrible years, but we're still sorry to leave and I'm experiencing strange feelings I can't describe as I put our modest possessions into boxes. Something is gripping my soul, my throat and my heart, and no word comes from my mouth.

We're leaving the old world still in ruins. Our homeland is close, nearly within sight, just beyond the mountains, and I keep looking at them and remembering my mother, sister, nephews and other relatives and good friends there: with none could I shake hands and say goodbye. I haven't yet written to them that we're leaving for Argentina, I'll write on the journey. I'm rather restless hearing so many conflicting reports in the camp; I've nightmares of being persecuted and hunted like a wild animal. We're taking leave of co-dwellers in the camp, of friends and acquaintances, of our unforgettable, good Dr. Meršol³², of the parish priests and curates and of all the other good people still remaining.

³¹ Ibid., June 1989, pp. 301-302.

³² Dr. Valentin Meršol, who courageously led the protest against the forcible repatriation ordered by the British of the 6,000 civilians at Vetrinje, and was refugee camp leader at Peggetz camp, Lienz. He emigrated with his wife and four children to Cleveland, Ohio, where he continued to practise as a doctor until retirement.

Sunday, 2nd January. This morning the people leaving for Argentina had a 6 am Mass. At 10 we handed in our heavy baggage. All day my heart feels heavy and I see the same is happening to others. People don't say much but look as if oppressed by something: the nearer the moment of departure, the heavier the weight on the heart. Even my wife and children are silent. At 2 we climb into the lorries, and leave the camp at 3. "God be with you: safe journey", is heard over and over again from people still remaining for some time in the camp. They wave their handkerchiefs, we dry our tears with ours. Goodbye, good people.

At the station we were put straightaway into comfortable second class carriages and left at 6. The train moved slowly and silently. Strange. We're leaving behind four years of anxiety, bitter disappointments and sad memories, yet the transition from refugee to free person isn't easy. It's quite incomprehensible, the feeling at this moment.

Escaping in a hurry on the 5th May 1945, we didn't cry when we left everything behind: home, possessions, loved parents, brothers and sisters, friends and acquaintances and the most treasured possession of all, our homeland. We didn't know if we'd be alive next day, and if alive where we'd spend the night, what we'd eat or where we were heading for. We simply departed into the totally unknown - and left as if going on a spring Mayday outing! Perhaps fear took the place of the sadness of parting, or a special grace was given us so that we didn't hesitate about what to do. I'm convinced it was a special grace.³³

VI. EMIGRATION: ON BOARD S. S. HOLBROOK

On Monday the 17th January the last major contingent of Slovene emigrants boarded the American military transport ship S. S. Holbrook and set sail for South America. Twelve days later Pernišek recorded the thoughts of one of the best informed among the refugees, who had been manager of a group of newspapers back home in Ljubljana and was his closest friend in the camps:

³³ *Ibid.*, July 1989, pp. 347-348.

Friday, 28th January. The Equator. At 6 am we sail past the island of San Fernando, a high security prison for the most dangerous criminals. In the far distance I spot a small white boat heading for the island. Mr. Kremžar³⁴, leaning over the rail by my side, explains it's a patrol boat. There's no way out of this "hell in paradise", escape is quite impossible. He adds:

"Think how lucky we've been to escape from a similar hell and how we're now sailing free and in peace towards real, democratic freedom. Difficult years lie behind us. I shudder when I think of Ljubelj³⁵, of Viktring and of the four years of fear and humiliation, of the way the UNRRA and IRO staff looked on us as inferior beings, lording it over us and ordering us about like some black slaves; years of fear and lack of the most basic necessities, of unrelenting persecution and bans which forced us to hide in the hills and mountains of the Tyrol and Carinthia, wandering there in every kind of weather, half-starved, frightened, exhausted, our only hope in God's providence, mercy and protection."³⁶

VII. EMIGRATION: ARRIVAL IN ARGENTINA

Friday, 4th February. The ship stopped at 8 this morning with Buenos Aires and our promised land, Argentina, six miles in front of us. The cleaning of the ship is in full swing. The outside was newly painted by the lads and young men during the voyage and what remains is to clean the spots that were fouled during the food poisoning.

We're waiting for medical and immigration check-ups. The officials came on board at 8 last night when the ship stopped briefly, and checked our documents, stamped them and took with them the duplicate copies. I was very pleasantly surprised when I received the Immigration Commission's living and ration cards for fourteen days for the Immigrants' Hotel. I feel

³⁴ Franc Kremžar edited the camp newspaper at Peggetz camp Lienz. He emigrated with his wife, her sister and his only surviving son and settled in Buenos Aires.

³⁵ The mountain tunnel through which the refugees escaped from Slovenia into Austria in early May 1945.

³⁶ Pernišek, *op. cit.*, January 1990, pp. 22-24.

much relieved: it'll help us over the biggest initial difficulties. The officials told us that the police will issue us with personal identity cards at the Immigrants' Hotel, and these will entitle us to live without hindrance in Argentina and enjoy the same rights as any other Argentinean citizen.

The medical check was nothing special, as they only examined our eyes for trachoma. They found only one Slovene with it, a bachelor called Pekolj, who was refused permission to stay and will have to go back. There was no difficulty at all with the handicapped people, as all were accepted and they were very generous with them. I noticed this particularly with one Slovene, and if I hadn't seen it myself I wouldn't have believed it. He had a totally paralysed arm. We all had to lift up both arms, but the doctor himself grasped this man's arms, lifted them up and then let them drop. He didn't notice, or didn't want to notice, the paralysis, I don't know which. The pilot who will guide us into harbour came on board.

Saturday, 5th February. Arrival and disembarkation. The tugboats bring the ship into harbour and we wait to disembark. There are Slovenes on the pier waiting for us waving handkerchiefs. We start disembarking at 9, and go to the customs with our personal luggage. They open our poor bags and pass us, working fast. We go immediately to the Immigrants' Hotel to get a bed each and a place to stay, and then straight on for chest X-rays. They're searching for people with tuberculosis of the lungs and found a few, but the problem was solved somehow; they were allowed to stay.

I found the first meeting with those who came to Argentina before us rather depressing; they seemed to have nothing nice to say, only complaints that they can't find anywhere to live, they're quite desperate, they want to go back, etc., etc. Some women in particular were insufferable, and had an upsetting influence all round.

Well, here we are! This is the end of the life of a refugee wandering the world. We're starting a completely new chapter. Every beginning is difficult. Let's confront new difficulties with courage and strength. We're really and fully free, in a rich country, they're offering us work, prosperity can be seen

all around us. With God's help, if we persevere and don't demand too much, we'll succeed in organising a good life for ourselves.³⁷

CONCLUSION

Lack of space has prevented me from describing the differences and internal tensions which appeared within the refugee community once a regular life had established itself at Lienz. Franc Pernišek deplores them in his diary and Director Marko Bajuk³⁸ gives a vivid account of them in his memoirs.

The tensions were at their worst between the camps at Lienz and at Spittal, and reached their climax when Lienz was closed down and all its inmates were transferred to Spittal in the middle of winter. Spittal resented the better facilities achieved by Lienz, and the fact that Lienz was generally considered the educational and cultural centre of the Slovene political emigration in Austria, housing the refugees' most precious possession, the SBG (*Slovenska begunska gimnazija*) and publishing most of their daily, weekly and periodical publications. In addition Monsignor Škrbec, the senior refugee priest and elder statesman, lived in a village close to Lienz, and Monsignor Jagodic chose Lienz as the site of his office when he was appointed Papal Delegate with responsibility for all Catholic refugees, Slovene and others, in Austria.

The Spittalers also resented the airs the Lienzers, as they claimed, gave themselves and were jealous of Lienz's reputation as the model camp of the British Zone of Austria, so that when the Lienzers were moved to Spittal, some Spittalers decided that the time had come to settle old scores. It is important not to exaggerate the issue, but the contrast is still remarkable between the solidarity and disinterested and unselfish devotion to the common good displayed by the community while its survival was under threat, and the speed with which more selfish behaviour and antagonisms between different political tendencies and class interests emerged as soon as the pressure from outside the community diminished.

³⁷ Ibid., February 1990, pp. 91-92.

³⁸ Unpublished manuscript memoir, a photocopy of which is held by the writer.

The same phenomenon occurred in Britain during and after World War II. Observers have commented on the solidarity and cheerfulness shown by all classes when subjected to the strains of continuous and severe air raids and wartime shortages and discomforts, only to revert to their less heroic characteristics when these pressures were removed.

In spite of this negative aspect, it is still right to emphasise the many positive aspects of the life the Slovene political emigration created for itself in the camps in Austria, and the important role this played in maintaining the morale of the group as well as its self-respect and consciousness of its national and cultural identity, all factors enabling the emigrant groups on arrival in Argentina, Canada, the USA and Britain to make successes of their new lives, many individuals doing so to a remarkable degree.

The achievement by the Slovene political emigration of their resettlement as a group, including their infants, aged and infirm, is an example of refugee self-empowerment so remarkable that it deserves to be recorded in detail. It is to be hoped that the numerically larger Croat, Ukrainian and Polish political emigrations will produce similar studies of their own experiences in this respect, while the documentation remains readily available.

POVZETEK

SLOVENSKA POLITIČNA EMIGRACIJA 1945-50

John Corsellis

Korenine slovenske politične emigracije so bile travmatične in družba, ki se je razvila na takih temeljih v begunskih taboriščih v Avstriji, je bila še toliko bolj izredna. Članek opisuje eno od taborišč in v nadaljevanju skuša čim celoviteje opisati uspešne korake emigrantov v Italiji in Avstriji ter pozneje v Argentini, ki so jih storili za doseg svojih glavnih ciljev:

1. vzdržati se čedalje močnejšega pritiska pristojnega telesa OZN, UNRRE (Uprave ZN za pomoč in obnovo) in britanskih vojaških oblasti, naj se vrnejo v domovino;

2. najti državo, ki bi jih bila pripravljena vse sprejeti kot imigrante;

3. najti vir precejšnjih sredstev, ki so jih potrebovali za financiranje svojega potovanja v državo gostiteljico;

4. najti telo, ki bi jim bilo pripravljeno izdati potne liste ali enakovredne dokumente.

Članek skuša zlasti opisati proces, kot je prizadel:

1. posamezno begunsko družino, in sicer z navedbami iz dnevnika 34-letnega socialnega delavca, ki so ga spremljali žena in otroka v starosti 10 oziroma 5 let;

2. posameznike, ki jim je osrednji slovenski begunski odbor v Rimu zaupal nalogo, prepričati birokracijo, naj spremeni svoje postopke, da je bila taka oblika množičnega preseljevanja sploh omogočena.

Naselitev večine slovenske politične emigracije iz Avstrije in Italije v Argentini v strnjeni skupini, skupaj z otroki, ostarelimi in oslabelimi, je izreden primer begunske samouprave kljub močnemu začetnemu neodobravanju oblasti in si kot taka zasluži celovito obravnavo.

OD PRVI KORAK V NOVO DESETELETJE ZIVLJENJA

AVTORI EST. AKADEMILA PROF. DR. FERDO GSTRINA

1997. Zvezek 1

PORTRETI

Avtoriteta prof. dr. Ferda Gstrina, dolgoletni
predsednik Est. Akademije, je v svoji karieri
prejela številne nagrade in priznanja. V
okviru Est. Akademije je bil tudi predsednik
Est. Akademije, kar izkazuje njegovo izjemno
vlogo v est. akademski skupnosti. V tem
portretu avtorji predstavljajo njegovo
delo in njegovo vlogo v Est. Akademiji.
V tem portretu avtorji predstavljajo njegovo
delo in njegovo vlogo v Est. Akademiji.

"Njegova delovna pot je bila izjemno
plodna in uspešna. V tem portretu avtorji
predstavljajo njegovo delo in njegovo vlogo
v Est. Akademiji."

Prof. Dr. Ferdo Gstrina je bil izjemno
plodna in uspešna osebnost. V tem
portretu avtorji predstavljajo njegovo
delo in njegovo vlogo v Est. Akademiji.

PORTRAITS

ODLOČEN KORAK V NOVO DESETLETJE ŽIVLJENJA

PORTRET AKADEMIKA PROF. DR. FERDA GESTRINA

Janja Žitnik

Akademik prof. dr. Ferdo Gestrin, odgovorni urednik *Dveh domovin* že od ustanovitve revije, je oktobra lani praznoval svojo osemdesetletnico. Ob tej priložnosti je izšla vrsta jubilejnih člankov tako v slovenskih znanstvenih publikacijah kot v dnevnem časopisju. Kot urednica pričujoče revije pa želim s tem portretom tudi bralcem *Dveh domovin* vsaj v grobih potezah predstaviti svojega večletnega sodelavca v uredništvu in Znanstvenem svetu Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU.

Rodil se je 8. oktobra 1916 v Ljubljani v družini krojaškega mojstra, ki se je po izgubi prve žene že v nekoliko poznih letih poročil z mladim kmečkim dekletom. V času prve svetovne vojne so se jima v zakonu rodili trije otroci, njihovo otroštvo pa je bilo

– ne samo zaradi vojne – vse prej kot lahko. Družina je sprva živela v izobilju, saj so se v očetovi krojaški delavnici oblačili mnogi ugledni meščani iz slovenske prestolnice. A kmalu so se pojavile težave in življenje v družini se je začelo sprevračati v moro. Oče se je iz razlogov, ki jih je najbrž docela poznal samo on, vdal pijači. Ko se je prvič nasilno znesel nad svojim prvorojcem, je bila družinska sloga za vselej porušena. Odtlej se je zdelo, da je imel vsak poskus sprave med staršema le kratkotrajen uspeh. Malemu Ferdu je bilo komaj štiri leta in pol, ko je oče v pričakovanju izjemnega zaslужka, ki bi zadoščal za nakup nove hiše, v borih treh dneh pognal

velik del družinskega premoženja za veseljačenje s prijatelji. Žena mu je zaprla vrata in agonija zakona je bila končana, ko je oče nato užaljen zapustil družino.

Mati se je po moževi smrti znova poročila, njen drugi mož pa je prevzel materialno skrb za družino že davno pred poroko. Vzgoja otrok je še naprej ostajala materina odgovornost, a po svoje je oblikovala njihov značaj tudi "enajsta šola pod mostom". V času gospodarske krize, ko je mladi Ferdo v Ljubljani končal nižjo gimnazijo, se je družina spopadala z resnimi gmotnimi problemi. Že nekaj let pred tem so morali otroci tako ali drugače prispevati k družinskemu proračunu. Da bi pokrili stroške svojega nižjega šolanja, je moral Ferdo med počitnicami pomagati raznim sorodnikom pri težjih domačih opravilih, ki so jih sicer opravljali izkušeni hlapci. V prostem času so otroci pomagali pri preživetju družine z nabiranjem gozdnih sadežev po Golovcu in v gozdovih ob Savi, pobiranjem odpadnih kosti v ljubljanski klavnici in "rabutanjem" sadja po sosednih vrtovih, Ferdo pa si je pomagal tudi z inštruiranjem sošolcev.

Zaradi problematičnih domačih razmer je deček doživljal številna ponižanja v šoli in med vrstniki. Najbolj pa ga je prizadelo, ko je po končanem četrtem razredu izvedel, da je premlad za vpis na gimnazijo in mora prej končati še peti razred. Uspešno je zaključil nižjo gimnazijo v Ljubljani in bil oproščen male mature.

Spričo šolskega uspeha in izredne ljubezni do branja in širjenja obzorja se je Ferdo – kot edini v svoji družbi – odločil za nadaljnje šolanje. Doma je njegova odločitev naletela na odpor, saj so mu zaradi hudih finančnih težav namenili krajšo pot do poklica. Ukaželjni mladenič pa je vztrajal na izbrani poti kljub izredno težkim življenjskim pogojem, ko je morala družina nekaj mesecev celo prebiti pod kostanji pred šentpetersko kasarno. Po letih pomanjkanja, stradanja in životarjenja v zatohlih kletnih prostorih se je Gestrin navsezadnje izvlekel iz najhujših razmer, ko so ga sprejeli za domačega učitelja duševno zaostalega otroka iz ugledne ljubljanske družine. Tu se je žejno seznanjal z deli iz bogate gospodarjeve knjižnice in na ta način dopolnjeval precej kakovostno izobrazbo, ki je je bil deležen v gimnaziji. Prosti čas si je krajšal s športom in gledališčem, saj je bil navdušen član nogometnega kluba Herkules, dijaških Orlov in pozneje Sokolov, Mladih borcev, dramskega krožka Ferda Delaka, Gregorinove dramske skupine pri jezuitih in Tomčeve igral-ske skupine pri Mladcih.

Po maturi je leta 1935 vpisal študij zgodovine in zemljepisa na ljubljanski Filozofski fakulteti. Tu je poslušal predavanja uglednih profesorjev Milka Kosa, Nikole Radojčiča, Balduina Sarie, pred diplomom pa tudi mladega Frana Zwittera. Po diplomi leta 1940 je služil v jugoslovanski vojski in se znašel v vojnem ujetništvu. Naslednje leto se je vrnil v Ljubljano in bil do konca vojne pripravljen poprijeti za vsakršno delo, da bi se preživel. Po osvoboditvi se je zaposlil kot profesor na gimnaziji in učiteljskišću, nekoliko pozneje pa kot republiški inšpektor za pouk zgodovine.

Leta 1946 je objavil prvi članek s področja zgodovinopisja, in sicer zgodovinski pregled razvoja Trsta. Kmalu je začel sam ali skupaj s soavtorji pisati tudi učbenike in čitanke za pouk zgodovine. Leta 1950 je z Vasilijem Melikom napisal skripta o slovenski zgodovini v 19. in začetku 20. stoletja (do prve svetovne vojne), ki sta jih pozneje razširila in svoje znano delo z naslovom *Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do 1918*. Za raziskovalce slovenskega izseljenstva je knjiga zanimiva predvsem zato, ker gre za prvi učbenik slovenske zgodovine, ki vključuje tudi obravnavo vzrokov množičnega izseljevanja iz slovenskih pokrajin v času največjega izseljenskega vala.

V letih 1950-69 je prof. Gestrin poučeval slovensko zgodovino na Višji pedagoški šoli in Ljubljani. Že konec štiridesetih let je začel zbirati podatke za zgodovino narodov Jugoslavije, v naslednjem desetletju pa se je osredotočil na raziskovanje gospodarske zgodovine srednjega in zgodnjega novega veka. Leta 1960 je kot asistent na ljubljanski Filozofski fakulteti doktoriral z disertacijo, ki je pet let pozneje izšla pri SAZU z naslovom *Trgovina slovenskega zaledja s primorskimi mesti od 13. do konca 16. stoletja* in ki mu je prinesla nagrado Kidričevega sklada za vrhunski dosežek v znanosti. Leta 1961, zdaj že kot docent, se je v Parizu več mesecev izpopolnjeval pri Fernandu Braudelu. Vpliv francoske gospodarske zgodovinske šole se odraža tudi v Gestrinovem članku "Gospodarstvo in družba v Sloveniji v 16. stoletju", ki ga je objavil v *Annales*, najuglednejši francoski reviji na področju zgodovine. Mladi slovenski zgodovinar dr. Dušan Kos poudarja, da je prof. Gestrin, kolikor mu je znano, še vedno edini živeči Slovenec s tam objavljeno razpravo.¹

¹ Dušan Kos, "Prvih osemdeset let Ferda Gestrina", *Zgodovinski časopis*, 50 (1996), št. 3 (104), str. 329.

Od leta 1962 je bil Gestrin izredni, od leta 1971 do upokojitve (1983) pa redni profesor za občo zgodovino srednjega veka na Filozofski fakulteti v Ljubljani. Od 1983 je bil dopisni, od 1987 redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Njegovo dosedanje znanstveno delo (blizu 300 objavljenih del, od tega preko 20 knjig) sega od antične zgodovine prek slovenske lokalne, družbene in gospodarske zgodovine srednjega in zgodnjega novega veka, še posebej obdobja reformacije, do zgodovine Slovencev od konca 18. stoletja dalje. Da lahko suvereno obravnava tudi novejšo in najnovejšo zgodovino, je dokazal z delom *Svet pod Krimom* (Ljubljana 1993). Posebno mesto v njegovem znanstvenem delu pa imata dve temi, ki sta prof. Gestrina privedli do pritegovanja dotlej zapostavljenih zgodovinskih virov in mu prinesli še poseben ugled v slovenskih in mednarodnih zgodovinarskih krogih: migracije med obema obalama Jadrana od 15. do 17. stoletja in zgodovina pomorstva na severnem Jadranu; med drugim tudi zaradi slednje velja akademik Gestrin za vodilnega poznavalca zgodovine prometa na Slovenskem.

Od šestdesetih let dalje je prof. Gestrin opravljal številne pomembne funkcije na področju visokega šolstva, znanstvene politike in administracije ter znanstvene publicistike: kot prodekan ljubljanske Filozofske fakultete v letih 1962-64, predsednik znanstvene, kadrovske in habilitacijske komisije, predsednik Zgodovinskega društva za Slovenijo v letih 1966-68, predsednik ali član znanstvenih svetov različnih inštitutov ZRC SAZU, eden aktivnejših članov SAZU, član Upravnega odbora Slovenske matice, član uredniškega odbora *Zgodovinskega časopisa* in *Kronike*, odgovorni urednik *Dveh domovin*, predsednik Upravnega odbora ZRC SAZU itd. Na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa vodi in zaključuje velik projekt *Promet na Slovenskem*, leksikografsko delo v okviru zbirke *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*. 20. januarja 1995 je prejel za izjemno raziskovalno delo na področju slovenske zgodovine prvi zlati znak ZRC SAZU, 2. julija letos pa mu je predsednik republike Milan Kučan podelil srebrni častni znak svobode Republike Slovenije za življenjsko delo v zgodovinski stroki. V dokaz, da akademik Gestrin vstopa v deveto desetletje svojega nadvse plodnega življenja z mladostno odločnostjo in nezmanjšanim veseljem do dela, pa naj omenim še dejstvo, da prav zdaj pripravlja monografijo o srednjeveških migracijah Slovanov, zlasti z ozemlja današnjih Slovencev, v Italijo.

Dva od mlajših zgodovinarjev, ki so imeli tudi v zadnjem času priložnost tesnejšega sodelovanja z akademikom Gestrinom, sta pred nedavnim takole označila osebnost tega pomembnega mentorja na področju slovenskega zgodovinopisja:

“Duh, ki ga izžareva nekdanji navdušeni športnik, telovadec in hribolazec, dolgoletni poveljni predsednik telovadnega društva Partizan na Taboru, je nemara bolj kot pri kom drugem vplival na nprav, močno pa na njegovo filozofijo zgodovinskega raziskovanja in vsega, kar obkroža razumevanje življenja v preteklosti. Časi kabinetnih zgodovinarjev, največkrat močno preresnih znanstvenikov, zaprtih med štiri stene in v silno ozek raziskovalni svet, so minili. Če želiš razumeti svet, ga moraš tudi doživeti in soustvarjati. (...) Uvedba praktičnosti, življenjskega realizma in optimizma v zgodovinopisje pa je stvar, ki je v slovenskem okolju skoraj iznajdba prof. Gestrina. (...) Hitri gibi, kretnje, hoja, pogled naravnost naprej, odkrivajo osebnost, ki ne mara odlaganja problemov, tudi neprijetnih historičnih vprašanj, pač pa takojšnjo in energično razrešitev. Toda z odločnostjo, z jasno historično vizijo, gre pri prof. Gestrinu nujno zraven še nekaj: prijaznost, mehkoba, velika strpnost do dela drugih ljudi – pravi športni fair play, bi rekli, spoštovanje prav vseh kolegov, kar je danes že skoraj izjema, še vedno skoraj pregovorna naklonjenost študentom, pa čeprav je že petnajst let v pokoju.”²

“Glede na socialni izvor, ekonomsko neprijazno mladost, ne ravno brezskrbna leta študija, življenje v izredno dramatičnih in negotovih časih, bi lahko njegova življenjska pot potekala vse drugače. Lahko bi bila celo nasilno končana, lahko bi ga pokosila bolezen, pa je vendar zgolj na sebi lasten način vselej našel moč, znanje in voljo, da je ostal zmagovalec. Ne samo to. Ob vseh težavah in bridkosti vsakdanjega življenja, ob pedagoškem in znanstvenem ter organizacijskem delu je vselej našel nesorazmerno veliko časa in volje za nasvete in neposredno pomoč mlajšim kolegom. Prav način njegovega pristopa do njih mu je ustvaril svojevrsten položaj znotraj zgodovinske srenje. Ta ne izvira le iz let, znanstvenega ugleda, števila napisanih knjig, družbenega položaja, ampak predvsem človeškega odnosa do ljudi in kolegov še posebej. V njem ni vse in vselej le gladenje in priključevanje, je kritika in tudi graja. Nikoli ni pripravljen vse razumeti in vse odpustiti, zna biti tudi oster in neprizanesljiv. V njem ni lažne familiarnosti, v njem ni pripravljenosti za paktiranje z ljudmi, ki bi ga s hvalisanjem kupovali. Potrebe in

² Dušan Kos, n. d., str. 327-328.

*koristi zgodovinske vede, tako kot jih on vidi in razume, so mu bile poglavitno vodilo pri odločitvah. Kljub lepemu številu let, ko človeku pritiče in godi 'prvaštvo', mu je slednje tuje in odvratno. Nima voditeljskih ambicij, ne želi biti prvi, želi biti le eden najboljših – za to se trudi celo življenje. V tem je uspel, že zdavnaj. Ne spi na lovorikah, je poln načrtov in zasut z delom. (...) Njegove razprave dokazujejo, da ni lokalne in svetovne znanosti, je le dobro in slabo delo."*³

Tako ocenjujejo akademika Gestrina njegovi kolegi v zgodovinski stroki. In kakšna je moja osebna izkušnja z njim? Ker nisem bila njegova študentka, ga ne poznam kot profesorja oziroma pedagoga; kot nezgodovinarica sem se pobliže seznanila le z delom njegovih znanstvenih študij. V začetku devetdesetih let, ko sem se nenadoma znašla v vlogi predstojnice Inštituta za slovensko izseljenstvo, prof. Gestrin pa je bil prav tedaj predsednik Znanstvenega sveta tega inštituta, pa sem vendarle dobila priložnost, da ga spoznam kot sodelavca, strokovnjaka – zame je bil zanimiv predvsem kot eden zgodnejših poznavalcev slovenske izseljenske problematike, mentorja pri novi administrativni zadolžitvi in prijatelja. Iz tega obdobja mi je ostalo v spominu predvsem to, da si v nobenem pogledu ne bi mogla želeti boljšega svetovalca. V času svojih zaporednih mandatov predsednika Znanstvenega sveta se je redno oglašal na Inštitutu in s kar mladeniško vnemo spremljal njegovo delo in načrte. Na nevsiljiv način in brez vsakršne želje po vmešavanju se je vendarle živo in iskreno zanimal za vse, od raziskovalnih rezultatov ali drznih zamisli za razširitev dejavnosti Inštituta, delovnih pogojev in najrazličnejših, včasih že kar banalnih težav, do medčloveških odnosov v kolektivu. Če je med ambicioznimi mladimi kolegi kdaj prišlo do medsebojnih trenj, je s svojo odkritosrčnostjo, osebno zavzetostjo in blagodejno dobronamernostjo vselej deloval pomirjevalno. S svojim zaupanjem mi je vlival samozavest v trenutkih krize, s svojim treznim zgledom pa me je učil ločevati pomembno od nepomembnega, za kar mu bom vedno hvaležna.

³ Stane Granda, "Ob osemdesetletnici akad. prof. dr. Ferda Gestrina", *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 44 (1996), št. 2-3, str. 92-93.

LITERATURA:

- Gestrin, Ferdo, "Zgodovinar o sebi: akademik prof. dr. Ferdo Gestrin. Hiša mojega očeta", *Zgodovinski časopis*, 50 (1996), št. 3 (104), str. 339-342
- Grafenauer, Bogo, "Gestrin, Ferdo", *Enciklopedija Slovenije*, 3. zvezek, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989, str. 211
- Granda, Stane, "Ob osemdesetletnici akad. prof. dr. Ferda Gestrina", *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 44 (1996), št. 2-3, str. 92-94
- Janša - Zorn, Olga, "Bibliografija prof. dr. Ferda Gestrina", *Zgodovinski časopis*, 30 (1976), št. 3-4, str. 263-268
- Kos, Dušan, "Prvih osemdeset let Ferda Gestrina", *Zgodovinski časopis*, 50 (1996), št. 3 (104), str. 327-332
- Letopis SAZU*, od 1983 dalje
- Melik, Vasilij, "Ferdo Gestrin - šestdesetletnik", *Zgodovinski časopis*, 30 (1976), št. 3-4, str. 255-261
- Stergar, Nataša, "Bibliografija akademika prof. dr. Ferda Gestrina za leta 1977-1996", *Zgodovinski časopis*, 50 (1996), št. 3 (104), str. 333-339
- Voje, Ignacij, "Ferdo Gestrin - sedemdesetletnik", *Zgodovinski časopis*, 40 (1986), št. 4, str. 479-485

IVAN KOS: SLOVENEK V CARSKI RUSIJI

Jurij Zalokar

PREDSTAVITEV

Ivan Kos

Ivan Kos (1846-1907) se je rodil v Ljubljani v narodno zavedni zdravniški družini. Po maturi je na Dunaju študiral najprej zgodovino, potem pa na trgovski akademiji. Bil je med soustanovitelji akademskega društva Sava (leta 1867).¹ Narodna in panslovan-ska naravnost sta pripomogli k odločitvi, da je leta 1870 odšel v Rusijo, kjer se je zaposlil v trgovsko-gradbenem podjetju B. Hoffmark ter kasneje postal družabnik in lastnik. V Rusiji se je poročil z Vero Krohn, hčerko švedskega trgovca in vnukinjo pisatelja Biernatzkega. Njegov sin Jurij je postal znan sovjetski botanik, tri hčerke so se poročile na Norveškem in v Švici, hčerka dr. Ana Kos pa v Ljubljani z dr. Alojzom Zalokarjem.

Kos je živel v Petrogradu in kasneje v bližnjem Carskem selu, dačo pa je imel v Te-

¹ Janko Vencajz, *Spomenica o petindvajsetletnici akad. društva "Slovenija" na Dunaji*, Ljubljana: Akad. društvo "Slovenija" na Dunaji, 1894, 43 str.

rijokih. Pri njem so se ustavljali številni slovenski umetniki, znanstveniki in politiki na poti v Rusiji (Hribar, Prijatelj, Žmitek, Aškerc itd.). Nekaterim je postal tudi mecen. Rusko javnost in politične kroge je seznanjal z razmerami in težnjami v Sloveniji. Znan je postal tudi kot prvi ruski problemski šahist.

Njegovo bivanje v Petrogradu sovpada z zadnjim obdobjem carske Rusije, ko so se že začeli nemiri, ki so po njegovi smrti dovedli do revolucije. K sreči so ohranjena njegova pisma od leta 1884 naprej, ki jih je pisal sestrama v Ljubljano²; Marija je bila tam poročena s sinom dr. Janeza Bleiweisa, dr. Karlom Bleiweisom, Ana pa s politikom Valentinom Zarnikom. Iz teh pisem in drugih virov je lepo razvidno življenje in doživljanje tedanjega slovenskega izseljenca v Rusiji, kjer je obenem postal nekakšen prvi slovenski "poslanik" v njenem takratnem glavnem mestu.

Ivanov prijatelj Fran Šuklje³ mu je v svojih *Sodobnikih* namenil kar precej prostora: "*Pa zakaj tako obširno o prijatelju Ivanu Kosu? Zakaj? Mnogo poznam velenadarjenih slovenskih možakov, toda le dvojica izmed njih se sme po mojem uverjenju ponašati z genialnostjo. Eden je naš Janez Evangelist Krek, drugi je Ivan Kos! Koliko je združenih talentov v njegovi osebi: glasbeni, risar, šahist, poleg tega pa njegov praktični razum, ki je slovenskega študenta prelevil v bogatega ruskega podjetnika*".

PISMA

Ko je bil Kos že lastnik podjetja, je postal njegov prijatelj in družbanik Dürr. V pismu iz leta 1886 šaljivo piše o njegovi poroki, obenem pa omeni drugega prijatelja, Slovenca Širokega, ki se je tudi takrat ženil. Kasneje je odšel v notranjost Rusije. Tako piše: "*Ženi se pa Dürr po serčnem vlečenju, na revni, ampak strašno luštni punčki, v katero se bi bil skoraj i jaz zatelebal, tem bolj, ker mi je nekatere avanse delala. To je bilo še strašno smešno, da sem jaz Dürro prosil (preden sem še vedel da jo on špoga), naj bo on njen kavalir pri nekem izletu, naj zraven nje sedi i.t.d., i.t.d., ker se mi zazdeva kar ona misli da imam jaz kake namene, katerih pa nijmam i ker se sam bojim da bi se ne-zadnje zares ne zatelebal. Poznam jo namreč*

² Ivan Kos, Pisma, osebni arhiv.

³ Fran Šuklje, *Sodobniki*, Ljubljana: Založba Satura, 1933, str. 70-71, 209-213.

še pre malo, i videl sem da bi se strašno rada umožola." Potem nadaljuje: "Širokova nevesta je tudi luščna, sploh se tega materiala tukaj ne manjka."

V istem pismu izraža strah pred prusko-avstrijsko vojno: "Nemški pangermani hočejo namreč vse dobiti i zavoljo tega skušajo dobiti Avstrijo na balkanske limanice –; ... meni se zdi, da je Avstrija 'bemacht'." Obenem izrazi strah, da bi potem še Italija hotela "en kos", to pa bi šlo na račun Slovenije.

Zanimivih je tudi nekaj vrstic o rojakih, živečih v Rusiji ali tam na obisku: "Dr. M. tudi tukaj niso posebno marali; strašno visokega mnenja je o sebi in govori vedno le o sebi. (...) Tukajšnji učenjaki ne vedo nič, – sploh mu je bilo vse rusko na smeh. Širok ga je imel zelo v želodcu, jaz pa sem dobro z njim shajal (Veri pa je bil neizrečno simpatičen), ker sem ga mirno poslušal in si samo mislil: mlad si, mlad! Če opisuješ hibe na Ruskem i če je dobil dobro službo v Avstriji, zavolj tega pe še nij izdajica. Vsaj se povsod nahaja kaj napačnega. Rusi sami včasih zabavljajo; dobra služba pa je nazadnje vsem ljuba – vsaj se je zelo pridno učil, i sposoben je res, vidi se da ima izverstno glavo i terdo pamet." Nato opiše nekaj tamkajšnjih Slovencev, ki so se povsem porusili, tako npr. gimnazijskega ravnatelja Klemenčiča, ki mu po slovensko ni več odgovarjal in s katerim ni več iskal stikov: "Kar se je Širok preselil v Nikolajev, nijmam več človeka s katerim bi mogel po slovensko govoriti; kajti Klemenčič ne more ali pa noče več govoriti po slovenski, – odgovarja konsekvntno po ruski, i to me jako ježi... Drugi ruski Slobenjarji so tudi uže popolnoma rusificirani; samo Širok, alias 'goriška figa', i Brezovar 'Jernej', govoriga še ravno tako gladko kakor da bi se danes pripeljala. Jurtela, štajerc, tudi še."

Kosovo stanovanje v Petrogradu je postalo kar nekakšno postajališče za rojake, ki pa niso bili vedno prijetni. Tako piše leta 1897: "Lansko leto (...) Pritepel se je tudi en slovenec, nek J. M. Kakor vsak 'bratuška' kateri semkaj pride, je tudi on takoj prišel h meni in me 'ustrelil' za 150 rubljev, češ, da nijma za pot nazaj in za različne stroške. Govoril je jako lepo in čisto po slovenski, in menda tudi jako lepo lagal, da bo dobil lepo službo na Češkem ter potem denar vrnil. Verjel sem mu; pa če mu tudi ne bi verjel, bi ga vse eno ne pustil popolnoma na cedilu. Umazan 'pobalin' je bil dovolj, da se dozdej še oglasil nij (...)" Popolnoma drugačen je bil obisk slikarja Žmitka, ki ga omenja v istem pismu: "Bolj pošten 'bratuška' je slikar Peter Šmitek iz Kroke; velja me sicer tudi uže okolo 150 rubljev, pa vse zapisuje in vem da mi bo vrnil če bo kdaj mogel."

Žmitka omenja tudi kasneje. Spletlo se je pravo prijateljstvo. Slikar je napravil več portretov, med drugim skupinski portret Kosove družine pred dačo v Terijokih. Tako je povrnil dolg, obenem pa dobil še ustrezen honorar. V slikarjevi zapuščini je kar precej risb iz Petrograda in Terijokov. Zato ni odveč par besed o Kosovi dači v tistem kraju: *"Pravijo da po leti do 20.000 ljudij tukaj stanuje, in zmeraj še dače zidajo. Kmalu bo ves Peterburg stanoval v Terijokah. Kupujejo uže močvirja, nive in travnike, ter si tam 'vile' zidajo. Ljudje so v tem in v raznih drugih obzirih prave opice; kar eden začne pa začnajo vsi."* Morje v Terijokih je opisal kot eno veliko lužo: *"četrť ure od obale je voda še vedno komaj do kolen. Sem pa tja so globlje luknje in zgodilo se je že, da so celo odrasli utonili. (...) Zdaj pravijo, da se je blizu Terijok en krokodil pokazal (!) ki je od Helsingforsa sem priplaval."* Doda, da je to bila najbrž navadna morska kača. Terijoke kaže omeniti tudi zato, ker je okoli hiše uredil pravcati botanični vrt. Poleg rož je imel raznovrstnega lepoticnega grmovja in dreves celo po deset in več vrst, npr. 20 vrst jablan. Posebno veliko je imel čremaža in jerebike. O vsem tem je podrobno pisal v pismu sestrama.

Ob prelomu stoletja se je družina preselila v Carsko selo pri Petrogradu, kjer si je Kos kupil hišo. Za preselitev se je odločil predvsem zaradi otrok: *"najbolj me je pa tja vleкло, da bodo otroci celo leto na zraku in da se ne bodo v Petrogradu šolali; kajti velika mesta, sploh, in posebno znabiti Petrograd, so za otroke strup v vseh ozirih, fizično in moralično."* Vendar je to bil čas, ko se je Kosovo življenje že pričelo obračati navzdol. Na višku moči mu je umrl družabnik in prijatelj Dürr. Vsaka skrb je prešla nanj in nastaviti je moral več novih "kontorščikov" (uradnikov).

Kmalu po smrti Dürra je Kosu umrl brat Pepe, ki je živel na Madžarskem. Leta 1901 je izgubil še sestro Ano. Dobesedno je doživljal, da so luči njegovega življenja pričelega ugašati.

V pismu iz istega leta beremo spet nekaj več o Kosovih stikih z domačim krajem. Tako npr. omenja, da mu ni prišlo prav pismo neke Slovenke, ki ji je župan Hribar svetoval, da se obrne nanj, da bi se v Rusiji naučila izdelovanja keramike, ki jo je Hribar tako občudoval med svojim obiskom pri Kosu. Izdelki namreč sploh niso bili ruski in bolelo ga je, ko je moral prosilko razočarati. Tako je menil: *"Rusija sploh nij dežela kamor naj se gre učiti, temuč dežela, kamor se gre, če se uže kaj dobro zna."*

Sicer pa je od rojakov še kar naprej dobival pisma, v katerih so ga prosili raznih reči. Nek fant ga je prosil za znamke, neki trgovec pa je ponujal domačo robo, "ki je pa v Rusiji ne potrebujejo, saj še svojo prodajajo pod ceno."

Medtem je Kosova tvrdka še vedno dobro uspevala, čeprav so bile stalne težave, ker ljudje niso plačevali storitev. Piše, da je dobil pomembno naročilo ob izgradnji spomenika carju Aleksandru III v Moskvi za dobavo posebno obdelanega finskega granita. Skrbi je bilo vseeno dovolj: "Tako sva vprežena žena Vera in jaz, da se eden drugemu smiliva. Jaz sem vsaj zvečer en par ur svoboden, ona pa nikoli! Seveda mene zmiraj tarejo razne misli in skerbi, tako da mi gre tudi zvečer kupčija po glavi." Otroci in njihove dogodivščine pa so ga očitno sprostili. Sledi opis, kako je sin Jurij uredil svojo sobo: "Vse sobe so polne červičev, gosenic, metuljev, kebrov, polžev in vsekeršnjih merčesov. Vsa dekleta mu pomagajo loviti. Zdaj so martinčka in miš ujeli, katere imajo. Miš se sme vsaki dan 5 minut po sobi sprehajati. Vsaj zver ima svojo hišico, katere jim hlapec nareja. Vera je uže vsa scagana, ker je zavoljo teh merčesov dostikrat jok in prepir. Uboga dekla ne ve kako da bi sobe čistila in pospravljala, ker se do vseh teh stvari in raznih rastlin, fotografičnih preparatov, eksperimentov in packarij, dotakniti ne sme. Dekla je vsaki dan kregana in celo bita (fletno mlado dekle!). Ko sem bil jaz 14 let star, sem bil uže zaljubljen; Jurček pa še dekleta tepe – slava Bogu!"

Kmalu pa bo konec tudi otroške idile. Pismo iz leta 1904 že najavlja usodne dogodke, ko so se pričeli podirati tudi temelji, na katerih je Kos gradil dobrobit svoje družine: "Zdaj imamo pa eno veliko hujšo reč – vojsko z Japonijo. Vsacega je serce bolelo ko je čital perve nevzgodne telegrame... Grozno navdušenje je po vsej Rusiji in upati smemo da bodo japonci nazadnje gerdo premagani... Zdaj le telegrame iz Mančžurije požiramo. (...) Grozne reči se bodo še godile preden da bo mir. Take grozne vojne menda še ni bilo dokler svet stoji (...) lasje po koncu stoje če se čita o tem groznem klanju."

V naslednjih pismih piše Ivan predvsem o vojni, o porazih in o upanju, da se vse dobro obrne. Beremo, kako ga je prizadela potopitev oklopnice Petropavlovsk, s katero je utonilo kakih 600 ljudi, med njimi slikar Vereščagin. "Vsa Rusija je potrta, vendar pravega uspeha japonci do zdaj nimajo..." Toda upanja so se izjalovila in vojna se je končala z japonsko zmago. 19. 8. 1905 piše Ivan sestri: "Slava Bogu, zdaj imamo manifest o državnem zboru in imamo mir z japonci. Vse gre k

*boljšemu in začenja se za Rusijo nova doba, znabiti najlepša in najsrečnejša doba v ruski zgodovini: Rusi so bili gerdo tepeni, česar nisem nikdar pričakoval... Pa rusi so mlad narod in za mlade ljudi je včasih najboljše če po riti dobijo! Nikoli se zanaprej ne ve kaj da je boljše. Zazdeva se mi da je za Rusijo tako boljše in za nas slovane tudi. Če bi bila Rusija zmagala, bi se bile znabiti čez nekaj let vse druge deržave, z Ameriko in Kitajem, zoper njo vzdignile. Najbolj žal mi je stotih in tisoč ubogih vojakov, ki so padli ali pohabljeni, brez da bi vedeli zakaj." Pristavi še, da Rusi niso nič jezni na Japonce. Zanimivo je, da je imel kasneje enake bojazni glede Rusije tudi slovenski koroški duhovnik Trunk⁴, ki je v svojih *Spominih* opisal, kako je Zahod skušal Rusijo odtrgati od svetovnega morja: odtod odvezem Trakije Bolgariji, odtod nastop zoper Srbijo in odtod rusko-japonska vojna. Tako piše: "Dobro se še spominjam na doživljaj iz leta 1906. Vozil sem se iz Port Saïda v Trst. Na ladjo pride Anglež iz Bombaya, ki je za silo govoril tudi francosko. Pristopi in me vpraša, če poznam ladje, zasidrane blizu pomola. Bili so ostanki razbite ruske mornarice iz rusko-japonske vojne. Govorica nanese na to vojsko in Anglež me vpraša, ali vem, kdo je pravzaprav zmagal? 'Pač Japonci!' pravim. 'Kaj še! Verjemite mi', mi pravi, 'da je za vsakim japonskim vojakom in mornarjem stal - Anglež!'"*

Še v času, ko je bila vojna, je tudi delo prinašalo samo skrbi: "...takega nesrečnega in sitnega leta še ni bilo. Dela, skerbi, jeze in vsake sorte sitnosti na kupe, prijetnega in veselega pa skoraj nič, tako da se človeku nič ne ljubi. (...) Od vseh strani šikane in nesramne pretenzije. Terjatve ne pomagajo, če tožiš se to vleče leta... Če so hudi časi se vidi da gre vsa morala in poštenost rakom žvižgat." Potem nadaljuje z opisom razsula v šolstvu: "Carskoselska gimnazija je bila nekdaj ena najboljših na Ruskem in to je bil deloma vzrok da smo se preselili semkaj! Pa ravno takrat je prejšnji ravnatelj umerl, in zdaj je vse narobe. Ne enega pedagoga ni; učitelji absolvirajo svoj penzion, kakor vsaki drugi činovniki, in se malo brigajo za to da bi otroci kaj razumeli in znali. Samo 'štrafovat' umejo posebno majhne otroke za vsako otročarijo in malenkost strogo 'štrrafujejo'. Sedmošolci in osmošolci pa rogovilijo in se napivajo kolikor hočejo; tega ne vidijo, ali nečejo videti, ker se jih menda boje. Če bi vse povedal kar se tukaj godi, bi mi v Avstriji še verjeli ne. Človeka ki simpatizira z Rusijo, kar serce boli."

⁴ J. M. Trunk, *Spomini*, Celje: Založba sv. Mohorja, 1950, 136 str.

Družina Ivana Kosa pred dačo v Terijokih. Skupinski portret je naslikal P. Žmitek.

Še pred koncem vojne je prišlo tudi do prvega revolucionarnega vretja. Z marsičem se Kos ni mogel strinjati, ne samo zato, ker je bil sam podjetnik, ampak tudi zaradi svoje vseslovanske naravnosti in bojazni za domače kraje, če bi se z Rusijo kaj zgodilo. 11. 1. 1905 je pisal Mariji: *“Res preživljamo tukaj hude čase. (...) vsi delavci zdaj štrajkajo. Pravijo da jih je več kot 50.000. Z zavodi v okolici jih je pa znabiti blizu 100.000. Ker se Car nahaja v Carskem in mu hočejo demonstrativno podati prošnje, kaj-li, se je včeraj napovedalo – kakor pravijo – iz Kolpina do 20.000, in iz Petrograda do 40.000 delavcev v Carsko selo! Pomisli kako da nam je bilo pri sercu! Kakor je danes slišati, so jih vojska zaderžale. Tudi okoli Carskega, pravijo, so na vseh petih razstavljeni vojska. Kaj da prav za prav hočejo, ne morem dobro razumeti; pa vse kaže na to, da je k zahtevanjem delavcev primešana tudi politična agitacija. Kaj da še bo iz tega, sam Bog ve. Neizrečeno žalostno je vse to – in ravno zdaj ko ima Rusija tako težko vojsko. To je mednarodni socijalizem, ali prav za prav nihilistično zanikanje patriotizma v starem, klasičnem pomenu. Ali vedo, da pomagajo japoncem in sploh azijatom in drugim vragom? So-li že nove ideje prave in boljše in postane-li človeštvo od njih bolj srečno? Nemški in drugi evropski socijalisti so sploh dobri patrijoti in imajo menda ruske socijaliste za norca, da bi oslabili Rusijo. Ubogo, neumno, otročje, lehkomišno in sprideno*

slovenstvo, – zmiraj bolj bo menda razjedinjeno in raztergano na razne narodice, frakcije, sekte i.t.d. ki se čertijo med seboj in se bodo med seboj klale – na smeh in na veselje evropskih in azijskih sosedov. (...) Dvomim da bi pri danih okoliščinah bilo mogoče s silo in hipoma doseči kakih dobrih, pametnih in stalnih rezultatov, – pač pa bodo takoj pouzročili mnogo gorja in velike materialne zgube. Dobiček bodo imele samo druge države.” Ko to beremo skoraj sto let kasneje, lahko samo delimo njegove pomisleke, in to še bolj, ker je razvoj krenil nazaj v preteklost.

Kosa je bilo pri vsem tem najbolj strah lumpenproletariata, ki se je pomešal med študentske in delavske vrste: *“Nevarni so v mestih huligani (cepini, barabi, vagabundi) katerih je n.pe. v Petrogradu na tisoče, in, če jo našuntajo, tako imenovana ‘črna šotnja’, to je neomikani, surovi elementi, ki čerti vse kar klobuke in dolge hlače nosi, z eno besedo vso inteligenco.”*

Iz let 1904 in 1905 sporoča Kos tudi nekaj drugih dogodkov in srečanj. V pismu brez datuma iz leta 1904 omeni srečanje s slovstvenim zgodovinarjem Ivanom Prijateljem, ki je kasneje postal pristni prijatelj družine: *“Vstrečal sem danes zopet dra Prijatelja (slavista); bil je en čas v Moskvi, potem doma. Ostane tukaj še en par mesecev; potem pa pojde na en čas v Varšavo, v Berlin, v Pariž. Ima za to štipendijo od dunajske univerze. Zelo prijeten človek je, Ribničan. Pozna tudi Žmitka. Žmitek je zdaj drugo leto na praški akademiji. Imel je neki lep uspeh na Dunaju z eno sliko ‘berači’. Naslikal jo je na Gorenjskem v enem hlevu, kjer je bil etabliral svoj atelier. Nekaj beračev je bil nabral za modele in jih potem grupiral. V nedeljo dr Prijatelj k meni pride. Lansko leto je bil uže enkrat pri nas. Ženi in otrocem je jako dopadel.”*

Istega leta je na enem od pogostih trgovskih potovanj po Evropi pisal 28. 9. o svojem nedavnem srečanju s Šukljetom na Dunaju. Njegovo poročilo naj dopolni sliko, ki jo je podal o srečanju Šuklje v svojih *Sodobnikih*. Kos piše, da pri Šukljetu govore *“...med seboj še po slovenski in celo dekle imajo Kranjico; ona govori naravno, kakor govore v Novem mestu; on pa pretirano, kakor v slovenskem gledališču igralci. To je bil čisti ‘interview’. Skoraj vsako frazo je začel tako-le: ‘Povej Ti meni, ...’ Sicer pa je tak kakršen je bil! Sprejeli so me prav prijazno in po domače, ter na večerjo povabili; bil je tudi en štajerski poslanec, slovenec. Res je da je Šuklje tudi en malo za-se skerbel; ampak naroden je vendar le kolikor dopušča*

loyalnost in čin dvornega svetnika! Renegat na način Dežmana, nikoli ne postane. Inteligenten in nadarjen je pa znabiti najbolj, kar je še bilo slovenskih poslancev."

Družbeni nemir v Petrogradu je dosegel svoj prvi vrh v letu 1905. Ivan Kos se je odločil, da se z vso družino umakne v Ljubljano. Vendar ga je že naslednje leto delo klicalo nazaj v Rusijo. Bil pa je poln mračnih slutenj. Z Dunaja je na povratku pisal 6. avgusta 1906: *"Odpeljemo so šelej jutri ali pojutrišnjem naravnost v Berlin... Če bi se meni ali nam kaj hudega pripetilo, česar nas Bog obvarij, Ti povem za vsaki slučaj, da imam na Dunaji v avstro-ogrski banki..."* Sledi točen opis njegovih denarnih prihrankov, vrednostnih papirjev, premoženja, življenjskega zavarovanja itd. V navodilih potem sestri Mariji in nečaku Miljutinu Zarniku piše, kaj naj storijo v primeru nesreče, *"če bi me n.pr. ubili ali oropali."* Napravil je tudi testament.

Vendar se ni zgodilo nič hudega, samo življenje se je vse bolj zapletalo. Februarja 1907 piše sestri, poln skrbi zaradi politike, ki je zajela tudi njegove otroke. Tako piše: *"Jutri bodo odprli drugo 'dumo'. Vsi delavci in vsi dijaki in celo ženske šole, sploh kar je nerazvitih politikantov, so vsi razburjeni, samo ne vedo zakaj, in zahtevajo da bi bil jutri 'praznik'. Da bi ne bilo nepotrebnih demonstracij in skandalov, je učiteljski svet sklenil, da bodo moške šole zaprte – zdaj pa hočejo gimnazistke demonstrirati in zahtevati, da bi jih jutri tudi domov pustili. Strogo sem prepovedal Njutki (Ani) da se neudeleži nobene demonstracije, ker nismo rusi. Pač se bojim..."*

Že 18. 3. je spet pisal: *"Pfušarija se tukaj nadaljuje, ad infinitum. V državi, kjer je znabiti 80 % analfabetov, vsak kdor zna količkaj čitati ali pisati, uže misli da mu ni ravnega na svetu. Če ima pa še kak diplom, ako ravno n.pr. spodnje realke, ali pa če je celo izvoljen za deputata, pa misli da je nekaj strašansko važnega in velicega, česar še sploh nikoli ni bilo. Kako bo red, če so učitelji in učiteljice deloma ravno taki butci in take gosi, kakor so večinoma učenci in učenice? (...) Zdaj je n.pr. tukaj sploh Nietzsche in ateizem v modi. Učitelji in učenci so en par takih knjižic čitali in zdaj vsi mislijo: ha, zdaj smo pametni, zdaj smo vso modrost iz korca popili! Zdaj vemo, kako da je vse, in da je vse drugo humbug. Ravno včeraj sem čital, da je uže Tomaž Akvinski rekel: Timeo hominis unius librei (bojim se ljudi, ki so samo eno knjigo čitali). Taki ljudje so v svoji neizrečeni naivnosti in slabosti možganov, vsi fanatiki, in tako je zdaj vsa ruska mladež 'widerstandunfähig' zoper vsako pisano, tiskano ali slovesno agitacijo in zoper vsako sofistiko, ker pre*

malo vedo in ker so pre surovi in pre degenerirani. Naši otroci so to menda zdaj dobro spoznali in imajo zdrave in poštene nazore... To je zdaj v šolah kakor ena psihopatična epidemija in dosti so krivi nekateri učitelji. Vse se je udarilo v politiko, na podlagi raznih prestavljenih brošur in radikalno slabo redigiranih časnikov."

23. 9. 1907 beremo enako grenke pripombe o vladni strani: *"Pa zdaj je tak čas, odkar je zmagala reakcija, da tarifi in take stvari nič ne veljajo; na vse to pljujejo in delajo kar hočejo. To je prava pravcata ekspropriacija, – uže ne od barab in revolucionarjev, ampak od vladnih organov. Obirajo nas zdaj krivično in brutalno, da je groza."* Vse to je dodatno hudo podražilo veliko pošiljko materiala iz Nemčije, ki jo je tedaj čakal. Kaže, da je to bila še zadnja kaplja, ki ga je uničila.

Že leta 1904 je v pismu potožil, kako ga je med hojo zgrabil krč v levi nogi, da je moral počakati, preden je šel naprej. Zdravniki so ga tolažili, sam pa je pravilno podvomil, če težave *"niso od kake nepravilne cirkulacije"*. Kasneje jih je včasih še omenil. V začetku leta 1907 so bile težave še hujše in izrazitejše, značilne za srčno obolenje: *"Prerana spomlad je najnevarnejši čas. Jaz ne morem dolgo in hitro hoditi, če ne me hudo zapeče v prsih, tako da moram obstati in nekaj počakati; kakor en krč je to; ali so spazme ali kej en zlodej, ne vem..."*

Ne vemo, ali je bilo pismo 23. 9. 1907 zadnje. 13. novembra 1907 je Ivan Kos umrl, očitno zaradi srčnega infarkta.

Bližajoči konec je bilo tudi sicer že slutiti iz njegovega zadnjega pisma. Zaželel si je mir: *"Jaz bi se prav rad vsega znebil in kje v kakem koticu, – kakor praviš, – prav po špispurgerski se svojo rodbino živel, pa iz raznih vzrokov to ne gre. Tudi ne morem svoje kupčije likvidirati kakor bi hotel... Trebalo bi pač, ker me vsak dan kaj vznemirja ali jezi in se pri takih okoliščinah težko ozdravim."* In še na koncu: *"Ves bolan sem vse te dni od jeze in skrbi, ker sam ne morem nič opraviti zoper brutalno silo ki se ne sramuje take nepoštenosti. To mi gre noč in dan po glavi in strašno trpim zaradi tega, ker se ne morem pomiriti. (...) Tako je tukaj zdaj, da se Bog usmili! Pri tem je zadnji čas vse tako strašno drago postalo, da skoraj 50% več rabimo kakor prejšnja leta. Lepa perspektiva!"*

DRUGI VIRI

Še več o Ivanu Kosu lahko zvemo iz zabeležk in spominov nanj v literaturi. Tako ga npr. omenja Valentin Žmitek⁵, brat slikarja, v opisu bratovega bivanja v Petrogradu. Drug tak vir je prikaz Barbare Zupančič⁶ o Žmitkovem delu in življenju. O Kosu kot šahistu imamo več poročil. Njegova hčerka (dr. Ana Zalokar⁷) je med drugim zapisala: "*Ivan Kos je bil slovenski in ruski šahovski problemski strokovnjak. Ruski zgodovinar šaha Kogan ugotavlja, da je bil Kos prvi ruski problemski šahist, ki je dobil nagrado na kakem mednarodnem turnirju. Vendar ruski podatki nikjer ne omenjajo Kosove narodnosti. Imenujejo ga le Ivan Osipovič Kos.*" Doda, da je oče že kot sedemnajstletni dijak poslal leta 1864 prvi problem časopisu *Deutsche Schachzeitung*. Podrobneje o Kosu kot šahistu je pisal Ivan Zika⁸ v svoji *Zgodovini slovenskega šaha*. Zika pri tem navede, kaj je bilo objavljenega iz Kosovega šahovskega opusa ter še sam prikaže nekaj njegovih problemov.

Veliko podatkov o Kosu je zbrala Iskra Čurkina⁹ v svoji knjigi *Rusko-slovenski kulturni stiki*. Omenja, kako je gmotno podpiral slovenska društva v Rusiji in sodeloval z Josipom Klemenčičem: "*Med slovenskimi emigranti v Rusiji je imel Klemenčič najtesnejše stike s trgovcem Ivanom Kosom. Večkrat sta se srečevala z L. L. Berezinom, ki je bil v 60. letih ruski konzul na Reki. Berezin se je še vedno zanimal za južne Slované. Napisal je knjigo o Hrvatih, o Slovencih pa obsežen članek za revijo 'Syn otečestva'. Za članek o Slovencih sta mu priskrbela gradivo I. Kos in J. Klemenčič. Kasneje se Klemenčič ni več zanimal za razmere v Sloveniji.*" Čurkina potem omeni učitelja Boleta, ki je prav tako odšel v Rusijo in je veliko prispeval k medsebojnim stikom. "*Bole si je tudi po odhodu v Rusijo še dopisoval z Bleiweisom.*" Od vseh njegovih pisem je najbolj zanimivo tisto, ki ga je 22. maja 1879 pisal iz Peterburga. V njem sporoča Bleiweisu, da ga pozdravlja Kos, in dodaja: "*... pri Klemenčiču še nisem bil, odkar ste Vi Peterburg zapustili.*" Zanimiva pripomba, ki nam da vedeti, da je bil v sedemdesetih letih J. Bleiweis v Petrogradu.

⁵ Valentin Žmitek, "Spomini", *Zadrugar* (Kropa), III, št. 2, str. 69-72.

⁶ Barbara Zupančič, "Slikar Peter Žmitek", v: Verena Štekar Vidic, ur., *Kroparski zbornik*, Kropa: Založba Plamen, 1995, str. 168-180.

⁷ Ana Zalokar, osebni arhiv.

⁸ Glej tudi: Ivan Zika, "Ivan Kos v SZ/Dve Kosovi partiji", *Delo*, 23.2.1963.

⁹ Iskra Čurkina, *Rusko-slovenski kulturni stiki od konca 18. stoletja do leta 1914*, Ljubljana: Slovenska matica, 1995, str. 136, 180, 186, 199, 204.

Čurkina potem predstavi Kosovo bivanje v Rusiji. "Leta 1874 in 1875 je Štifter, ki je tedaj študiral v Peterburgu, vzdrževal s Kosom in Klemenčičem prijateljske stike. 'Oba sta bila zelo prijazna, vesela fanta', se je Štifter kasneje spominjal. Kos se je zanimal za šah. Sodeloval je pri prvem ruskem šahovskem časopisu Šahmatnyj listok, ki ga je izdajal odlični ruski šahist M. I. Čigorin. Posebno pridno je Kos v njem objavljal šahovske probleme v letu 1876." Poglavje o slovenskih emigrantih v Rusiji zaključuje Čurkina takole: "Slovenska emigracija v Rusiji se je tedaj napajala iz vrst liberalnih, rusofilsko usmerjenih izobražencev, ki niso bili zadovoljni z razmerami v Avstro-Ogrski. V Rusiji pa je prišlo do notranje delitve med njimi: eni so ohranili svoje demokratične in liberalne nazore (Hostnik, Lavrin), drugi so prešli na stran pristašev ruske samovlade (Štifter, Kos, Leskovec), največ pa je bilo takih, ki so opustili vsako politično dejavnost." Kosa omenja tudi Slovenski biografski leksikon.¹⁰

Verjetno je o Kosu še več zapisov. Očitno je imel Levec v mislih prav njega, ko je z Dunaja 5. 2. 1868 pisal nevesti o svojem tamkajšnjem življenju in družbi ter omenil tudi tole: "Stritar je tudi tako dober, da naju z Jurčičem francosko uči pri Kosu..."¹¹ Zanimivo pa je, da v Prijateljevih pismih iz Petrograda, kolikor jih je Nahtigal¹² objavil, Kos ni omenjen. Neglede na to so ta pisma za nas poučna, saj samo še dopolnjujejo Kosov oris razmer v Petrogradu pred prvo revolucijo.

Vsekakor pa velja povzeti, kaj je napisal A. Aškerc¹³ v "Dveh izletih v Rusijo", drobni potopisni knjigi: "Preden se poslovimo od Petrograda, naj še omenim, da sem bil preživel v družbi dveh rojakov par lepih ur. V Petrogradu živi že nad trideset let jako ugleden in bogat slovenski veletržec g. K-s, kateremu sem bil nesel pozdrav ljubljanskega župana g. Hribarja. Gospod K-s govori še gladko svoje materino narečje ter se še zmerom z veseljem spominja svojega rojstnega mesta – Ljubljane. Sprejel me je prijazno ter me povabil za drugi dan, ko je bila nedelja, v svojo vilo v Carskem selu. Seveda sem povabilo sprejel ter se odpeljal po železnici

¹⁰ Franc Lukman, ur., *Slovenski biografski leksikon*, Ljubljana: Zadruga gospodarska banka, 1932, str. 528.

¹¹ Ivan Prijatelj, ur., *Stritarjeva antologija*, Ljubljana: Tiskovna zadruga, 1919, str. 30-31.

¹² Rajko Nahtigal, "Pisma Ivana Prijatelja s študijskega potovanja 1903-1904", *Ljubljanski zvon*, LVII, 1937, str. 18-23, 73-76.

¹³ Anton Aškerc, "Dva izleta na Rusko", v: Anton Aškerc, *Zbrano delo*, sedma knjiga, Ljubljana: DZS, 1952, str. 74-75.

dobro uro daleč proti jugu. V svoji lični, sredi brezovega parka stoječi 'dači' me je sprejela družina K-sa, ki je seveda ruska. Pri mizi sem zalotil tudi našega slovenskega slikarja Žmitka, ki se ni mogel dosti načuditi, da sva se bila sešla v Carskem selu! Po obedu smo šli šetat po obširnem carskem parku ter si ogledali grad in mesto, ki šteje okoli 20.000 duš in ima med drugimi šolami tudi žensko gimnazijo. V Carskem selu je študiral in se vzdajal, kakor je znano, Puškin ter začel tukaj razvijati svoj pesniški talent. V senčnatem parku ima veliki poet svoj spomenik. Mladi Puškin sedi na klopi v kadetski uniformi. Po slovesu od gostoljubne družine sva se odpeljala z gospodom Ž. zvečer v Piter nazaj, kjer sva še nekoliko 'poguljala'."

Še danes je v Carskem selu ohranjen grob Ivana Kosa in spomenik s pesmijo, ki jo je Kosu posvetil Aškerc:

*"Tukaj pokriva te hladna gomila?
Tukaj, predragi, nam spavaš sedaj?
Smrt neusmiljena res je ločila
S koso nas ostro na vekomaj?
Ne! Ti živiš! V naših srcih živiš!
Priča globoke ti naše si boli.
Kakor luč večna med nami goriš ...
Prava ljubezen ne mine nikoli."*

PRESOJA

Iz pisem Ivana Kosa, pričevanj o njem v literaturi in spominov njegovih otrok razberemo, da je bil zelo široka osebnost s številnimi talenti, od katerih sicer mnogih v pismih ni razodel (violinist, slikar, matematik, šahist ...). V bistvu je bil vse kaj drugega prej kot podjetnik, vendar je znal tudi v svoj poklic vnesti nagnjenje do narave, med drugim tako, da se je posebno posvetil gradbenim kamninam, predvsem finskemu granitu. Po pričevanju hčerke Njutje je bil mehke in skrbne narave, posebno do otrok. Po pismih sodeč pa je bil delež skrbi, povezanih s poslovanjem njegovega podjetja, v prvi vrsti znak značilne trajne zaskrbljenosti, kakršno pogosto opazamo pri izseljencih, ne pa značajska lastnost. Predrevolucionarno vzdušje je brez dvoma prispevalo svoj delež k nastanku in vzdrževanju notranjega nemira, ki se je končno po psihosomatskih zakonitostih zgostil v obolenje srca, zaradi

katerega je tudi umrl. Vse do zadnjega pa je kot osebnost ostal trden in harmoničen, o čemer priča tudi dobro ohranjen materin jezik, ki ga ne kazijo niti kaki količkaj pogostejši rusizmi ali germanizmi.

Narodna zavednost, ki jo je Ivan povzel že po očetu, zdravniku Josipu, ter kasneje utrdil med napredno mladino, ga je nagnila v vseslovansko smer in s tem določila njegovo življenjsko pot. Tej smeri je ostal zvest kljub bolečim izkušnjam, tako s tujino kot pri stikih z nekaterimi rojaki. Trdnost Rusije mu je bila porok za varnost svoje domovine: tudi zato ga je socialno-revolucionarno gibanje vznemirilo, saj je v njem opazal sile, ki se za narodno vprašanje niso menile ali pa so bile slovanskim narodom izrazito nasprotno. Kaže, da je vse to vplivalo na razhod z njegovim rojakom Klemenčičem, ki je nasprotno videl predvsem socialno vprašanje, in se, kot beremo, pri tem povsem rusificiral. Svoje je obenem odigral čas, ko je šlo za dvojno vprašanje – narodno in socialno –, ki sta se izključevali, namesto da bi se dopolnjevali.

Razen Kosovega pisma Žmitku nam žal nista dosegeljivi (oziroma ohranjeni) niti njegova zgodnejša korespondenca z domom niti dopisovanje z drugimi, predvsem s Hribarjem. Že v tem prispevku zbrano gradivo pa kaže, da je imela Slovenija v Rusiji koncem 19. in v začetku tega stoletja sicer tiho, vendar razgledano osebnost, ki ni bila nepomembna pri vzpostavljanju stikov med obema deželama in pri medsebojnem seznanjanju.

S svojim šahovskim talentom je Kos razen tega prispeval h kulturi ruskega in s tem pozneje sovjetskega šaha. S sinom Jurijem¹⁴, ki je ostal v Rusiji, pa je Kosova druga domovina dobila pomembnega botanika, ki je v Nalčiku na Kavkazu uredil enega od svetovno znanih botaničnih vrtov ter s svojim imenom označil prenekatero rastlino tamkajšnje flore.

¹⁴ Jurij Ivanovič Kos, *Rastitel'nost' Kabardino-Balkarii i ee hozjaistvennoe ispol'zovanie*, Nalčik: Kabardino-Balkarskoe knižnoe izdatel'stvo, 1959.

SUMMARY

IVAN KOS: A SLOVENE IN THE TZARIST RUSSIA*Jurij Zalokar*

Ivan Kos was born in Ljubljana, Slovenia, on December 13, 1846. His father was Slovene nationally minded physician. Soon after graduating from the Vienna Commercial Academy he resolved to go to Russia and he arrived there in 1870. Though he was endowed with various talents (music, painting, chess etc.) he had to make his career in business. In St. Petersburg (Petrograd) he entered a well established building and business firm, later becoming its partner and proprietor. Well known are his contributions to the Russian chess. Being moderately wealthy he could support some of Slovene countrymen visiting Russia and informing others regarding the life in Russia as well as Russians interested in the political situation in Slovenia, then under Austrian-Hungarian rule. Among his visitors were some eminent political and cultural representatives from Slovenia (Bleiweis, Hribar, Aškerc, Prijatelj, Žmitek etc.).

The presentation of Ivan Kos is based on his letters written from Petrograd to his sisters Ana Zarnik and Marija Bleiweis in Ljubljana from 1884 till his death in 1907 and on the data mentioning him in the literature. Some personal memories of his daughter Ana (married Zalokar) are given as well. Most interesting are also his views on the prerevolutionary scenery and the last decades of the tzarist Russia. The extracts from his letters are published in their original form.

JOŽE MIHELICH

(14. marec 1902 – 7. maj 1989)

Mihael Kuzmič

Rodil se je 14. marca 1902 v mestu Ely v ameriški zvezni državi Minnesota slovenskima izseljencema iz Dolenjske; očetu Gregorju, doma iz Otavice, in materi Mariji (Levstek) iz Žlebiča pri Ribnici, ki sta se poročila v mestu Tower leta 1893. Jože je bil po vrsti sedmi otrok v družini. Oče je imel dokaj pustolovsko naravo, kar se je izražalo v njegovem delu: v državi Washington je sadil jabolčne nasade, na Aljaski je izkopaval zlato, v Minnesoti je podiral drevesa. Zaradi nesreče pri delu,

Prof. Jože Mihelič (1980)

Prof. Jože Mihelič (maj 1981)

ki ga je kmalu po Jožetovem rojstvu za osemanjst mesecev privezala na posteljo, se je leta 1904 vrnil domov v Ribnico, kjer je odprl gostilno.

Jože je odraščal doma v Ribnici, kjer je končal osnovno šolo. V Ljubljani se je vpisal na drugo državno gimnazijo, ki pa jo je obiskoval le en semester. Bilo je leta 1914; javno se je čudil, kako je mogla velika Avstrija napasti malo Srbijo in to je bilo dovolj, da je "letel" iz šole. Oče ga je poslal na Dunaj, kjer se je izučil poklica pletilca žičnatih ograj. Ves prosti čas je pametno izkoristil za učenje nemščine in branje knjig.

Leta 1920 se je s sestro vrnil v Ameriko in začel delati v špecerijski trgovini. Čez dve leti je našel službo v železnarni; delo je bilo težko in umazano. Odločil se je, da se bo izobraževal in pridobil boljše delo. Jeseni leta 1924 se je vpisal v akademijo, ki je pripravljala kandidate za visokošolske študije in je delovala v okviru Univerze v Deubuque; pripravljal se je za sprejem na Koledž liberalnih umetnosti. Končal ga je na področju kemije in matematike. Zaposlil se je kot raziskovalni kemik v National Tuabe Co. Lorain v državi Ohio.

V tem času se je vpisal v Graduate School of Tehology v Oberlinu v Ohio. Končal je leta 1938 z odliko in dobil priznano Morganovo štipendijo za nadaljnji študij. Popolnoma "materialistično delo", kakor ga je imenoval, ga ni povsem zadovoljevalo, zato se je želel bolj posvetiti duhovnemu in intelektualnemu. Maja 1938 je bil ordiniran za duhovnika Prezbiterijanske cerkve. O svoji verski orientaciji je zapisal: *"Do spremembe je prišlo, ko sem bil tukaj v Ameriki na koledžu. V tem času sem prišel do temeljitega prepričanja, v največji meri z branjem, da je zame najboljša protestantska cerkev, in sicer prezbiterijanska (kalvinska). To se je zgodilo 9. januarja 1925, ko sem postal član Westminster Presbyterian Church."*

Jeseni leta 1938 se je vpisal na Univerzo v Chicagu in se specializiral za zgodovino Starega Bližnjega vzhoda, vključno z jeziki in literaturo. V tem času je dobil štipendijo za raziskovalce ugaritske zgodovine, s posebnim poudarkom na jeziku, ki je ostal zapisan na opečnatih tablicah. Doktorat si je pridobil leta 1941; 14. marca mu ga je izročil dr. Maynard Hutchins, tedanji predsednik Univerze v Chicagu. To se je zgodilo ravno na njegov rojstni dan, skoraj 20 let po tistem, ko je prišel kot osemnajstletnik brez beliča v žepu v Ameriko.

Jeseni leta 1941 je postal pastor Prezbitarijanske cerkve v mestu Coal City v državi Illinois. Delo je bilo prijetno in ostajalo mu je dovolj časa za osebni študij. Svojo prihodnost je videl v tem okolju.

Vojni čas je imel svoje posebne zahteve. Jeseni leta 1943 ga je University Dubuque povabila, naj pride predavat oficirjem moranarice, pehote in letalstva matematiko in kemijo. Od 1. oktobra 1943 do 30. junija 1944 je bil hkrati pastor v cerkvi in predavatelj na univerzi. 1. julija 1944 se je preselil v Dubuque in prevzel profesuro starozavezne literature in jezikov na Teološki fakulteti univerze. Leta 1952 je postal vodja bibličnega oddelka fakultete.

V času svoje profesure se je najbolj posvečal predavanjem in študentom, veliko pa je tudi pisal. V osebnem pismu mi je svoj predavateljski odnos do študentov opisal z besedami: "Hvala za prizadevanja, da bi moje ime in po mojem osebnem prepričanju zgolj skromno literarno dejavnost predstavili javnosti. Biti bi je moralo veliko več, toda bil sem predvsem učitelj in pridigar. Čutil sem, da študentje bolj potrebujejo mojo osebno pozornost kot pa moje članke in knjige. Pisal sem samo tedaj, ko sem imel za določeno temo resnično notranjo nujno in navdih." S svojimi znanstvenimi in strokovnimi razpravami in članki je sodeloval v številnih znanstvenih in strokovnih publikacijah: *The Interpreter's Bible Dictionary*, *Journal of Bible and Religion*, *Journal of Biblical Literature*, *Interpretation*, *Theology Today*, 200. izdaji *Encyclopaedia Britannica* idr. Ni potrebno posebej omenjati, da je za študente pripravil obširna skripta svojih predmetov, posebej še Psalmov.

Leti 1958 in 1959 je preživel v Evropi in na Bližnjem vzhodu. Raziskoval je protestantizem v nekdanjih notranjeavstrijskih deželah. Študijsko je obiskal knjižnice v Nemčiji, Avstriji, Italiji in Jugoslaviji. V Ljubljani se je srečal s strokovnjaki za slovenski protestantizem, predvsem literarnimi zgodovinarji; med njimi so bili Mirko Rupel, Milko Kos, Anton Slodnjak, Alfonz Gspan in drugi. V Avstriji je najbolj sodeloval z evangeličanskim škofom Otom Sakrauskym. Na osnovi svojih raziskav je napisal dve znanstveni študiji o Primožu Trubarju in o Dalmatinovem prevodu Svetega pisma, ki sta bili v tistem času zelo izčrpnii in sta vsebovali nova dognanja na področju protestantike. Zbral je tudi precej gradiva o oživljanju slovenskega protestantizma v 19. st., posebno z delovanjem prvega ljubljanskega evangeličanskega pastora v 19. st. in literarnega zgodovinarja Theodorja Elze, ki ga pa žal ni več utegnil znanstveno obdelati.

Leta 1959 in 1962 je študijsko obiskal Bližnji vzhod; bil je v Libanonu, Siriji, Jordaniji in Izraelu. Ogledal si je zanimive kraje s področja arheologije ter preučeval življenje v arabskih begunskih taboriščih. Na univerzi je redno predaval vse do upokojitve leta 1971, a vse do smrti je ostal "profesor emeritus". Delno je predaval še naprej do leta 1984 in bil arhivar Univerze. V tem času je pripravil obširen pregled zgodovine univerze.

Poleg svojega izobraževalnega dela je bil zelo aktiven v številnih verskih, vzgojnih, dobrotelčnih in drugih organizacijah, kjer je zasedal visoke funkcije. Pripravljenost pomagati, kjer je bilo potrebno in možno, je črpal iz svojega poštenega notranjega prepričanja, ki ga je v nekem pismu takole opisal: *"Na tem mestu bo še eno kratko pojasnilo moje filozofije in teologije. Sem, kakor se rad imenujem, liberalni znanstvenik in mislec. Samega sebe štejem za verujočega kristjana, kateri iskreno veruje, da se mora človekova vera prakticirati doma, v javnosti in na delovnem mestu. Iz tega izhaja, da moja teologija ni niti fundamentalistična niti po drugi strani tako modernistična, da bi me smeli šteti za neverujočo osebo. Nasprotno, sem globoko religijska oseba, ne mistik, ampak kalvinist v zdravem smislu. Verujem, da je Bog vodil moje življenje. Verujem, da Bog blagoslavlja vsako dobro delo, ki je opravljeno v njegovem imenu, vse dokler ne škoduje ali sramoti bližnjega človeškega stvarjenja."*

Jože Mihelič se je poročil avgusta 1935 z Lydijo V. Plucker iz Lennox v Južni Dakoti. Rodila sta se jima dva otroka. Lydia M. Pulsipher, dr. filozofije, živi z družino v Knoxville v državi Tennessee, na univerzi predava kulturno antropologijo in geografijo. Sin John Mihelič je avtor in producent izobraževalnih programov za komercialne ustanove. Živi v Minneapolisu v Minnesoti in ima svoje podjetje.

O Jožetu Miheliču kot odličnem znanstveniku, sinu slovenskih izseljencev, bo potrebno še veliko povedati. Njegovo teološko in zgodovinsko delo ni samo obogatilo ameriškega verskega in strokovnega kroga, med katerim je dolga leta deloval, ampak bo ob prevodu in predstavitvi slovenskemu občinstvu občutno obogatilo tudi slovensko teološko in ekumensko misel, zgodovino slovenskega protestantizma in izseljenstva.

Jože Mihelič je cenil svoje korenine in svoje slovensko ljudstvo ne samo iz domačijskih čustvenih nagibov, ampak iz trezne presoje njegovega poštenja in pridnosti ter skrbnosti v delu. Ko smo decembra 1988 v Ljubljani pripravljali simpozij "Posvetna eshatologija in komercialna etika pri malih narodih", sem vključil tudi Jožeta Miheliča kot zgled pripadnika malega naroda, ki lahko najde v protestantski etiki močno spodbudo na poti k vrhu svojega znanstvenega opusa. Za to vključitev je bil zelo počaščen, kar je izrazil v pismu: *"Dovolite, da povem, kako zelo je name vplival kalvnistični pojem dela. Med protestanti različnih denominacij sem odkril, da je vpliv in delo po protestantski (kalvinski ali evangeličanski) etiki dokazalo povezanost med človekovim pojmovanjem dela in njegovo aktivnostjo v delu. Na delo lahko gledamo kot na prekletstvo ali blagoslov. Zame je blagoslov in zato mora biti opravljeno v božjo čast; Bog pa v povračilo blagoslovi sadove človekovega dela. Zelo sem Vam hvaležen, da ste mi poslali program. Nikoli si ne bi mislil, da bi se lahko v tako imenovani marksistični Jugoslaviji odvijale takšne razprave. To dokazuje, da ste intelektualno zelo progresiven narod, takšen, za kakršnega sem vedno verjel, da moramo Slovenci biti."*

Prof. Mihelič z ženo

Jožeta Miheliča kot človeka je po smrti najlepše opisala njegova žena v novoletnem pismu leta 1990 z naslednjimi besedami: *"Kaj najbolj pogrešam v zvezi z njim? Seveda pogrešam vsakdanjost najinega življenja, nakupovanje po trgovinah, vrtnarjenje, gledanje oddaje MacNeil-Lehrer. Toda verjetno najbolj pogrešam to, kar je bilo za njegove študente tako posebno: njegov razum, njegov presenetljivo dober spomin, njegovo sposobnost, da je živo naslikal vse, kar je videl ali prebral. Pogrešam njegov glas, njegova doživetja in dogodke – iz njegove lastne preteklosti, iz evropske zgodovine, iz Stare zaveze – dogodke, ki so nam postali po njegovem pripovedovanju tako živi in pomembni za naš čas."*

IN MEMORIAM

REMEMBERING HENRY A. CHRISTIAN 1931 - 1997

Jerneja Petrič

It was April, 1976. A midnight train put me down at a dark deserted railway station which looked to me very much like the middle of nowhere: Princeton Junction. There was no train, no bus or taxi to take me to Princeton at that hour. A kind woman gave me a lift to the town's "Peacock Inn" where I spent my first night in

America ever. I was 25, striving towards a master's degree in American literature, and had come to Princeton in order to research the papers of a Slovene-born author named Louis Adamic that had, paradoxically, been little known in his homeland. At Princeton I was to get in touch with America's leading connoisseur of Adamic's life and work. Henry A. Christian was his name and he was Professor of American literature at Rutgers University.

The first meeting was to take place on my first day in America and I anticipated it with some trepidation. What would the Professor be like? I somehow expected an elderly, austere man... Our first meeting was arranged in the Firestone Library and he arrived on time: a not-too-tall youngish man in his forties, handsome and – contrary to my

Tine Kurent: Henry A. Christian v Bohinju, 1969 (ogljje)

foreboding – of extremely gentle demeanor. He remained that way throughout my stay at Princeton, seeing me regularly once a week – Wednesdays – when we would discuss my work-in-progress as well as Louis Adamic's life and career in general. Professor Christian impressed me as someone who really knew a lot about "Louis", as he called him, and his work but also, which was very important, as someone who did his best to understand the man. One could feel right away that the two shared a sort of spiritual connection that extended beyond Adamic's grave.

My first visit to America was a complete success. The two months passed away in no time. I felt at home and Professor Christian's friendly attitude had a lot to do with it.

Later we would see each other on various occasions – at international symposia, conferences, during his several visits to Slovenia. We would share the news concerning our work as well as our plans. We worked together on the translation of Adamic's letters into Slovene. It was his idea and his selection. I translated while he provided the explanations which were needed to do it correctly. Although "long-distance", working together was fun and I fondly remember those times. Still later, after he had already been shaken by personal tragedies in his life, he would tell me about it in retrospect as if wanting to explain why he had always so strictly kept his personal life away from me. In those days he was no longer "Professor" to me but Henry, a dear friend and an indispensable part of "my America". In regular intervals I would learn that he was in Slovenia again but so busy we could only arrange to have a quick lunch together or even meet on his last day when I would come to his hotel early in the morning to pick him up and drive him to the airport. It became a laughing matter between us: yes, we'll meet again if only perhaps on the way to the airport... While we rode in the car, we would share the news. I learned about his projects to have Adamic translated to Japanese and how he would write the introductory essay, how he planned to attend this conference or that and say something about Adamic he'd never said before... Henry never complained. Even when telling me about the saddest chapters of his life, he did it sort of matter-of-factly as if wanting to say that things could not be changed. Sometimes I thought how much he must have suffered and how well he was able to deal with it, never realizing that one day the terrible burden would take its toll. Typically, he kept the news about his illness to himself. He may already have been ill when we met for the last time two years ago but he never said a word. I got a present from him, a beautiful set of a fork

and two spoons for my little son. He couldn't have chosen better: the feeding spoon, the teaspoon and the fork – all decorated with tiny Noah's ark motifs on the handles – are my son's favorites and in daily use. "Uncle Henry's" gift is highly appreciated and he is with us every day. To me, personally, Henry lives on. Sometimes I find myself wishing that he would call me again one of these days – if only to say hello and ask me to give him a lift to the airport. Then I would be able to tell him how much I appreciate the inspiration he has been to me.

POROČILA IN

RAZMIŠLJANJA

REPORTS AND

REFLECTIONS

SLOVENSTVO MED POTOMCI SLOvencev

POROČILO O ŠTUDIJSKEM POTOVANJU PO JUŽNI AMERIKI

Zvone Žigon

V okviru raziskovalnega dela na Inštitutu za izseljenstvo ZRC SAZU in magistrskega študija socialne in kulturne antropologije na Fakulteti za družbene vede v Ljubljani sem se od konca marca do konca junija, tri mesece torej, mudil na študijskem potovanju po Južni Ameriki. Bivanje na tej celini je bilo nujno potrebno za dokončanje magistrskega dela z naslovom *Narodnostna identiteta pri potomcih slovenskih izseljencev v Južni Ameriki*, saj je tematika sveža in še razmeroma neobdelana. Ker si pri tovrstnem delu lahko le deloma pomagam s pisnimi viri, sta bila torej obiska in samo gibanje med potomci izseljencev nujna, magistrsko delo bo na ta način zgrajeno na raziskovalčevi osebni izkušnji, ki je nepogrešljiva pri kulturnoantropološkem raziskovanju.

V treh mesecih sem obiskal vsa večja središča slovenstva razen Caracasa v Venezueli (denarne in tehnične oziroma transportne težave): Buenos Aires, Mendoza, Bariloche, Rosario (Argentina), Montevideo (Urugvaj), Santiago de Chile (Čile) in Sao Paulo (Brazilija). Opravi sem več kot 70 vodenih razgovorov, če ne štejem samega bivanja pri slovenskih izseljencih oziroma njihovih potomcih, seznanil sem se z delom okoli 25 slovenskih izseljenskih ustanov in navezal stike z 20 predstavniki znanstvenih in strokovnih ustanov, ki se ukvarjajo s problematiko izseljenstva in identitete. Nastopil sem na treh slovenskih in enem argentinskem radiu in se dogovoril za štiri knjižne izmenjave z našemu inštitutu sorodnimi ustanovami.

Potovanje je bilo zaradi velikih razdalj med mesti naporno, tako psihično kot fizično, saj sem na poti – v avtobusih in avtu – prebil okroglo 190 ur in v tem času prevozil 10.500 kilometrov (na sedežu avtobusa sem "prespal" 7 noči), pri čemer ne štejem težavnega in zelo zamudnega premikanja po 15-milijonskem Buenos

Airesu in 20-milijonskem Sao Paulu. Večkrat se je zgodilo, da sem po npr. tisoč kilometrih vožnje in neprespani noči pač moral slediti dogodkom in priložnostim, se zbrano pogovarjati o zastavljeni tematiki in zvečer vse še zabeležiti v dnevniku.

NAMEN IN NAČIN

Za potovanje in bivanje med rojaki v Južni Ameriki sem se odločil že ob začetku magistrskega študija, ki je bil ves čas naravnán na problematiko migriranja in narodnostne identitete. Odločitev se je zdela še toliko bolj logična, ker sem v državah, v katere sem se namenil, že prebil pol leta, in sicer v času od oktobra 1990 do marca 1991 in v maju 1996. Čeprav sem bil prvič v teh krajih zgolj in predvsem kot popotnik, je bilo takratno potovanje odločilno za mojo raziskovalno usmeritev v prihodnosti. Ostalo je veliko vtisov in spominov, ki jih zdaj lahko primerjam s sedanjimi.

Gibanje med izseljenci in komuniciranje je bilo tokrat bistveno lažje, saj mi je bila njihova vsaj do neke mere specifična situacija in "mentaliteta" že znana, za izjemno koristno oziroma nepogrešljivo pa se je pokazalo tudi znanje španskega jezika. Pri iskanju sogovornikov sem nasplošno naletel na dober odziv, k čemur so veliko pomagali tudi nastopi v treh slovenskih radijskih oddajah.

Namen potovanja je bil torej gibati se med pripadniki druge generacije slovenskega izseljenstva – opraviti neformalne vodene pogovore in zabeležiti razmišljanja v zvezi z ohranjanjem slovenske identitete, seznaniti se z delom društev na področju identitete in navezati stike z ustanovami, ki se ukvarjajo s sorodno tematiko kot ljubljanski Inštitut za izseljenstvo.

Delo je potekalo v zelo različnih okoliščinah, saj sem težil h karseda neformalnemu stikom in sem se zato maksimalno prilagajal, skušal postati del njih, prakticirati v socialni antropologiji uveljavljen metodološki pojem "opazovanja z udeležbo". To je tudi glavni vzrok, da npr. pogovorov med kosilom ali večerjo, pa tudi sicer, večinoma nisem snemal. Pri nekaterih sogovornikih sem imel nekaj začetnih komunikacijskih težav že s tem, ker sem pač iz (nekdanj komunistične in nekaterim še danes sovražne) Slovenije, marsikoga je motilo že občasno zapisovanje misli v beležko, snemanje pa je nekoliko motilo celo osebe, vajene nastopanja v

javnosti. V prid sproščenega in odprtega pogovora o sicer zelo osebnih in za nekatere intimnih vprašanjih sem največ prakticiral pisanje dnevnika z najpomembnejšimi opažanji iz posameznih pogovorov.

Sogovornike sem spraševal o tem,

- kako, kdaj in zakaj so prišli njihovi starši v Južno Ameriko,
- kakšno je bilo prilagajanje novi domovini,
- kakšna so bila prva leta življenja za njih kot otroke: v katerem jeziku so govorili doma, kakšen je bil odnos okolice do njihove "slovenskosti", kako so kot otroci prenašali dvojnost inkulturacijskega delovanja,
- kako so svoje slovenstvo "practicirali", če so ga, kasneje,
- so imeli identitetne krize, so kdaj nameravali opustiti slovensko kulturo, jezik, prijatelje...,
- kakšno je bilo prvo srečanje z domovino staršev,
- se čutijo do neke mere tudi Slovenci in v kakšnem smislu,
- kakšen se jim kot "v izseljenstvu rojenim" zdi smisel ohranjanja slovenske identitete, jezika itd.

Posebej dobrodošli so bili obiski na domu, saj je bila tako podoba o sogovorniku popolnejša.

Srečeval sem se z izjemno raznoliko populacijo, od izobražencev do polkvalificiranih delavcev, od zelo premožnih do socialno ogroženih, od otrok do devetdesetletnikov (slednji štejejo k prvi generaciji, vendar so bila njihova pričevanja prav tako zelo dobrodošla), od apolitičnih do skrajno političnih oseb, od tekoče slovensko govorečih do tistih, ki ne znajo niti besede slovensko. Pogovori so potekali bodisi na štiri oči bodisi ob obedu z vso družino, s celo skupino, v slovenščini, španščini in tudi v angleščini.

KAKO IN KJE

Poudariti velja, da tistih, ki so popolnoma asimilirani in nimajo več nikakršnega stika s slovenstvom, enostavno nisem mogel najti, saj zaradi njihovega neodzivanja ni več sledu za njimi. Proporcionalno gledano je takih največ, še posebej

pri pripadnikih predvojne emigracije in prvega vala priseljencev v Južni Ameriki na prelomu stoletja.

Pri delu se nisem ukvarjal z zbiranjem arhivskih podatkov o prihodih Slovencev in z ugotavljanjem števila, saj so se priseljevali v različnih časovnih obdobjih kot državljani različnih držav (Avstro-Ogrske, Italije, Jugoslavije), veliko jih je imelo poitalijančene priimke, po narodnosti ali maternem jeziku priseljenca pa so v različnih državah ob prihodu spraševali zgolj v različnih krajših obdobjih ali sploh ne. V arhivih torej nikjer ni mogoče najti rubrike "priseljenci iz Slovenije", iskanje med priseljenci iz Italije, Avstro-Ogrske ali Jugoslavije pa bi moralo biti osredotočeno na izločevanje glede na (bolj ali manj ne-zanesljivo slovenske) priimke.

Sicer pa zastavljena tematika k sreči ni življenjsko odvisna od natančnih kvantitativnih izsledkov, ampak temelji na "kvalitativnih" osebnih izpovedih o načinu doživljanja narodnostne identitete.

Največ časa, približno mesec dni, sem se mudil v Buenos Airesu, kjer živi velika večina od v literaturi večkrat navajanih 30.000 priseljenih Slovencev in njihovih potomcev. Tam sem tudi obiskal največ slovenskih ustanov in opravil večino pogovorov z osebami z izjemno raznolikimi življenjskimi zgodbami in čutenjem. Precej bolj enovita podoba se je pokazala v Montevideu, kjer živijo predvsem potomci predvojnih priseljencev iz Prekmurja in deloma Primorske. Prve generacije tu skoraj ni več, tako kot tudi skoraj ni več slovenskega jezika, skupnost pa išče nove poti narodnostnega "preživetja" oziroma ohranjanja slovenske narodnostne identitete. Podobno je tudi stanje med izseljenskimi skupnostmi Beneških Slovencev, Prekmurcev in Primorcev v Buenos Airesu. Zelo podobno je med rojaki v milijonskem Rosariu, s tem da je tam vendarle opaziti določeno oživitve zanimanja za slovenstvo, predvsem po zaslugi novega, razmeroma mladega predsednika in nekaterih dejavnih posameznikov.

Obisk med rojaki v 1.500 kilometrov oddaljenih andskih Barilochah in Mendozi je koristil predvsem pri mojem poznavanju življenja povojne politične emigracije in njene raznolikosti. Opaziti je bilo specifičen razvoj dogodkov, predvsem po slovenski osamosvojitvi, v teh dveh skupnostih.

Na kratko: v Barilochah je slovenski jezik zelo močan, še posebej znotraj skupnosti, opazil pa sem razdvojenost na tiste, ki brez jezika ne vidijo možnosti ohranjanja slovenske identitete (in tistih, ki ne znajo več slovensko, ali neslovenskih partnerjev ne sprejemajo najbolje, saj se bojijo prevlade španščine), in na tiste, ki ostajajo zunaj skupnosti, večinoma poročene z argentinskimi partnerji. Slednji se pritožujejo nad zaprtostjo društva in vidijo prihodnost oziroma možnost ohranjanja slovenske identitete v odpiranju in tudi brez slovenščine.

V Mendozi so razmere povsem drugačne, skupnost je namreč izjemno odprta in ima vanjo vstop vsakdo, značilni so zelo pogosti mešani zakoni in pa velika složnost, sodelovanje med pripadniki skupnosti in celo sodelovanje neslovenskih partnerjev (slovenskemu zboru dirigira Argentinec, poročen s potomko Slovencev).

V treh mesecih sem se poleg pogovorov s posamezniki, družinami in skupinami ter predstavniki slovenskih ustanov v Argentini udeležil tudi več slovenskih maš in izseljenskih družabnih dogodkov (slovenski "locro" – mineštra v Rosariu, gledališka igra v slovenščini v Buenos Airesu, zbor argentinskega odbora stranke SDS, sestanek odbora društva v Montevideu...). V Rosariu sem imel tudi predavanje o razmerah v Sloveniji in o svojem delu.

Slovenci v Čilu so v primerjavi z Argentino maloštevilni in neorganizirani, zato me težave, ki sem jih imel pri vzpostavitvi prvega stika, niso preveč presenetile. Uspelo mi je priti do nekaterih posameznikov, ki tvorijo nekakšen informacijski center za sonarodnjake na 73 naslovih, ocenjujem pa, da je v državi morda do 130 Slovencev. V glavnem so potomci zelo asimilirani ne le v jezikovnem, ampak sploh v kulturnem smislu.

Tudi potomci Slovencev v Braziliji so v veliki večini popolnoma inkulturirani. Navedbe o številu priseljencev se zelo razlikujejo in se gibljejo od 150 do 5.000. Na seznamu predsednika Zveze Slovencev Brazilije jih je nekaj čez 100, v roke pa mi je prišel seznam okoli 500 Slovencev, ki so v to državo prišli od leta 1870 naprej. Številka seveda ne zajema vseh, veliko jih je namreč takoj po prihodu odšlo na plantaže v notranjosti in so bili tako za vsakršno beleženje in raziskovanje nedosegljivi.

Pogosto sem naletel tudi na pripadnike hrvaške in predvsem litvanske emigracije, zato sem se odločil nekoliko podrobneje raziskati prav slednjo. O komparativnih izsledkih obdelave pisnega gradiva in pogovorov s potomci priseljencev iz Litve bom v magistrski nalogi pisal v posebnem poglavju.

Za konec naj omenim še zanimiv obisk v argentinskih krajih Cutral Co in Alumine. V tem patagonskem delu Argentine je od prihoda leta 1905 živel in deloval slovenski inženir in antropolog Juan Benigar. Domačini, predvsem pripadniki plemena Araucanos oziroma njihovi potomci, so spoštovali njegovo prizadevanje za ohranjanje indijanske kulture in zgradili knjižnico z njegovim imenom v Cutral Co ter uredili njemu posvečen muzej v "njegovi" vasi Alumine, kjer je tudi ulica z njegovim imenom. Imel sem srečo, da sem se lahko pogovarjal z njegovima sinovoma, po krvi pol-Slovincema in pol-Indijancema. Temu srečanju bom pri svojem delu gotovo namenil posebno pozornost.

Hvala vsem, ki so mi omogočili potovanje (ZRC SAZU, občini Postojna in Pivka ter Zavarovalnica Triglav Postojna), predvsem pa rojakom v Južni Ameriki, ki so zame žrtvovali veliko svojega dragocenega časa, mi nudili prenočišče, hrano, telefon, me včasih celo vozili od sogovornika do sogovornika, mi pomagali pri iskanju in orientaciji v tuji državi itd.!

**INŠTITUT ZA IZSELJENSTVO ZRC SAZU
NA BRITISH-SLOVENE SOCIETY, SCHOOL OF
SLAVONIC AND EAST EUROPEAN STUDIES IN
KING'S COLLEGE UNIVERZE V LONDONU
OD 6.-11. 12. 1996**

Irena Gantar Godina

Predstavniki Inštituta za izseljenstvo ZRC SAZU so *British-Slovene Society* v Londonu predstavili delo Inštituta in ZRC SAZU. Srečanje sta organizirala g. Matjaž Šinkovec, slovenski veleposlanik v Londonu, in g. Keith Miles, predsednik British-Slovene Society, ki sta poskrbela za dobro organizacijo in številen obisk. V enournem nastopu so *Marjan Drnovšek, Zvone Žigon, Špela Marinšek in Irena Gantar Godina* orisali 10-letno delovanje Inštituta v okviru ZRC SAZU, bibliografijo sodelavcev, svoje trenutne projekte in načrte za nadaljnje delo. V nadaljnjem so navzoči, Britanci in Slovenci, pokazali veliko zanimanja za celotno delo in vlogo Inštituta, postavili veliko vprašanj, zlasti o emigraciji po letu 1945. "Slovenskim Angležem" smo morali pojasniti nejasnosti v zvezi z inštitucijami, ki se ukvarjajo z emigracijo, veliko pa jih je bilo, ki so nam izrazili hvaležnost, da smo bili pripravljeni govoriti o vseh perečih problemih emigracije. M. Drnovšek, Z. Žigon in I. Gantar Godina smo odgovarjali na dokaj provokativna vprašanja novinarja BBC za Slovenijo, g. Lavrenčiča.

V torek, 10. 12., smo imeli pogovore s predstavniki *School of Slavonic and East European Studies* v Londonu. Predstavili smo delo Inštituta in skupaj ugotovili, da bi bilo tesnejše sodelovanje za obe inštituciji zelo pomembno in nadvse plodno. Pri pogovoru so sodelovali direktor SSEES *prof. Branch*, zgodovinar *M. Rady*, geograf, predstavnik za študij političnih ved, predstavnica projekta o poljski emigraciji in drugi pedagoški delavci.

Istega dne je imela *I. Gantar Godina* predavanje na *King's College Univerze* v Londonu o odhajanju slovenskih študentov na študij v tujino do leta 1919. Tudi po tem predavanju so *prof. James Gow* kot predsedujoči, sicer geograf, in drugi

navzoči, pokazali velik interes za problematiko t.i. bega možganov in "gast-arbeiterstva". Razvila se je diskusija, ki je pokazala, da Slovenijo še vedno tesno povezujejo z bivšo in sedanjo Jugoslavijo.

Prepričana sem, da je bila predstavitev Inštituta tako uglednim ustanovam nujna in koristna ne le za nadaljnje delo Inštituta, marveč tudi za utrjevanje vezi in vzpostavitev novih stikov z raziskovalnimi inštitucijami v svetu.

»ZGODOVINA IZSELJENCEV NI ZGODOVINA NARODA«

Marjan Drnovšek

V Razgledih št. 3 (5. februarja 1997) je izšla ocena o zborniku *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki (1995)*, ki jo je napisal zgodovinar dr. Boris M. Gombač. Kot nadnaslov oceni, ki ga je verjetno zapisalo uredništvo *Razgledov*, je z velikimi črkami zapisano: Zgodovina izseljencev ni zgodovina naroda. Ta nadnaslov je verjetno izpeljan iz ocenjevalčevega razmišljanja oziroma komentiranja uvodnih misli izdajateljev zbornika dr. Mirka Juraka (ob izidu zbornika predsednika Slovenske izseljenske matice) in dr. Naceta Šumija (vodje Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete), v katerih trdita, da je zgodovina izseljencev tudi zgodovina matičnega, tj. slovenskega naroda. Kolega Gombač na to trditev reagira z mislijo, češ da to: *"povsem drži, a le do tiste mere, ko se v zavzetem prebiranju razprav na koncu zavemo, da vse opisane usode pripadajo in da živijo svoje povsem avtonomno življenje, ki z življenjem in zgodovino tistih, ki so ostali doma, nima neposredne zveze."*

Kakorkoli že: vse prepogosto se v javnosti postavlja vprašanje, ali so slovenski izseljenci del zgodovine in sedanjosti matičnega naroda oziroma države Slovenije?

Če zanemarim v tem razmišljanju današnje odnose med izseljenci in državo (oziroma njenimi institucijami, društvi in podobno), ki so prepleteni s številnimi nazorskimi ali političnimi predsodki in bremeni preteklosti, in se vrnem h gornji misli ocenjevalca oziroma uredniškega nadnaslova in njegovi oceni, lahko le na kratko ugotovim: nič novega! V slovenskem zgodovinopisju je trdno zasidrano gledanje na zgodovino Slovencev kot na zgodovino slovenskega (etničnega) prostora, oziroma še bolj na zgodovino Slovencev v vsakokratnem državnem okviru (avstrij-

skem, obeh jugoslovanskih in današnjem slovenskem). Dokaz je *Zgodovina Slovencev* (Cankarjeva založba 1979), ki je še vedno zadnji pregled zgodovine slovenskega naroda in kjer je slovensko izseljenstvo le bežno omenjeno kot posledica gospodarskih, socialnih in političnih razmer v slovenskem prostoru, o Slovencih po svetu pa v njej ni ne duha ne sluha. V *Slovenski kroniki 20. stoletja* (Založba Nova revija, 1995, 1996) je slovensko izseljenstvo – s tem pojmom je mišljena celota procesov in pojavov od odhoda z doma (izseljevanja – emigracije) do prihoda v tujino (priseljavanja – imigracije), življenja in dela v novem okolju, vključno z vraščanjem (integracijo) in izginjanjem (asimilacijo) ter stikov med staro in novo domovino – sorazmerno dobro zastopano, kar je verjetno le stvar naključja, saj je njen strokovni urednik hkrati tudi raziskovalec zgodovine slovenskega izseljenstva. Iz časa nastajanja te *Kronike* se spominjam razgovora o potrebnosti vključevanja zgodovine slovenskih izseljencev, ki sem ga imel z znanim slovenskim humanistom in dobrim poznavalcem zgodovine Slovencev. Moj sogovornik je bil proti, češ da izseljenci niso pomembni, saj so raztepeni po svetu in v njem tudi hitro izginjajo. Ko je *Kronika* izšla, mi je potrdil pravilnost mojega vztrajanja, da je v njej zastopana tudi zgodovina Slovencev po svetu. S tem ni rečeno, da je zgodovinska stroka popolnoma pozabila na ta del proučevanja, vendar je zaradi večdisciplinarnega značaja obravnav tega dela slovenskega življenja in dela na tujem kar nekako na obrobju "pomembnih" in "velikih" historičnih tem. Ko je dr. Fran Zwitter, nedvomno avtoriteta stroke, leta 1964 zapisal "*Zgodovina slovenskih izseljencev je bistven del zgodovine slovenskega naroda*" (*Slovenski izseljenski koledar* '65, Ljubljana 1964, str. 38), je bil to čas intenzivnega razmišljanja o potrebnosti znanstvenega raziskovanja tega pojava, ki so mu z začetkom 60. let posvečali vedno več pozornosti tudi drugi evropski narodi, npr. skandinavski, Nemci in drugi. Misel je bila izrečena v zvezi z ustanovitvijo posebnega inštituta pri SAZU, ki nikakor ni mogel zadihati in je z maloštevilno ekipo pravzaprav zaživel šele sredi 80. let. Zamujenega je bilo že četrto stoletje, kar se pozna še danes, zlasti v primerjavi s sorodnimi migracijskimi inštituti po Evropi. Res je, da je bil v ozadju prisoten (samo)cenzurni strah, ki ga je krepil odnos političnega sistema do izseljenstva oziroma "emigrantov" (takratni izraz za politično emigracijo in vse tiste izseljence, ki se niso strinjali s političnim in družbenim sistemom v Jugoslaviji), še bolj pa je res, da je sistem finančno podpiral le kontrolirane institucije (društva) in posameznike tja do začetka osemdesetih let. Zakaj je šele t. i. Adamičev simpozij septembra 1981 v Ljubljani na splošno označen za "prelomnico" v znanstvenem proučevanju slovenskega izseljenstva? Politika je šele takrat odprla zeleno luč za tovrstna raziskovanja, Vida Tomšič pa je na

simpoziju nakazala smernice bodočega dela v raziskovanju slovenskega izseljensktva in poudarila pomen večdisciplinarnega pristopa in usmerjenosti raziskav v novejši čas. Če s kančkom ironije komentiram: večdisciplinarni pristop je vsaj na Slovenskem bolj ali manj floskula, ki je bolj razprl kot združil raziskovalce slovenskega izseljensktva, strah pred proučevanjem "zgodovine" pa bi lahko obširno razložil, kar presega okvir tega razmišljanja. Še najmilejša misel je, da so želeli le proučevanje tega, kar naj bi služilo pragmatični politiki. In samo mimogrede: kar nekaj posameznikov iz vrst tedaj "sovražne emigracije" se je intenzivno ukvarjalo s proučevanjem slovenskega izseljensktva, zlasti v Združenih državah in Argentini.

Zakaj ta obširni diskurz? Da le okvirno opozorim na klimo, ki je določala proučevanje slovenskega izseljensktva in kreirala tudi odnos javnega mnjenja do tega dela Slovencev, ki so živeli onstran železne zavese. Stik z izseljenci po letu 1945 je bil širši domači javnosti prikazan le v zvezi z njihovo pomočjo povojni obnovi Jugoslavije in obojestransko povezanostjo "naprednih" izseljenskih organizacij in posameznikov. V nekoliko karikirani obliki: politični interes se je mešal s pikniškim vzdušjem in vonjem kranjskih klobas ter potice, vse pa je povezovala folklorna vznesenost v vseh možnih oblikah. Izjeme so le potrjevale pravilo. V igri so bila tudi čustva: domotožje, hrepenenje, ljubezen do domačije, spomini na mladost ipd. Ta del odnosov med staro in novo domovino je še najmanj znanstveno raziskan.

In kako naj bi bilo pri nas bolj utrjeno prepričanje, da je preteklost izseljencev tudi del slovenske narodne preteklosti, ko pa so bili izseljenci na obisku doma vedno prikazani kot folklorna posebnost? Glasba bratov Vadnal na Pogačarjevem trgu v Ljubljani – poslušal sem jih pred leti, če se ne motim, v okviru ene od vsakoletnih prireditev Kmečke ohceti na mestnem asfaltu – je res delovala v ameriškem duhu, kot del nečesa, kar z nami nima neposredne zveze. Kaj pa izseljensko časopisje, knjige (pomislimo samo na argentinski fondus), seznanjanje z rezultati naših znanstvenikov v tujini, izseljenskih umetnikov, pesnikov in pisateljev? Le sistemu naklonjenim izseljencem so bili naklonjeni (nikoli pa preveč poudarjeno) naši takratni mediji. Zato se je mnogim izseljencem z nastajajočo slovensko državo "zgodil" argentinski čudež, ki pravzaprav ni bil čudež, ampak rezultat ustvarjalnih naporov tistega dela slovenskega naroda, ki je živel na tujem! Emigrantske knjige in časopisi pa so se skrivali v famoznem "D-fondu" Narodne in univerzitetne knjižnice v Ljubljani in so bili dostopni le posvečenim, kdor jih je pretihotapil čez mejo, pa se je lahko znašel tudi za betonskimi stenami in železnimi rešetkami državnih

kaznilnic. In kaj smo v šoli slišali o slovenskem izseljenstvu? Malo ali nič. Pobrskejmo po takratnih učbenikih družbenih in humanističnih predmetov in zopet bomo našli malo oziroma nič. Vse naše obzorje slovenstva se je končalo kmalu onstran Karavank in roba Furlanske nižine. Zato se ne čudimo, da je bila verska revija *Duhovno življenje* na črni listi, ne samo zaradi svoje verske usmerjenosti, ampak tudi zaradi tega, ker so jo izdajali "emigranti"!

Kot strokovno vprašanje za vse stroke, ki proučujejo slovensko izseljenstvo v preteklosti in z vidika njihovega današnjega bivanja in ustvarjanja, se postavlja terminološko in vsebinsko vprašanje glede oznake in opredelitve slovenskega izseljenstva. Do kam naj sega naš interes v proučevanju Slovencev in njihovih potomcev v tujini? Da poenostavim: kaj je del naše (slovenske) in kaj njihove (ameriške, argentinske, avstralske, nemške itd.) zgodovine? Kot raziskovalec tega izseljenskega fenomena se ne sprašujem o mejah, ampak o povezavah in o slovenskih koreninah vsepovsod po svetu. Vsi evropski izseljenski narodi govorijo o skupnih zgodovinah, npr. ameriško-švedski, in ne postavljajo zarez v pomenu, češ to je še v našem interesu in to ne več. In zlasti to opazimo pri majhnih narodih, npr. Dancih, Švedih, Fincih, Norvežanih itd., ki se dobro zavedajo, da jih to proučevanje povezuje s svetom in hkrati utrjuje njihovo nacionalno identiteto. Norvežana ne moti, če potomec ameriškega norveškega izseljenca iz 19. stoletja ne razume norveščine in je pravi Američan. Pritegniti želi njegovo pozornost za odkrivanje lastnih korenin, mu pokazati domovino njegovih prednikov, ga navdušiti za lepote Norveške in kulturno dediščino, ga popeljati v vas, od koder so se predniki izselili, in mu v angleščini približati zgodovino in sodobnost Norveške. Če se včlani še v kako norveško-ameriško prijateljsko društvo in preživi dopust na Norveškem, je še toliko bolje. In nihče ne pomišlja, da ga ne bi štel za Norvežana. Ohranjanje tradicije in njeno prenašanje izven norveških ozemelj je želja te nacije, ki se zaveda, da se le z njo ohranjajo tudi sami kot narod in si krepijo prijateljske vezi vsepovsod po svetu. Zato je zgodovina norveških izseljencev (potegnejo jo kar do Vikingov) sestavni del norveške zgodovine. Zato z velikim uspehom v Hamarju deluje Norveški izseljenski muzej z bogatim dokumentacijskim centrom (s knjižnico z več kot 4000 naslovi, z zbirko 7000 izseljenskih pisem in 6800 fotografij, misijonarsko zbirko, z arhivi izseljenskih agentur, časopisnih člankov, intervjujev, kart itd.) in muzejem na prostem, na katerem vidimo razna bivališča norveških izseljencev iz Amerike. Zato na Norveškem deluje tudi Norveški izseljenski center, ki hrani arhivsko gradivo o

izseljencih, zato prirejajo razne poletne festivale na temo morske povezanosti Norveške s svetom in še bi lahko naštevali.

In kje smo Slovenci? Pri Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU deluje Inštitut za izseljenstvo s štirimi raziskovalci in mladima raziskovalcema, ki poleg nekaterih posameznikov z obeh Univerz in izven nje v zadnjem desetletju bolj kot manj uspešno orje izseljensko tematiko. Vsi raziskovalci slovenskega izseljenstva smo si enotni v prepričanju, da je naše delo sestavni del ohranjanja in krepitev narodne identitete, katere osnovni sestavni del je tudi poznavanje preteklosti izseljevanja in življenja izseljencev zunaj naših meja. V obstoječih in na ogled postavljenih muzejskih zbirkah na državni in regionalnih ravneh nimamo prikazov izseljenstva, kaj šele, da bi imeli tovrstni tematski muzej. V nekdanji Adamičevi rojstni hiši je njemu posvečena soba, če je še odprta. Od časa do časa nam NUK ali prizadevni posamezniki postavijo na ogled manjše razstave o posameznih izseljencih. Vendar je to le rezultat prizadevanj in interesov posameznikov, daleč pa smo od nacionalnega koncepta muzejske postavitve zgodovine slovenskega izseljenstva v okviru splošnega zgodovinskega prikaza ali od tematsko zasnovanega muzeja. Tudi v raziskovalni sferi se le počasi uveljavljajo teme iz zgodovine slovenskega izseljenstva, saj smo v evforiji odpiranja v svet mnogo bolj naklonjeni svetovno brezmejnim etničnim študijam, ko je raziskovalec mnogo bolj kompatibilen s svetovno znanostjo kot pa z ožjo "slovensko" tematiko. Zato ni čudno, da je državno uradništvo s področja delitve znanstvenega tolarja mnogo bolj naklonjeno velikim sociološkim migracijskim temam kot pa raziskavam, ki so vezane na slovensko izseljenstvo, pa če je to še tako razpršeno vsepovsod po svetu. Spomnim se pogovora z gospodom Gérardom Norielom na Ecoles des Hautes Etudes en Sciences Sociales v Parizu, priznanim strokovnjakom za evropske migracije, ki je enostavno razmišljal: nihče od raziskovalcev velikih evropskih narodov na vseh koncih sveta ne bo raziskoval slovenskega izseljenstva. To morate storiti sami in rezultate posredovati v enem od svetovnih jezikov. Zanimajo nas migracije majhnih narodov, vendar je to stvar vaših raziskovalcev. Nisem za zapiranje v samo slovensko teme, celo več, verjamem v to, da se morajo proučevati v širšem primerjalnem kontekstu, saj je bilo slovensko migracijsko gibanje vedno del širših tokov. Vendar je konec koncev raziskovanje slovenskega izseljenstva le del slovenskega nacionalnega interesa, vsaj upam tako. Če pa se doseže sodelovanje z znanstvenimi interesi priseljenske države, pa je toliko bolje.

Zato me zbode misel, da zgodovina izseljencev ni zgodovina naroda. Čigava pa je potem? Le Bog ve, kaj vse nas še čaka, če bomo imeli ravnodušen odnos do preteklosti in današnjega življenja tistega dela slovenskega naroda in njihovih potomcev, ki jih je usoda pognala v svet.

SLOVENE IDENTITY: THE CANADIAN EXPERIENCE

Cvetka Kocjančič

Slovenia is situated at the cross-roads of Europe and because of its strategic geographical location, it was a prized possession of many European conquerors. Except for the short-lived existence of the independent Slovene state Karantanija in the 7th century, Slovenes never had their own state until 1991, when Slovenia seceded from the former Yugoslavia and declared its independence.

Slovenes could not identify themselves with the state they were living in, but rather with the language they all shared and the values and traditions passed down from generation to generation. The influence of more powerful nations somewhat changed the cultural and linguistic unity of Slovenes, which is still visible in the variety of different dialects and different national costumes and folklore dances, among other things. Although many Slovenes perished due to assimilation, there were still many more who believed that they owe it to their fore-bearers to preserve their language and their culture.

The great national movement began at the time of Reformation when the first Slovene books were written. In 1848, Slovenes developed a national program to unite all Slovenes. Slovene intellectuals gathered new ideas from other cultures and used them to enrich Slovene culture.

By the time Slovenes began massively emigrating in the middle of the 19th century, they had deeply instilled Catholic values, a strong sense of nationalism and a great felt love for their homeland. These values guarded them against assimilation, at the same time the cultural diversity Slovenes were exposed to throughout history, enabled them to adjust to the new lands and achieve great accomplishments.

The First Slovene immigrants arrived in Canada via USA from the Austro-Hungarian Empire. It was very hard for them to explain their ethnic identity to somebody who had very little knowledge of Europe and its history. In Pierre Berton's book *Klondike*, we read about Anton Stander, who in 1896 took a trip to Yukon and was among the four men who discovered famous Eldorado gold deposits in Bonanza Creek. He is defined by Berton as a "young Austrian from the province of Unterkrein".

Janez (Charlie) Planinshek, who in 1910 came to live among Indians and Eskimoes in northern Canada and had very little contact with the civilized world up until 1928, was himself confused how to explain to Canadians his identity. He learned that after World War I, a great majority of Slovenes became part of the newly founded kingdom of Yugoslavia. By the same time he made his widely publicized historic expedition from the Arctics to the Tropics, he tried to explain to the reporters that he was a Slovene immigrant who originally came from the kingdom of Austro-Hungary, from a province that belonged to Yugoslavia. Reporters who never heard of the Slovene nation, or of Slovenia, interpreted his statements in their own way and called him "Yugoslavakian", "Yugoslovenian", "Slovenian", "Austrian". Farley Mowat even heard that Planinshek was Skandinavian.

When in 1924 the first Slovene immigrants began to arrive directly to Canada with organized transports, they still had a hard time explaining their national identity. By Canadian authorities they were registered as the citizens of the kingdom of Yugoslavia, and no evidence was kept as to their nationality. In Canada, they were scattered all over the farms of Manitoba and Saskatchewan, and the forests of British Columbia. Seeking their own kind, they first identified themselves as Slavs, then they began to narrow down their identity to citizenship and then to nationality. Because their numbers were small, they socialized with other Slavs, and most of all with Serbs and Croats.

According to the stories of these first Slovene immigrants in Canada, a characteristic black hat was the outer sign of Slovene identity. As the number of immigrants increased and the situation enabled them to move to places of their own choosing (after completing a period of contractual work), they began to follow Croat immigrants to the mining towns of northern Ontario. In 1933, the first Slovene benefit society Bled Mutual Benefit Society was formed in Kirkland Lake, Ontario, to offer its members financial support in case of illness or accident. Also the Slovenian

Cultural Association Triglav was formed to cater to their cultural and social needs. Slovene immigrants were well aware of their national identity and they were determined to preserve their cultural heritage for the generations to come. A fifty-year old radiologist, born and raised in Kirkland lake, drifted away from the Slovene community in that small town, but all these years he kept his embroidered black velvet vest he wore at the age of eight, when he performed for club Triglav. For him, that vest, short black pants, black hat and black rubber boots (the best substitute for the authentic Slovene national costume) are the most memorable signs of Slovene identity, although as a grown up intellectual, he recognizes the values his parents instilled in him, mainly the respect for education, hard work and honesty, as well as the love for their homeland.

Canada kept no record of nationality of their immigrants, but rather of their former citizenship. The questions in the Canadian census forms referred to the "country of origin" or "the language spoken at home". For most Slovene immigrants who came from former Yugoslavia, this meant that they unintentionally identified themselves as Yugoslavs. Since many spoke English at home with their children, they identified themselves as English speaking immigrants from Yugoslavia. This is the reason why according to the 1991 Canadian Census only 8,050 Canadians declared themselves to be of Slovene descent, and of those only 2,750 persons considered the Slovene language as their mother tongue. The more realistic number of Slovenes in Canada, obtained by the self-estimate of individual Slovene clubs and organizations, is between 35,000 and 40,000.

Since the majority of Canadians never heard of Slovenia, Slovene immigrants would normally explain to them that they were from Slovenia, the northern province of Yugoslavia. In this respect, Serbs and Croats were more nationalistic, especially since the Serbo-Croatian language was often used as a means of communication among the immigrants from the former Yugoslavia at the workplace, if workers did not speak sufficient English. However, Slovenes had other qualities that would distinguish their identity, they were more business oriented, honest, hardworking and peace-loving. Their national pride was not in their association to their historical place in time, but rather to their common values which they were unwilling to compromise, even for the sake of fame and a more comfortable living.

A Slovene Canadian abstract painter, Andy Stritof who came to Canada in 1924 had risked his artistic success because he refused to accept the capitalist mentality. Heavily influenced by Cankar, Prešeren and other Slovene poets and writers, he could not envision Christian values being implemented in a society where people are forced to compete against each other and manipulated in such a way to want what capitalist society tells them they need. For him, the Slovene identity was to search for God through artistic activity; seeking human perfection and exploring the idea of a perfect society, the stubborn adherence to social/moral objectives of art that Slovene artistic predecessors set forth for him.

In this respect even ordinary Slovene immigrants were different. Most of them retained their religious and moral values: their love for their homeland, their hospitality, their social responsibility, especially towards their fellow countrymen, their God-fearing nature, their simplicity, honesty and generosity, their respect for work, their love for their homeland, their responsibility to transcend their culture and tradition, but most of all, their love to socialize, sing and dance in spite of the hardships they experienced in the new country.

These Slovene characteristics are not the most visible part of the Slovene identity. They are hidden within one's personality and Slovene immigrants are often quite shy about them. However, these are the characteristics that made Slovene immigrants good workers, good neighbours, successful business leaders, respected professionals, and dedicated community members.

Over two hundred and fifty Slovene businesses are listed in the *Lovski vestnik* alone, mostly from Toronto, however, the number is incomplete, since not all Slovene business people advertise in this yearly publication. This reflects the courage and determination of Canadian Slovenes not only to cope with the new environment, but to thrive in it. Comparing this approximate number of Slovene businesses with the number of Slovene immigrants in Toronto, which is estimated at 10,000, it could be concluded that at least one of forty Slovenes owns his own business. Taking into account that these are mostly small family businesses and that most Slovene businesses employ Slovene immigrants, we could see clearly the economic structures Slovenes in Toronto have built for themselves. For the quality of their products and services they enjoyed the respect of the Canadian business community. Their success

is largely due to the courage of Slovenes to take risk and to their natural talent to absorb knowledge from their working experiences and use it to their advantage.

The respect for education is an important part of the Slovene identity. Unfortunately, most of those who emigrated were not highly educated, however, their first priority was to secure a good education for their children. There is very little information on Slovenes who hold high positions in Canadian firms, however, they could be found among the doctors at Canadian hospitals, among the managers of large Canadian corporations, among university professors, computer programmers, lawyers, chartered accountants etc. Compared to Slovenes in the USA, Canadian Slovenes show very little interest in politics or military career.

Since the time of Reformation which gave birth to the Slovene culture, Slovene literature was very nationalistic, yet not chauvinistic. The Catholic church which was instrumental in promoting religion as well as culture, was in a way defending this nationalistic cultural stand, because it fostered self-confidence for a small nation and thus offered hope for the survival of Slovenes. Slovene immigrants experienced their emigration as a cultural shock and had a hard time coping with homesickness. They needed the company of their countrymen, their songs and dances, their traditions and their language as a defense mechanisms against homesickness. The role of the Slovene Church and the social support that different Slovene organizations provided was crucial for the healthy adjustment of the majority of Slovenes.

Slovenes who were better educated were better able to adjust to the Canadian way of living, however, they could not completely change their way of thinking, but rather retained their Slovene wisdom that guided them to lead a healthy life in a country where they were constantly bombarded with new technology, with passive entertainment, with consumer mentality and with psychological manipulation of every kind. Being better situated economically, many Canadian Slovenes could afford to visit Slovenia more often, and did not experience homesickness as a longing to see familiar people and places from their youth, but rather as a longing to return to that safe psychological environment, where people were more friendly, where life was simpler and more predictable. They experienced homesickness for the ethically and morally pure, healthy Slovene culture, free of pornography, crime and violence.

Ironically, this distinctive Slovene cultural identity was preserved by the immigrants, while culture back home has been invaded by foreign, mostly American influences. The desire of Slovene artists to succeed abroad, where American standards have been applied as a measure of good art, forced many Slovene artists to compromise, to bring too many foreign ideas into Slovene culture which are often confusing and contradictory to the Slovene way of thinking.

Canadian Slovenes, disappointed at the low quality of American entertainment, expect something better from the cultural groups from Slovenia, yet a few times, they were surprised and shocked to realize what fairly cultured people consider normal and suitable for family entertainment. The careless attitude towards Slovene language in Slovenia is much more noticeable by the immigrants than by Slovenes themselves.

Canadian Slovenes refused to identify with that kind of culture and cling to what Slovene culture once represented. This does not mean that they are old-fashioned, that they are stuck in the time gone by, but rather that they had seen the devastating effects of absolute freedom of expression which leads to anarchy, therefore, they appreciate more the artistic freedom that comes with responsibility for the present generation and for the generations to come.

I suppose it has always been that way with Slovenes who as a nation experienced the feeling of inferiority, as it was observed by Prešeren already. Slovene literary artists appreciated their own culture better when they were living in a foreign land and had a chance to compare Slovene thought with that of other nations. They were the ones who felt self-chosen guardians of Slovene national identity, of unique Slovene culture.

There are not that many Slovene poets and writers in Canada. Besides books of a political and religious nature, souvenir books of different Slovene organizations and autobiographical books are the most common genre. Some autobiographical books and poems were written for very personal reasons, to get the author's experiences out in the open, while others were written with the purpose of sharing the author's experiences in order to enable to learn from them. Some authors are aware that in the very personal writing the most universal wisdom can be revealed.

While the Slovene language is the most distinctive feature of Slovene culture, the conditions to cultivate it in Canada are far from favourable. Canadian multicultural policies have been encouraging immigrants to cultivate their own language and culture, while at the same time they are creating conditions to subtly manipulate immigrants to assimilate of their own free will at a much faster rate than the previous generations of immigrants. The Canadian government pays for English as a Second language Classes for the newly arrived immigrants and most of them take advantage of this opportunity. With the knowledge of English, they can land better jobs where they interact with other English speaking people, and eventually they speak English even with their children and often even among themselves.

Although a lot of Slovenes of second generation have enough basic knowledge to understand and speak Slovene, they hardly use it among themselves. The challenge of the Slovene community in Canada is to find new ways to transcend Slovene culture even to those who no longer understand Slovene language. The Slovene Church in Toronto already has a Sunday mass in English, and some Slovene clubs already use English or both languages at their club's functions and in their publications.

In the multicultural Canadian society, the Slovene language is not the defining sign of Slovene identity. Canadian Slovenes cannot even identify with the expression "Slovene", because the expression "Slovenian" is so widely used in everyday speech, as well as in official English names of Slovene clubs. The expression "Slovene" would present confusion at multiethnic festivals and functions. There, the emphasis is on the outer signs of Slovene identity; on national costumes, folklore dances, polka music, "potica" and "kranjske klobase".

Slovene Canadians have often been criticized by intellectuals in Slovenia for cultivating mostly "polka culture". Often, even Slovenska izseljenska matica was blamed for its part in it. The truth of the matter is that Slovene folklore groups, performing at multiethnic festivals, or Walter Ostanek's public admission that his music is rooted in Slovene folk music, made much more Canadians aware of the existence of Slovenes in Canada than the authors of the books *This is Slovenia* or *Slovenians in Canada*. The visiting polka bands from Slovenia undoubtedly inspired many young Slovenes not only to play in polka bands, but to try their best to play the Slovene style of polka music and to pay more attention to the pronunciation of

Slovene words. Also, the tours of Slovene Canadian folklore groups in Slovenia, regardless where they perform or who organizes their tour, makes many young Canadian Slovenes proud of their ethnic roots. This cultural connectedness with Slovenia instills in them a strong sense of national awareness which is not based on political convictions, but rather on common cultural heritage. A person who as a child willingly participates in the Slovene community is more likely to seek Slovene company and participate in that community as an adult, exploring various aspects of its culture and transcending them to their children.

Regardless of political and ideological differences, almost all Canadian Slovenes enjoy sharing the outer symbols of Slovene identity, as well as the Christian values that have made a distinctive and lasting mark on Slovene national character. They all share the love for Slovenia, whether they express that by wearing the national costume or by writing a poem about Slovenia. The creation of the independent Republic of Slovenia in 1991 has increased awareness of the Slovene national identity and renewed national pride among Canadian Slovenes of all generations.

KNJIŽNE

OCENE

BOOK

REVIEWS

Mirko Gogala, **Usoda izseljencev**, Slovenska kulturna akcija, Buenos Aires 1996, 326 str.

Prelat dr. Mirko Gogala je bil rojen l. 1919 v Šmarju-Sap. Osnovno šolo je obiskoval na Jesenicah in na Dovjem, gimnazijo pa v Zavodu sv. Stanislava v Šentvidu pri Ljubljani (1930-1938). Po študiju filozofije in teologije na ljubljanski Teološki fakulteti je bil 11. junija 1944 posvečen v duhovnika. Najprej je eno leto služboval kot prefekt v Marijanišču v Ljubljani, maja 1945 pa se je priključil veliki množici beguncev, ki je odšla na Koroško, nato je šel v Italijo in od tam naprej v Argentino. Na begunski ljubljanski teološki fakulteti v San Luisu je leta 1950 dosegel doktorat iz teologije, drugi doktorat iz cerkvenega prava pa je dosegel leta 1983 na Gregorijani v Rimu. Dr. Gogala je že od leta 1954 kaplan v vojaški bolnišnici v Buenos Airesu, ob tem pa tudi profesor na različnih višjih šolah in bogoslovnih semeniščih. Od l. 1984 je tudi generalni direktor vseh škofijskih šol.

Čeprav je dr. Gogala služboval večinoma v argentinskem okolju, je bil vsekozi aktiven tudi med Slovenci – bodisi s svojimi odmevnimi predavanji na Kulturnih večerih Slovenske kulturne akcije ali s svojimi prispevki v številnih zdomskih revijah (*Meddobje*, *Svobodna Slovenija*, *Omnes unum*, *Duhovno življenje*). Teme njegovih predavanj so bile s področja teologije, filozofije in slovenske izseljenške stvarnosti.

Knjiga "Usoda izseljencev" je zbirka 11 predavanj, ki jih je imel dr. Gogala v času od leta 1962-1994, in jih po tematiki lahko razdelimo v dve skupini:

a) predavanja, ki obravnavajo probleme slovenske zdomske skupnosti v Argentini – vloga družine, nevarnost integracije in asimilacije (proti temu so se zoperstavljali predvsem z ostrim nasprotovanjem do narodnostno mešanih zakonov – izoblikovalo se je neke vrste geslo "Pošten Slovenec se vedno poroči s Slovenko!"), nevarnosti kapitalizma (zlasti, ker Slovenci na begunstvo oz. iseljenstvo niso bili pripravljeni), odklanjanje stikov (obiskov) z domovino,

b) predavanja, ki obravnavajo vprašanja iz življenja Cerkve (splošna teološka) – spremembe v Cerkvi po II. Vatikanskem koncilu (vprašanje dialoga), prodor marksizma v države Južne Amerike (in tudi na področje teologije).

Sam avtor že v predgovoru razkrije vzroke, zakaj se je teh predavanj sploh lotil: *"Sam izseljenec med izseljenci (...) sem na lastni koži izkušal, kako težko se je vživeti v nove razmere in najti pravo obliko sožitja z nepoznanimi osebami v tujem kraju. To je bil moj lastni eksistenčni problem, ki sem mu skušal najti pravo rešitev. Pri tem sem dobil veliko in nepogrešljivo oporo prav v naši slovenski skupnosti. Čeprav sem kot duhovnik ves čas v dušnem pastirstvu med neslovenskimi verniki, sem bil vendar vedno tesno povezan s slovensko skupnostjo. Njene težave in potrebe sem smatral za svoje lastne težave in potrebe. Zato sem tudi po svojih možnostih to skupnost pomagal graditi in oblikovati."* Predavanja dr. Gogala so bila vedno rezultat podrobnega proučevanja določenega problema, ob tem pa se je želel čim bolj približati bistvu (iskanje resnice) in ob primerjavi različnih mnenj (debate) priti do novih spoznanj. S svojimi razmišljanji je vedno vzpodbudil zelo živahne debate in polemike, ker je bil pogosto zelo kritičen prav do slovenske skupnosti, ki se je vse bolj zapirala sama vase in o svoji "nekdanji domovini" gojila neko iluzorno predstavo, obarvano s čustvi. Že v prvem predavanju (str. 41) dr. Gogala zapiše kruto realnost: *"... da bi se vse naše težave izseljenstva rešile s povratkom v domovino. Gotovo bi vsi z veseljem šli domov, če bi se nam kdaj nudila možnost, ki je zaenkrat še nimamo. Vendar pa za nas tudi to ne bi bila dokončna in celotna rešitev. Izseljenstvo je v naše življenje zasekalo preveč globoko rano, da bi jo bilo mogoče s povratkom v domovino popolnoma zaceliti. Vedeti moramo, da domovina ni več to, kar je bila, in da tudi mi sami nismo več to, kar smo bili. Nihče izmed nas ne bi prišel na isto mesto, ki ga je včasih imel; nihče izmed nas ob povratku ne bi smel pričakovati takega položaja, ki bi ga imel, če bi domovine nikoli ne zapustil. Bratje, ne bi vam rad jemal zadnjega upanja, ali zdi se mi veliko bolje, da sami sebe ne varamo."* (Zapisano že davnega leta 1962!)

K vsakemu od predavanj je dr. Gogala dodal nova uvodna pojasnila, ki še dodatno aktualizirajo obravnavano temo. Predavanja, ki so bila napisana v različnih časovnih obdobjih in so obravnavala različne teme, so medsebojno izredno povezana in prepletena. Navkljub vsemu najbolj izstopata 2. predavanje, ki nosi naslov "Zakon, družina in narodnost" (jedro), in 11. predavanje "Kaj je z našo ideologijo" (zaključek oz. povzetek razmišljanj).

2. predavanje:

Dr. Gogala meni, da je to najbolj občutljiva točka slovenskega izseljenstva, ki obstoji v tem, kako in do kdaj se bodo kot Slovenci ohranili, ne da bi podlegli asimilaciji. Pri tem skuša razumeti tako starše kot njihove otroke in razrešiti medgeneracijski problem. Med drugim pravi: *"Potemtakem otroci izseljencev ne pripadajo nujno isti narodnosti kot njihovi starši, ali pa vsaj ne v isti meri. (...) Potomci izseljencev nimajo iste domovine, iste rodne grude kot starši. Kar je za izseljenca prava osebna domovina, je za sina, rojenega izven nje, kvečjemu le domovina njegove narodnosti ali le domovina njegovih staršev. In kar je za sina prava osebna domovina, je za njegovega očeta izseljenca kvečjemu le druga, adoptivna domovina."* Zato se mu zdi ključnega pomena vloga družine kot osnovne celice družbe. *"Družinska vzgoja je potemtakem kot podlaga vsake vzgoje tudi nenadomestljiva predšola narodne vzgoje. To pomeni, da je od narodno-vzgojnega dela naših družin predvsem odvisno, kako dolgo se bomo izseljeni Slovenci v bodočih rodovih še obdržali kot taki. (...) Za učinkovito narodno vzgojo je bistveno, da znajo starši v družini ustvariti stalno slovensko narodno ozračje, da bo otrok neprenehoma vsrkaval vase slovenstvo in tako v sebi vedno bolj izrazito oblikoval svoj slovenski narodni značaj. Zlasti je važno, da se v družinah res stalno slovensko govori, slovensko bere, slovensko poje, slovensko moli. Saj je prav jezik nosilec in posredovalec velike večine narodnih kulturnih dobrin. Zato se bodo potomci najhitreje raznarodili, če bodo izgubili svoj jezik ali se mu sploh ne bodo priučili."* Ker pa je vsak posameznik (in predvsem otroci!) izpostavljen tudi vplivu okolja, v katerem živi, se šola in ustvarja (dela), dr. Gogala opozori tudi na negativne posledice prevelike narodnostne gorečnosti: *"... ne smemo pozabiti, da je v potomcih izseljencev veliko več argentinske stvarnosti, kot si mi predstavljamo. Zato vsako podcenjevanje argentinskega več ali manj žali tudi nje, vsaj podzavestno, in jih še bolj odtujaše slovenstvu. Če mi nimamo razumevanja za otroka in njegovo argentinsko stvarnost, zaman pričakujemo, da bi on imel razumevanje za nas in našo slovensko stvarnost. Vsako pretiravanje narodnosti se prej ali slej maščuje nad narodnostjo samo."* Predavanje zaključi z zanimivo primerjavo: *"Izseljenci smo kakor kos zemlje, ki se je ločil od narodne celine in plava v morju druge narodnosti. Zato moramo v skrbi za svojo narodnost najti pravilen odnos do narodne skupnosti v domovini kakor tudi do naroda, kjer smo se naselili. (...) Prišli smo kot politični begunci s trebukom za kruhom in konec nas bi bilo, če nas nobena od dežel, ki niso naša domovina, ne bi hotela sprejeti. Ker pa nam je Argentina odprla svoja vrata, smo*

se rešili ne le kot poedinci, temveč tudi kot skupnost. Veliko tega, kar bi nam v rednih razmerah dajala domovina, nam že skoro 20 let dejansko daje Argentina. Zato za nas ni več tujina, temveč jo po vsej pravici lahko imenujemo drugo domovino."

11. predavanje:

Tematsko se to predavanje navezuje zlasti na 6. predavanje "Problematika naše politične emigracije v luči cerkvenega nauka", v katerem razloži nekatere osnovne pojme – predvsem pojem političnega izseljenca, ki so: *"... tisti, ki so morali zapustiti svojo domovino zato, ker v njej vladajo take razmere, v katerih ni zadostne ali pa sploh nobene svobode, da bi si lahko uredili človeka vredno življenje. Problem svobode je torej bistveni in odločilni problem političnega izseljenca."* S to svojo opredelitvijo pojma političnega izseljenca se je dr. Gogala javno zoperstavil krogu ljudi, ki so se zbirali okoli glasil *Vestnik, Sij slovenske svobode* itd. in so zagovarjali tezo, da je *"politična emigracija skupnost tistih izseljencev, ki se posvečajo reševanju politike svoje izgubljene domovine ... konkretno ..., ki skušajo pomagati domovini pri rušenju komunistične oblasti."* Proti takemu gledanju nastopa dr. Gogala tudi z juridičnim argumentom, da se od političnega izseljenca *"večkrat izrecno zahteva, da se odpove vsakemu političnemu delovanju. Takšen je primer, ko se političnemu beguncu prizna pravica do azila, a s pogojem, da prekine z vsako politiko. A zato tak posameznik še ne neha biti politični izseljenec, saj je prav kot tak priznan in zaščiten deležen. (...) Če političnega izseljenca opredelimo po njegovem cilju, potem politična emigracija ne zajame celotnega človeka, temveč le njegovo politično razsežnost in tudi to le delno, samo v odnosu do zapuščene domovine, ne pa v odnosu do nove domovine."* Zaradi takega (ozkega) gledanja se je prej enotna politična emigracija vse bolj delila na "pravoverne" in "omahljivce". Ta delitev se je opazala tudi pri vzgoji mladine, ki je vse bolj postajala *"sredstvo za naše politične cilje ali za podaljševanje narodnostnega življa v tujini."*

Najbolj kritičen pa je dr. Gogala v II. delu tega predavanja "Politična ali spolitizirana emigracija", v katerem govori o vodilnih politikih in protikomunističnih borbah: *"Kot nam vsem, je bilo tudi njim težko živeti se v nov položaj. Mislili so, da imajo v tujini ne le isto poslanstvo, ampak tudi vsaj deloma isto oblast kot prej doma. Zato so skušali organizirati skupnost, kot bi bila nekaka država v državi"*

v upanju, da se bomo kmalu kot celota lahko vrnili nazaj v Slovenijo. To delo jim je v veliki meri omogočila organizacija dušnega pastirstva, s katerim so si, brez trenja, delili vodstvo emigracije, ki ga pa ni vedno lahko individualizirati. (...) Ta avtoritativna miselnost je vodila v enoumje. (...) Vsi naj bi enako mislili glede vsega, kar nam je bilo od zgoraj naročeno. Misлити s svojo glavo je nezvestoba našemu poslanstvu, je rušenje skupnosti. (...) Naše pojmovanje politične emigracije, da moramo biti vsi, vključno tudi tukaj rojeni potomci, z vsemi ustanovami politično angažirani, nas je privedlo v politizacijo naše skupnosti. Nismo le politična emigracija, ampak spolitizirana emigracija. Zato je tudi med nami do neke mere zavladal totalitarizem."

Knjiga dr. Mirka Gogale *Usoda izseljencev* sodi med študijsko gradivo, ki bi ga morali poznati prav vsi raziskovalci izseljenske problematike.

Rozina Švent

Dar ko Friš, ur., **Prvih sto let Kranjsko slovenske katoliške jednote**. Pregled zgodovine KSKJ 1894-1994, Izseljensko društvo Slovenija v svetu, Založba Ilex, Ljubljana 1997, 294 str.

Raziskovanje slovenskega izseljenstva dobiva zadnja leta vse večji obseg. Na eni strani ga pogojuje delovanje Inštituta za slovensko izseljenstvo, ki je nedavno proslavil deseto obletnico, na drugi pa vrsta posameznikov, ki se tem vprašanjem posveča sistematično: Poleg nujne konkurence je tako poskrbljeno tudi za pluralnost pogledov, predvsem pa je odpravljena privilegiranaost, ki je bila značilna za to problematiko in je imela tudi nekatere neznastvene poteze.

Knjigo *Prvih sto let Kranjsko slovenske katoliške jednote* so napisali Darko Friš, Bogdan Kolar in Andrej Vovko, trije uveljavljeni raziskovalci, ki jih odlikuje delo na arhivskem gradivu. Niso kolektivni, ampak individualni avtorji in je delež vsakega izmed njih jasno razpoznaven.

Kranjsko slovenska katoliška jednota je ne samo najstarejša slovenska bratska podporna organizacija, ampak ena najbolj legendarnih slovenskih izseljenskih organizacij v ZDA in Kanadi. Težko jo je natančno opredeliti ali pa pokazati paralele v matični domovini, saj v mnogočem spominja na bratovščino, vzajemno zavarovalnico in zvezo narodnih društev. Opredeljujejo jo teritorij, vera in narodnost. Člani posameznih društev so se označevali kot bratje in sestre. Njena osnovna naloga je gojitev narodne vzajemnosti na katoliški podlagi. S pozornostjo, ki jo je namenjala slovenskemu delavcu in njegovi družini v stiski in težkih trenutkih, je svojevrstni simbol samoorganiziranja Slovencev v izseljenstvu.

Uvodni del sta s pregledom zgodovine Slovencev v ZDA in v Kanadi prispevala Darko Friš in Bogdan Kolar. Naslonila sta se predvsem na literaturo. Darko Friš očitno sprejema mnenje, da so prvi prišli tja z našega ozemlja protestantje. Glavni val je bil med leti 1870 in 1924, posebno vprašanje pa je seveda politična emigracija po II. svetovni vojni. Slednja je še bolj zaznamovala slovensko skupnost v Kanadi, saj se je iz begunskih taborišč v Italiji in Avstriji vanjo naselilo okoli 7500 ljudi, ki se jim je kasneje priključilo še okoli 15.000 bolj ali manj ekonomskih emigrantov.

Darko Friš je napisal zgodovino Kranjsko slovenske katoliške jednote v letih 1894 - 1924. Ob navajanju konkurenčnih organizacij šele vidimo, kaj je KSKJ dejansko pomenila. Ob spremljanju njenega nastajanja in razvoja – pristop je tako kronološki kot problemski – preseneča aktivnost ljudi, katerih priimki kažejo na belokranjsko in kočevsko poreklo. Presenečenje vidimo namreč v dejstvu, da so njihovi rojaki doma, z izjemo Metličanov kot meščanov, zaostajali v tem pogledu za ostalimi slovenskimi regijami. Glede na valutne in gospodarske spremembe, ki so jih v tem času doživele ZDA, je bralec na nekaterih mestih v zadregi pri vrednotenju finančnih razmer. Razveseljivo pa je, da je organizacija zaradi tako objektivnih kot subjektivnih razmer sicer zašla v težave, ni pa doživljala defraudacij. Posebno pozornost zasluži uveljavljanje žensk v njej. Težav z njimi v sicer tako razvpiti odprtosti ameriške družbe skoraj ne bi pričakoval. Ni najboljša primerjava, toda združne hranilnice in posojilnice so v tem času uspele v stari domovini prav po njihovi zaslugi. KSKJ tudi niso zlomila tako verska kot politična nasprotja, ki se jim slovenska kolonija tako pod vplivom stare kot nove domovine ni znala in mogla izogniti.

V poglavju, ki ga je prispeval Bogdan Kolar in je v njem zaobjetih naslednjih sedemdeset let KSKJ, preseneča njena vitalnost. Ker je bilo priseljevanje v ZDA ustavljeno, je organizacija z ambicioznostjo, novimi prijemi in posebno pozornostjo mladim dosegla številčno in finančno rast. Nekoliko nenavadno se nam zdi, kako pomembno vlogo je pri tem imel šport. Očitno so dotlej ameriški Slovenci ekonomsko že toliko napredovali, da so si ga lahko privoščili. Bralec skoraj z navdušenjem spremlja leta gospodarske krize, ki jih je organizacija čutila, niso pa je bistveno prizadela. Vsekakor je bilo vodstvo izredno modro in sposobno. V letošnjem letu, ko proslavljamo 50-letnico priključitve Primorske, človek rad prebira vesti o razkrinkavanju fašističnega nasilja nad primorskimi Slovenci, na kar bodo prireditelji simpozijev v Sloveniji skoraj gotovo pozabili. Posebna vprašanja se bralcu porajajo, ko se seznanja z delovanjem med II. svetovno vojno in po njej. Bolj kot asimililacija, ki se ji ameriški Slovenci niso mogli izogniti, preseneča njihova prizadetost zaradi domačih razmer. Tako resolucija iz avgusta 1942, poslana predsedniku F. D. Rooseveltu, izhaja iz Združene Slovenije in zahteva obnovljeno Jugoslavijo kot federacijo. Tudi dejstvo, da je bilo med II. svetovno vojno v različnih vojnih službah nad 4500 članov Jednote in da jih je preko 140 izgubilo življenje, doma še ni dobilo ustreznega prostora v sintetičnih pregledih.

KSKJ je bila organizirana kot zveza preko 250 lokalnih društev, ki so imela različna imena. Povezovala so jih le zaporedne številke, ki so jih dobila ob ustanovitvi. Andrej Vovko je v knjigi prispeval analitični prikaz delovanja društva iz Clevelanda, ki se je imenovalo Društvo Kristusa Kralja KSKJ št. 226, v letih 1928 - 1945. Ta leta predstavljajo obdobje, ko ni bilo doseljavanja. Zato kljub izredni delavnosti in iznajdljivosti ni nikoli postalo vodilno po številu članstva. Vovkov prikaz je še posebno zanimiv, ker nam preko delovanja clevelandskega društva osvetljuje delo osrednje zveze z lokalne strani ali od spodaj navzgor, kot tudi meddruštveno sodelovanje. To je potekalo preko nekaterih skupnih prireditev, predvsem pa z izmenjavo gostov. Ob ustanovitvi novih so ta prejela od sosednjih, že obstoječih, denarno darilo. Poleg solidarnostnih obveznosti je društvo posvečalo pozornost športu in gledališču ter zabavnim prireditvam. Zadnji dve zvrsti sta imeli tudi ugodne finančne učinke, vendar tudi kali sporov. Društvo Kristusa Kralja je tako najbolj prizadel uspeh ob uprizoritvi Pasijona leta 1930, saj so si zasluge zanj različno razlagali. Treba se je namreč zavedati, da je večletno uprizarjanje Kristusovega trpljenja prineslo društvu izjemen sloves. Zanimivo je dejstvo, da je društvo s tako zvenečim naslovom namenjalo razmeroma malo pozornosti verskemu življenju svojih

članov. Očitno z njim ni bilo težav, kar je ob nadzoru s spovednimi listki dokaj nenavadno. Društvo je svoj patriotizem med II. svetovno vojno izkazovalo z finančno pomočjo vojakom – članom na bojiščih in nakupovanjem državnih vojnih obveznic. Dva člana sta padla.

Kranjsko slovenska katoliška jednota je ob svoji stoletnici nedvomno zaslužila monografsko obdelavo. Iz skromne organizacije, ki so jo ustanovili slovenski duhovniki za zaščito svojih rojakov v primeru nesreče, bolezni in smrti, je zrastle v mogočno laično organizacijo, ki je presegla namen ustanoviteljev. Svojih članov ni povezovala le v nesreči, ampak tudi v veselju. S kulturnimi in družabnimi prireditvami je ohranjala med njimi vez slovenstva, ki je presegala jezikovno znanje govorice stare domovine. V ključnih momentih naše novejšje zgodovine, med II. svetovno vojno in po njej, kot tudi ob slovenski osamosvojitvi, je bila pomoč naših ameriških rojakov resnično izjemna. Ne samo zato, ampak zato, ker obravnava naše rojake, bi morali poglobitni izsledki knjige najti pot tudi vsaj v srednješolske učbenike.

Knjigo je skrbno uredil Darko Friš. Pri tem je imel nedvomno nemalo težav, tako načelnih kot praktičnih. Pristop avtorjev ni povsem izenačen, saj imamo pred seboj tako sintetične kot analitične članke. Slednji so nekoliko težje berljivi, saj "posamezna drevesa zakrivajo gozd". Osebe, ki nastopajo v knjigi, imajo imena in priimke pisane na različen način. Opaziti je dediščino iz domovine (nemški način zapisovanja), kot tudi že amerikanizacijo. Mogoče bi prav prišel tudi majhen terminološki slovarček: uradniki KSKJ so očitno odborniki... Na koncu ima knjiga tudi osebno in krajevno kazalo, kratko so predstavljeni tudi avtorji.

Stane Granda

Carlo Donato, Pio Nodari, **L'emigrazione giuliana nel mondo. Note introduttive** (Izseljenstvo iz Julijske krajine v svetu. Uvodni zapiski), Quaderni del centro studi economico-politici "E. Vanoni", Nuova serie, N. 3/4, Trieste 1995, 166 str.

V nepregledni vrsti zgodovinskih in drugih strokovnih del o italijanskih selitvenih procesih in izseljenskih skupnostih po svetu naletimo le tu pa tam na kako študijo o izseljevanju iz vzhodnega obrobja italijanskih meja. Če odmislimo zanimanje, ki ga italijanski znanstveniki že tradicionalno namenjajo furlanskim (in v sklopu teh tudi beneškoslovenskim) selitvenim gibanjem in izvzamemo dolgi spisec raznorazne, večinoma politično obarvane literature o t.i. istrskem *eksodusu* (znanstvenih razprav je tudi na tem področju bore malo), si želje po seznanjanju s problematiko izseljevanja z najvzhodnejšega italijanskega državnega ozemlja (beri medvojne in povojne Julijske krajine) s pomočjo italijanske strokovne literature nikakor ne bomo mogli potešiti. Tako pomanjkanje je že samo po sebi vredno razmisleka, če upoštevamo vsestransko kompleksnost območja in prisotnost tolikih "selitvenih primerov", ki bi tudi zaradi svojih posebnosti morali pritegniti pozornost preučevalcev. Med njimi prav gotovo izstopa pojav izseljevanja iz Trsta po drugi svetovni vojni in zlasti po ukinitvi Svobodnega tržaškega ozemlja, ki predstavlja redek primer množičnega odhajanja iz urbanega okolja, s svojevrstnimi značilnostmi bodisi z izseljenskega vidika, bodisi z vidika oblikovanja skupnosti v priseljenskih deželah, v prvi vrsti v Avstraliji, kamor se je usmeril pretežni del izseljencev. Je pa še cela vrsta drugih primerov, iz obdobja dvajsetih in tridesetih let tega stoletja kot tudi iz časa pred prvo svetovno vojno, ko moramo o omenjenem območju govoriti v smislu etničnih in ne državnih italijanskih vzhodnih meja.

To vrzel v italijanskih izseljenskih študijah si prizadevajo zapolniti na Oddelku za gospodarsko in politično geografijo tržaške ekonomske fakultete (*Dipartimento di Scienze Geografiche e Storiche – Sezione di Geografia Economica e Politica del Territorio*), kjer je pod vodstvom prof. Giorgia Valussija (tega poznamo med drugim kot avtorja poglobljene študije o slovenski manjšini v Italiji¹) in prof. Pia Nodarija bilo izvedenih več raziskav o omenjeni problematiki, delno tudi v obliki doktorskih disertacij. Med objavljenimi naj omenimo na primer študiji o pojavu povratništva v Julijski krajini oziroma o povratnikih iz Avstralije², deli o izse-

¹ G. Valussi, *Minoranze a confronto. Contributi alla geografia delle minoranze etniche sui due lati della frontiera italo-jugoslava*, Udine, 1978.

ljenskih skupnostih iz Julijske krajine v avstralskih metropolah in o geografski mobilnosti mladih potomcev izseljencev iz Furlanije in Julijske krajine v Argentini³ ter študijo o prostorski in socialni mobilnosti priseljencev iz Julijske krajine v Argentini⁴.

Ob raziskavah, posvečenih posameznim selitvenim primerom in aspektom, so se prizadevanja zadnja leta usmerila tudi v celovito preučevanje izseljenskih gibanj s tega območja. Znanstvena prizadevanja so ob sodelovanju izseljenskih skupnosti in organizacije Associazione Giuliani nel Mondo obrodila od leta 1994 štiri posvetovanja, in sicer v Buenos Airesu, Torontu, Melbourneu in Trstu. Hkrati se je začel izvajati širokopotezen raziskovalni načrt, ki ima kot cilj podrobno analizo izseljenskih procesov in izseljenskih skupnosti po svetu. Publikacija, ki jo tu predstavljamo, se ponuja kot uvod v to monografsko delo. Avtorja v njej opredeljujeta problematiko s tematskega in metodološkega vidika, nakazujeta smernice raziskovalnega projekta ter podajata prvi globalni prikaz izseljenskih gibanj od časa pred prvo svetovno vojno do sedemdesetih let našega stoletja. Pri tem prihajajo do izraza distinktivni elementi izseljenskih pojavov, izhajajoči iz družbenogospodarskih značilnosti in burne zgodovine območja. Implicitno pa odpira prispevek tudi nekaj spornih vprašanj glede interpretacije in samega pristopa k problematiki, ob katerih se je vredno podrobneje ustaviti.

Prva težava, ki pogojuje preučevanje selitvenega pojava na tem mejnem območju, je "upravna spremenljivost" in torej teritorialna neenotnost območja samega. Ni treba posebej naštevati državne tvorbe in spremembe meja, ki jim je bil zadevajoči prostor podvržen v teku tega stoletja, in tudi ne opozarjati na ozemeljske

² C. Donato, "Venezia Giulia", v: M. L. Gentileschi - R. Simoncelli, *Rientro degli emigrati e territorio*, Cercola (Napoli), 1983; P. Nodari, *Problematiche del reinserimento dei rimpatriati nel Friuli-venezia Giulia*, v: ANEA, *Flussi e riflussi dell'emigrazione triveneta*, Rubano (Padova), 1981; Id., *I rientri degli emigrati dall'Australia nel periodo 1972-1977, con particolare riguardo al comune di Trieste*, Trieste, 1986.

³ P. Nodari, *La comunità giuliana di alcune città australiane: Sydney, Adelaide, Melbourne, Trieste*, 1991; P. Nodari - F. Micelli - C. Donato, *La mobilità geografica dei giovani argentini di origine friulana e giuliana. Primi risultati*, v tisku.

⁴ G. Valussi, v: Citarella F., *La comunità giuliana in Argentina. Analisi dei processi di mobilità geografica e sociale*, v: F. Citarella, *Emigrazione e presenza italiana in Argentina*, Roma, 1992.

neskladnosti med posameznimi teritorialnimi pojmi oziroma višjimi in nižjimi upravnopolitičnimi enotami. Iz vsega tega izvira tudi neskladnost in težavna primerljivost statistik in drugih virov, kar onemogoča enotno in kontinuirano analizo pojava skozi daljše zgodovinsko obdobje. K temu gre dodati še različna pojmovanja izseljenca v posameznih fazah in neenotne kriterije statističnega opazovanja. Avtorja zato podčrtujeta potrebo po naslanjanju na več virov in, vsaj za povojno obdobje, predvsem na najosnovnejše krajevne izkaze, kot so občinske statistike in matične nominalne evidence, ki se zdijo še najbolj obetajoča podlaga za rekonstruiranje selitvenega gibanja in struktur. Še bolj nehvaležno in velikokrat brezupno je nato razbiranje statističnih in drugih izkazov priseljenjskih dežel, kjer veljajo spet drugi kriteriji, ki zabrišejo elemente za točnejše opredeljevanje izseljencev glede na njihov krajevni izvor in nacionalno pripadnost.

In s tem smo se dotaknili drugega problematičnega elementa, to je narodnostne heterogenosti območja in torej narodnostno mešanega značaja izseljenjskih tokov. Glede na težo, ki jo je imelo nacionalno vprašanje v zgodovini Julijske krajine (naj mi bo zaradi enostavnejšega izvajanja dovoljeno uporabiti to ime kot splošen, časovno in teritorialno nedefiniran pojem za mejno območje, o katerem je govor), ta aspekt ne pomeni le dodatne spremenljivke med mnogimi drugimi, temveč ključni element za razumevanje selitvenih gibanj, ki so bila, kot je dobro znano, v določenih obdobjih bolj ali manj neposredno zaznamovana z narodno konfrontacijo in širšim političnim dogajanjem na tem območju. Upoštevanje nacionalne oziroma etnične diskriminacije pa je spet povezano z zgoraj navedenimi problemi upravnoregionalne neprimerljivosti in predvsem virov, ki ne nudijo elementov za etnično/narodnostno razlikovanje tokov. Preučevalcu pa zastavlja tudi vrsto konceptualnih vprašanj za oblikovanje ustreznega analitičnega in interpretativnega pristopa.

Podčrtati je treba, da v pričujoči študiji pristop do omenjenih problematičnih predpostavk ni dovolj jasen in dosleden. Kot izhaja iz naslova, je predmet obravnave *emigrazione giuliana*, pri čemer je implicitno mišljeno *italijansko izseljenstvo iz Julijske krajine* in v tem "duhu" je delo tudi koncipirano. Termin *giuliani* pa se pojavlja tudi v dobesednem pomenu *iz Julijske krajine* in torej v smislu vseh tam prisotnih narodnih komponent. Zaradi nejasnega razlikovanja med tema dvema pojmovoma je raba izrazov *giuliani* in *emigrazione giuliana* dvoumna in zavajajoča, čemur še posebno prispeva njuno nediferencirano asociiranje z italijanskim izseljenstvom in italijanskimi skupnostmi po svetu.

Pregled selitvenih gibanj se začneja z obdobjem pred prvo svetovno vojno, ki ga avtorja upoštevata le kot uvod v osrednjo temo študije in mu zato posvečata le nekaj odstavkov. Podčrtujeta izrazit priseljski značaj območja v tem času zaradi hitrega socio-ekonomskega razvoja urbanih in trgovsko-industrijskih središč Tržiča, Gorice in predvsem Trsta, ki je od začetka stoletja med drugim igral tudi vlogo izseljenskega pristanišča. Priseljski procesi so bili regionalno in tudi etnično zelo raznoliki, saj so držali iz neposrednega avstrijskega zaledja, iz srednjeevropskega prostora, Italije in vzhodnega Sredozemlja nasploh. Atraktivna moč omenjenih središč je močno omilila druge oblike selitev, tako da je bilo čezoceansko izseljevanje v glavnem neizrazito in je zajelo predvsem Goriško ter slovansko prebivalstvo Istre. Skromnost teh tokov – poudarjata avtorja – se jasno pokaže iz primerjave z bližnjim Venetom, v katerega okvir je tisti čas sodila tudi Furlanija in kjer so bili odstotki čezoceanskega izseljevanja med najvišjimi v Italiji. Za točnejše kvantitativno in kvalitativno vrednotenje izseljenstva iz Julijske krajine (*emigrazione giuliana*), ki je pogojeno z dejstvom, da izseljenci v priseljskih državah figurirajo kot avstrijski državljani, nakazujeta potrebo opiranja na zgodovinske vire. Pri navajanju nekaj primerov vidnejših izseljencev, ki so za sabo zapustili "zgodovinske sledove", pa se pokaže problem dvoumnih nastavkov, saj beremo na prvem mestu ime Nikole Mihanovića. O tem Dalmatincu (*dalmata*), kot je tu predstavljen, ki se je leta 1867 izselil v Argentino in postal največji ladjar Južne Amerike, se namreč bralcu skladno z zgoraj nakazanimi implicitnimi predpostavkami sama po sebi vsiljuje povezava z italijanskim izseljenstvom. V "italijanskost" Nikole Mihanovića pa lahko upravičeno dvomimo, če pomislimo, med drugim, da je bil del njegove družine zelo blizu Trumbičevemu jugoslovanskemu gibanju (brat Miho je bil predsednik Centra Jugoslovanskega narodnega odbora za Južni Atlantik) in da Nikola ni pristopil zaradi navezanosti na Avstrijo in, kot vse kaže, s tem povezanega gospodarskega oportunizma.

Po prvi svetovni vojni se je izseljevanje iz Julijske krajine znatno ojačilo in v teku naslednjih dveh desetletij se je delež tukajšnjih kontingentov glede na vseitalijanski kontekst povečal od 1,8 %, kolikor je znašal v petletju 1921-25, na 8,3 %. To je pripisati tudi znatnemu upadu italijanskega izseljevanja zaradi spremenjenih notranjih razmer in razmer na mednarodnem delovnem tržišču ter protiizseljski politiki, medtem ko je v Julijski krajini ostajalo izseljensko gibanje dokaj živahno. Avtorja razlikujeta v njem dve vzročno pogojeni komponenti: izseljevanje, povezano z epilogom prve svetovne vojne in novonastalo teritorialno ter upravno-politič-

no situacijo, ki je predstavljalo anomalijo v primerjavi z ostalo Italijo, in tokove, ki so jih napajale gospodarske potrebe ob opešanju pristaniške vloge Trsta in splošni gospodarski krizi. Prvo je bilo usmerjeno v bivše avstroogrske dežele in zlasti v kraljevino SHS oziroma Jugoslavijo. Prevladujoče je bilo v obdobju do 1922-23, ko je bistveno vplivalo na visok delež kontinentalnega izseljevanja (82 % proti 69% na vsedržavni ravni). Avtorja opredeljujeta te tokove kot vračanje avstroogrskih državljanov v izvirne kraje in v zvezi s tem omenjata primer zbirnega taborišča Wagnerja ter kolonij, ki so nastale v Prekmurju, pri čemer pa pozabljata povedati, da so v slednjem primeru koloni bili slovenski avtohtoni prebivalci z Goriškega in ostalega primorskega prostora. Sklicujoč se na C. Schiffrerja izpostavljata tudi znano stališče, da je bilo med izseljenci veliko državnih uradnikov, ki jih je bila avstrijska oblast načrtno naselila s Kranjskega v primorska središča. Ta selitveni primanjkljaj pa so izničili tokovi iz Italije, ki so bili sem priklicani, "da bi zadostili *upravnim potrebam nove oblasti*", in ki so migracijski saldo znatno popravili (v Trstu je v letih 1918-21 število priseljenih preseglo izseljene za kar 42.226 enot).

Politično izseljevanje, pogojeno z novo teritorialno situacijo in usmerjeno zlasti proti Jugoslaviji, se je v zmanjšani meri nadaljevalo skozi vsa dvajseta in trideseta leta. Že od začetka dvajsetih let pa prihajajo do izraza tudi ekonomski tokovi, ki z letom 1923 preidejo na prvo mesto. Usmerjeni so predvsem v čezoceanske države, do leta 1922 v ZDA in nato v Argentino, a ob koncu desetletja tudi v nekatere evropske države in posebno v Francijo. Ti ekonomski tokovi, ki v tridesetih letih izgubijo prejšnjo izrazitost in se prilagodijo vseitalijanski dinamiki, izhajajo zlasti z Goriškega in Istre, se pravi iz gospodarsko najbolj zaostalih območij Julijske krajine. Njihov izrazito ekonomski značaj – naglašata avtorja – pa se jasno kaže tudi iz socialne strukture, saj je šlo v veliki večini za najpreprostejšo delovno silo, kar očitno razodeva težnjo po iskanju ugodnejših življenjskih razmer. Podrobnejše obravnave je deležno izseljevanje v Argentino, ki je izstopalo kot posebnost izseljenskega gibanja in ki se je močno povečalo v drugi polovici dvajsetih let, v nasprotju z vsedržavnim čezoceanskim izseljevanjem, ki je prav takrat vidno nazadovalo zaradi fašistične restriktivne politike. Tudi ti tokovi, ki so se šele v naslednjem desetletju prilagodili italijanskemu povprečju, so prihajali v glavnem iz ruralnih območij Goriške in Istre, kjer je prevladovalo slovensko in hrvaško prebivalstvo.

Vse to avtorja razbirata iz uradne migracijske statistike, ki jo nazorno prirejeno objavljata v prilogi. Vprašanje, ki se nam zastavlja, pa je, do kolikšne mere dinamični in strukturni profili razodevajo dejanski značaj in še posebno, koliko nam sami po sebi lahko povedo o vzročnosti oziroma pogojenosti izseljenskega pojava v tako kompleksni regiji, kot je Julijska krajina, in tako posebnem zgodovinskem obdobju, kakršen je bil čas med obema svetovnima vojnoma. Iz študije se namreč zdi, kot da fašistična politika ni imela ničesar opraviti z vsem tem, in pravzaprav, kot da fašizma sploh ni bilo, čeprav se je, kot vemo, v tej regiji odlikoval po posebni značajnosti in si zaradi nje prislužil naziv *fascismo di confine*. Politično izseljevanje v Jugoslavijo in na začetku Avstrijo je – kot smo videli – v študiji mišljeno kot normalizacijski proces vračanja enega dela prebivalstva v izvirne kraje oziroma novonastale matične državne tvorbe, ki ga je povzročila razmejitev in ki so jih spodbujale osebne in druge prejšnje tradicionalne vezi z določenim okoljem. Ta razlaga je sprejemljiva le za začetno obdobje in še to samo delno, saj ni mogoče spregledati, da mnogim odhodom in pogostokrat prebegom čez italijansko-jugoslovansko mejo tudi v prvih povojnih letih ni botrovala prostovoljna odločitev, ampak škvadristski teror ter pritiski oblasti na potencialno narodno in politično nelojalne prebivalce, pritisk, ki ga je nato fašizem sistematiziral v obliki vsesplošnega zakonsko podprtega raznarodovalnega programa. Kaj reči o vseh tistih državljanih slovenske in hrvaške narodnosti, ki so se umaknili v Jugoslavijo, potem ko so bili ob možnost zaposlitve zaradi namišljene nelojalnosti in drugih bolj ali manj instrumentalnih administrativnih določil, kot na primer številni javni in privatni uradniki; o tistih, ki so izbrali izselitev namesto politične premestitve v notranjost države, kot učitelji in železničarji; o tistih, ki so bili izključeni iz poklicnih vpisnikov na podlagi določil o “integriteti narodne zavesti”, kot na primer mornarji, da ne govorimo o vseh tistih, ki so se umikali policijski “pozornosti” in raznim oblikam preganjanja zaradi sodelovanja pri organiziranem življenju “aloglotne” skupnosti, ali preprosto iz občutka ogroženosti in odpora do samozatajevanja. Ali je ustrezno te in podobne številčno nezanemarljive primere (ne pozabimo, da so italijanske oblasti ocenjevale število izseljencev iz Julijske krajine v Jugoslaviji na začetku tridesetih let na 50.000 oseb), ki so se vrstili skozi celotno medvojno obdobje (in jih med drugim uradna statistika mnogokrat ne beleži, ker so odhajali ilegalno), obravnavati kot nekakšen podaljšek “stabilizacijskih” procesov iz prvih povojnih let? Da ni šlo za preprosto opcijo za Jugoslavijo (ki med drugim pri dodeljevanju državljanstva priseljencem iz Julijske krajine ni bila najbolj radodarna in jih tudi ni rada sprejemala), kaže navsezadnje tudi izseljensko politično gibanje, ki je sodelovalo z italijanskim fuo-

riuscitizmom in odigralo nezanemarljivo vlogo v italijansko-jugoslovanskih odnosih.

Glede izseljevanja v druge evropske in čezoceanske dežele se v osnovi strinjamo z avtorjema študije, ko poudarjata njegov ekonomski značaj, in dodajamo, da so ekonomski tokovi držali tudi v Jugoslavijo, kljub neugodnim socialnim in gospodarskim razmeram v tej državi. Tudi ekonomska emigracija pa se nam prikaže v drugačni luči, če upoštevamo, da je na gospodarsko stanje, iz katerega je izhajala, vplivala poleg splošnih kriznih dejavnikov tudi politika gospodarskega in družbenega spodbujanja manjšinske skupnosti z davčnim pritiskom, odpravo tradicionalne zavarovalne, zadružne in hranilniške mreže, z obremenjujočo kreditno politiko in podobnimi načrtnimi posegi. In tudi izjemna živahnost argentinskih izseljenških tokov, ki tako izstopa v italijanski uradni migracijski statistiki, nam postane razumljivejša, če upoštevamo, da restriktivna izseljenska politika, ki je v drugi polovici dvajsetih let drastično zavrla italijansko čezoceansko izseljevanje, ni veljala za neitalijansko prebivalstvo Julijske krajine. Nasprotno, tu so oblasti po nalogu samega duceja promovirale izseljenski korak z agitacijo in širokogrudnim izdajanjem potnih listov.

Zaradi vsega tega se nam zdi dokaj reduktivna trditev, da *"izvzemši tokove, povezane s koncem prve svetovne vojne, ki bi jih zato lahko označili kot 'političnega' značaja, je izseljevanje v bistvu 'ekonomskega' značaja in zajame kmečke predele, do katerih ne seže vpliv družbenogospodarskega razvoja urbanih območij in širjenje sekundarnih in terciarnih dejavnosti"*. Posebno težko pa se je strinjati tako z vsebino kot s formulacijo sklepnih avtorjevih zaključkov, kjer beremo, da so *"upoštevajoč obdobje, na voljo le omejeni (in pogostokrat samo dokumentarni) dokazi o teh tokovih, od katerih ostaja danes pri življenju le še malokateri neposredni pričevalec in v glavnem naslednje generacije (otroci, vnuki itd.) znotraj glavnih italijanskih skupnosti v tujini. Te osebe bi lahko šteli za prvo skupino izseljencev iz Julijske krajine, ki so jo sestavljali v bistvu Goričani, Furlani in tudi Slovenci. Nazadnje lahko pripomnimo, da ti tokovi (namreč ekonomski, op. A. K.) in posebno tisti, usmerjeni proti Latinski Ameriki, ne kažejo kakih specifičnih značilnosti in jih zato moremo uvrščati v splošni okvir italijanskega izseljevanja in jih tolmačiti v odnosu do gospodarskega in družbenega razvoja dežel, ki so jih sprejele"*. Mimo nedosledne rabe pojmov v zvezi s klasifikacijo izseljencev po izvoru (ali ne obstajajo tudi slovenski Goričani oziroma goriški Slovenci?), bi radi pripomnili samo to, da

se nam zdita zgoraj omenjeno "ozadje" in sama etnična struktura teh tokov nič kaj zanemarljiva distinktivna elementa izseljenstva iz Julijske krajine. Nenazadnje zaradi tega, ker sta se jasno odražala tudi v priseljenjskih deželah, kjer so se (zlasti v Argentini) italijanski priseljenci slovenske in hrvaške narodnosti organizirali v svojih, izrazito nacionalno, protifašistično in "protirapalsko" nastrojenih kolonijah. Ti izseljenci so nedvomno del italijanskega izseljenstva in izseljenske zgodovine med obema vojnama in, točneje, njunih kontroverznih poglavij, kot so hkrati sestavni del zgodovine slovenskega in hrvaškega oziroma takratnega jugoslovanskega izseljenstva. Pavšalno navezovanje takratne emigracije iz Julijske krajine z italijanskimi skupnostmi po svetu je potemtakem neumestno in tudi nekorektno.

Preostali del študije je posvečen migracijskim procesom po drugi svetovni vojni, ki so bili v glavnem zopet povezani z upravnopolitičnim preustrojem dežele, iz česar avtorja izvajata tezo o pogojenosti izseljevanja iz Julijske krajine z akutnimi političnimi kriznimi obdobji. Tudi tu ločita dva tipološko različna pojava, ki pa sta imela več skupnih točk: izjemno močne tokove italijanskih (a tudi drugih) beguncev iz Istre in Dalmacije, ki so jih spodbudili *umik mejne črte, izguba ozemelj in jugoslovanska zasedba*, pri čemer je šlo za izseljevanje politične narave; in emigracijo iz Trsta in v manjši meri Gorice po letu 1954. Za oba procesa sta bila značilna izredna intenzivnost in kratkoročni iztek. Prvo, ki je označeno kot večinoma prisilno in ki naj bi po dokaj nasprotujočih si ocenah štel od 200.000 do 350.000 oseb, je nastopilo po fazah od 1943. leta dalje, začevši z odhodi iz Zadra, ki jim je sledil "eksodus" iz Reke, Pulja in ostale Istre in končno iz Cone B Tržaškega svobodnega ozemlja. Poteku in zgodovinsko političnemu kontekstu tega izseljevanja je posvečen podrobnejši prispevek tržaškega zgodovinarja Raula Pupa v prilogi knjige, ob katerem se tu ne bomo posebej ustavljali. Tokovi so se usmerili v razne evropske države, zlasti pa proti Avstraliji, ZDA, Kanadi in Argentini, prej v skladu z utečenimi kanali mednarodnih organizacij, ki so se ukvarjale s problemom povojnih beguncev, kot pa po samostojni izbiri cilja, deloma naravnost iz izvirnega kraja, največkrat pa po postanku v Trstu in več kot stotih drugih zbirnih taboriščih po celem italijanskem polotoku. Kot znano, pa je precejšen del beguncev ostal v Italiji in se v velikem številu naselil v Trstu in na območju Furlanije-Juljske krajine, kjer so s podporo države zrasla številna strnjena begunska naselja, kar je predvsem v Tržaški pokrajini vidno vplivalo na urabinstični in vsestranski razvoj (k temu bi mi dodali in podčrtali tudi nacionalni sestav prej izključno slovenskega okoliškega prebivalstva).

Naselitev okrog 65.000 beguncev je sovpadala s poslabšanjem družbeno-gospodarskega položaja na Tržaškem in dodatno poostrila krizo, v katero je območje zapadlo po ukinitvi Svobodnega tržaškega ozemlja in prehodu pod Italijo. To pa je sprožilo znaten izseljenski val tržaškega prebivalstva, ki je odhajalo zaradi brezposelnosti, stanovanjske krize in drugih konkretnih razlogov, a tudi zaradi nekakšne psihoze brezperspektivnosti. Za razliko od prvega je bilo to izseljevanje pretežno gospodarskega značaja, čeprav – opozarjata avtorja – ni mogoče izključiti niti političnih motivacij, pri čemer po vsej verjetnosti mislita na idejo tržaškega indipendentizma, ki je še danes živa pri marsikaterem tržaškem izseljencu po svetu. Izseljenska faza, ki je v manjši meri zajela tudi Gorico, je trajala nekako do srede šestdesetih let, glavnina odhodov pa se je koncentrirala od srede do konca petdesetih let. V obdobju 1955-65 se je v tujino izselilo iz Tržaške pokrajine skoraj 19.000 oseb, iz Goriške pa več kot 3.000, največ v Oceanijo (večinoma Avstralijo, 45 %) in Severno Ameriko (27,5 %). Pretežno čezoceansko specializacijo tega izseljevanja avtorja pripisujeta pomanjkanju kontinentalne migracijske tradicije, navezam anglo-ameriške uprave in tudi vezem z medvojnimi izseljenci v Severni in Južni Ameriki. Od srede šestdesetih let izseljenski proces pojema in pojav se nato v kratkem zaključi. V letih 1966 in 1992 se je iz Tržaške in Goriške pokrajine izselilo na tuje slabih 16.000 oseb, od katerih več kot polovica v evropske države. To izseljevanje pa je kljub delnim navezam s prejšnjim popolnoma drugačen proces, izhajajoč iz drugačnega konteksta in motivacij, kar se kaže tudi v poklicni strukturi izseljencev.

Na koncu pregleda avtorja naglašata svojevrstnost poveljnega izseljevanja *Giulianov* in *Dalmatov* (*emigrazione giuliana e dalmata*) zaradi izrazitega družbenopolitičnega značaja v primerjavi z družbenogospodarskim izseljenstvom iz obdobja med vojnama in potrebo po poznavanju in vrednotenju teh izseljenskih skupnosti na raznih koncih sveta, kjer je "velika večina izseljencev znala premostiti velike začetne težave in se uspešno vključila v nove stvarnosti. S tem so izkazali vsemu svetu sposobnosti ljudi iz te tako nemirne zemlje in postali nekakšni njeni ambasadorji". Mi pa bi tem mislim še dodali, da tudi v primeru poveljnega izseljevanja *Giulianov* ne gre pozabiti, da so tržaške in goriške tokove tvorili tako italijanski kot slovenski izseljenci in tudi, da so tržaške skupnosti po svetu podobne nekakšnim miniaturnim reprodukcijam tržaške družbe, z njeno raznolikostjo, posebnostmi in, zakaj ne, tudi protislovji. In prav to se nam zdi eden od pomembnejših elementov za razumevanje izseljenstva iz Julijske krajine, vseh njegovih primerov,

značilnosti, izseljenskih stvarnosti po svetu in samega čutenja ter identitete izseljencev, ki se je nujno oblikovala pod vplivom takšne ali drugačne izkušnje v izvornem kraju in takšne ali drugačne življenjske usode.

Aleksej Kalc

AVTORSKI

IZVLEČKI

AUTHORS'

ABSTRACTS

Kalc Aleksej, zgodovinar, raziskovalec, Odsek za zgodovino pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu, Ul. Petronio 4, 34138 Trst, Italija

Razvojni obrisi izseljenske zakonodaje v 19. stoletju in do prve svetovne vojne

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 8, 1997, str. 9-35

Primerjalni pregled izseljenske zakonodaje v dobi liberalizma z ozirom na družbenogospodarsko in pravnofilozofska izhodišča in spremembo odnosa države do izseljenske pojave s posledičnim prehodom od represivnega k socialnovarstvenemu obravnavanju problematike. Orisana je razvojna pot, skupne vsebinske in tehnične značilnosti zakonskih ureditev ter njihove posebnosti glede na razmere in izseljensko politiko držav.

Horvat Avgust, Curupayti 1525, 1708 Morón, Argentina

Prizadevanja za izobrazbo med slovenskimi izseljenci v Argentini

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 8, 1997, str. 37-48

Ko so slovenski izseljenci prišli v Argentino med vojnama in po drugi svetovni vojni, so morali, če niso bili izredno potrebni obrtniki, tehniki ali univerzitetni izobraženci, sprejeti ponujeno zaposlitev in začeti na najnižjem klinu družbene lestvice. Da njihovim sinovom in hčeram ne bi bilo potrebno začeti zaposlitev na enaki stopnji, so si prizadevali in si še prizadevajo za njihovo poklicno izobrazbo. Ta prizadevanja so rodila dobre sadove. Samo iz vrst poveljnih, političnih emigracij je v 48 letih naselitve diplomiralo čez 700 univerzitetnih in višješolskih izobražencev.

Kalc Aleksej, research historian, Division for History at the National and Study Library in Trieste, Via Petronio 4, 34138 Trieste, Italy

Outlines of the development of emigration legislation in the 19th century and up to World War I

Dve domovini/Two Homelands, Migration Studies, 8, 1997, pp. 9-35

A contrastive overview of the emigration legislation in the period of liberalism with regard to the socio-economic and legal-philosophical backgrounds and the changed attitude of the state towards the emigration phenomenon with a consequential transition from the repressive treatment of the problem to a social and protectionist one. The development, the common content and technical characteristics of regulatory arrangements as well as their peculiarities in view of the circumstances and the emigration policies of individual countries are outlined.

Horvat Avgust, BSc, Curupayti 1525, 1708 Morón, Argentina

Educational endeavours among Slovene emigrants in Argentina

Dve domovini/Two Homelands, Migration Studies, 8, 1997, pp. 37-48

After arriving in Argentina during the period between the two world wars and after World War Two, Slovene emigrants, unless they were highly sought-after skilled craftsmen, technicians or had a university education, were forced to take any job they were offered and start on the lowest rung of the social ladder. To prevent their children from having to start their careers in the same way that they had had to, they strove for, and continue to strive for, their professional education. These efforts have been highly successful. Among the post-war political emigrants alone, more than 700 people graduated from university over a period of 48 years, after arriving in Argentina.

Milač Metod M., dr., vicedirektor, Emeritus, univerzitetna knjižnica v Syracuse, New York, ZDA.

Petje druží nove priseljence: ustanovitev in prva leta Pevskega zbora Korotan

Dve Domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 8, 1997, str. 49-70

Avtor opisuje v uvodu pot preko Atlantika, prihod v ZDA, začetne težave z iskanjem zaposlitve in naselitev med novimi priseljenci v Clevelandu, Ohio. Ideja za ustanovitev pevskega zbora je izšla iz želje in potrebe, da se priseljenci v novi deželi povežejo med seboj. Pevski zbor pa je nudil priliko sodelovanja pri ohranjanju slovenske pesmi in kulture v etnično tako bogatem vlemestu. Glavna tema članka so ustanovitev, letni koncerti in drugi nastopi Pevskega zbora Korotan v letih 1951 do 1962. Avtor poleg tega oriše doprinos Korotana na mednarodnih kulturnih prireditvah v Clevelandu, nastope na televiziji in na *Glasi Amerike*. Zato ta pregled zborovega udejstvovanja, napisan iz avtorjeve perspektive, deloma prikazuje tudi kulturne uspehe clevelandske slovenske skupnosti v tej dobi.

Zalokar Jurij, dr. medicine, dr. sc., psihiater v pokoju, Staneta Žagarja 17a, 4240 Radovljica, Slovenija

Jezikovna pregrada – imigranti in kulturni preobrat

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 8, 1997, str. 71-80

Prispevek ponuja pregled najočitnejših psiholoških in psihopatoloških posledic jezikovne pregrade in jezikovnega kakor tudi kulturnega preobrata. Avtor obravnava proces nazadovanja, motenj na višjih stopnjah možganskega delovanja in drugih nenormalnih vedenjskih oblik v povezavi s stresom, ki ga povzročata imigracija in novo jezikovno okolje. Pri tem poudarja odločilni pomen materinščine. V članku je poleg tega govora tudi o dodatnem asimilacijskem pritisku, ki ga izvajajo nad priseljenci enojezične (največkrat angleško govoreče) kulture.

Milač Metod M., Ph. D., Associate Director, Emeritus, Syracuse University Library, Syracuse, New York, USA

Choral singing unifies new immigrants: Founding and first years of Singing Society Korotan

Dve domovini/ Two Homelands, Migration Studies, 8, 1997, pp. 49-70

Author describes in the introductory section his trans-Atlantic voyage, arrival in the USA, initial difficulties with finding employment, and his settlement among the new immigrants in Cleveland, Ohio. The idea for a choral group came out of desire and necessity to provide for the new immigrants a focused environment in the new land. Thus, a singing society offered many newcomers an opportunity to continue Slovene choral and cultural traditions in an ethnically rich metropolitan area. The main themes of this article are the founding, annual concerts, and other performances of the Singing Society Korotan in the years 1951 to 1962. In addition, the author provides insights into Korotan's contributions to the multinational festivities, TV appearances, and performances on the *Voice of America*. This article about Korotan activities and successes, from the author's perspective, offers indirectly also a look at the cultural life of the Cleveland Slovene community during this period.

Zalokar Jurij, M. D., D. Sc., retired psychiatrist, Staneta Žagarja 17a, 4240 Radovljica, Slovenia

Language barrier – immigrants and cultural change

Dve domovini/Two Homelands, Migration studies, 8, 1997, pp. 71-80

The paper presents a survey of salient psychological and psychopathological consequences resulting from language barrier and linguistic as well as cultural change. Regressive sequels, disturbances of higher cerebral activity and other abnormal behaviors are examined in relation to stress caused by immigration and the new language environment. The importance of the native language is stressed. In addition, the added pressure to assimilate imposed by monolingual (usually English-speaking) cultures is discussed.

Maver Igor, dr., izr. prof., Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Aškerčeva 2, 1000 Ljubljana, Slovenija

Danijela Hliš in njena nova pesniška zbirka *Hideaway Serenade* (1996)

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 8, 1997, str. 81-88

Danijela Hliš sodi v mlajšo generacijo slovenskih pesnikov prve priseljske generacije, ki živijo in delajo v Avstraliji. V svoji poeziji uporablja tako slovenščino kot angleščino, kjer je tudi angleščina, ki sicer ni njen materni jezik, postala medij umetniškega in intimnega osebnega izraza. V študiji je posebej analizirana njena druga pesniška zbirka, napisana v angleščini (1996), seveda z odnosnicami na njeno prvo zbirko, ki je dvojezična (1991). V nekaterih pesmih prve zbirke (*Whisper*) je kot tema še vedno prisotna migrantova usoda v novi deželi, a večina pesmi njene druge zbirke (*Hideaway Serenade*) kaže na to, da se razvija v pesnico, ki ni vezana zgolj na migrantsko tematiko in bralno publiko.

Christian Henry A., dr., prof. angleške in ameriške kulture, Rutgers University, Newark, New Jersey, ZDA (umrl 1997)

Kurent Tine T., dr., upokojeni profesor Fakultete za arhitekturo, Univerza v Ljubljani; Igriška 12, 1000 Ljubljana, Slovenija

Kako razbrati sliko: kolaž Maksa Vanke "Druga svetovna vojna"

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 8, 1997, str. 89-105

Razlaga simbolov na kolažu "Začetki druge svetovne vojne" ameriško-hrvaškega slikarja Maksa Vanke je zgodba o pobegu dr. Stettena, Vankovega tasta, iz okupirane Francije s parnikom *Ile de France*, pripoveduje pa tudi o nacističnem vohunu Douglasu Chandlerju, ki sta ga razkrinkala Vanka in njegov prijatelj, ameriškoslovenski pisatelj Louis Adamič.

Maver Igor, Ph.D., associate professor, Faculty of Arts, University of Ljubljana, Aškerčeva 2, Ljubljana, Slovenia

Danijela Hliš and her new collection of verse *Hideaway Serenade* (1996)

Dve domovini/Two Homelands, Migration Studies, 8, 1997, pp. 81-88

Many Slovene migrants in Australia, especially those belonging to the younger generation have come to accept Australia as a second homeland, a lucky and in many ways promised country. Along with Slovene, they use English in their writing. This is true also of Danijela Hliš who has so far published two collections of verse, *Whisper* (1991) and *Hideaway Serenade* (1996). She feels at home in Australia, accepting its positive and negative sides, and considers it a second (home)land, like some other Slovene migrant poets living in the land of Oz. Danijela Hliš is probably the first poet to be included in a major secondary-school textbook, which brings her to the Australian literary limelight and mainstream.

Christian Henry A., Ph. D., Professor of English and American culture, Rutgers University, Newark, New Jersey, USA (deceased in 1997)

Kurent Tine T., RIBA, retired professor at the Faculty of Architecture, University of Ljubljana; Igriška 12, 1000 Ljubljana, Slovenia

Reading a painting: Maxo Vanka's collage "World War II"

Dve domovini/Two Homelands, Migration Studies, 8, 1997, pp. 89-105

The interpretation of symbols on the collage "The Beginnings of World War II" by the American-Croatian painter Maxo Vanka is the story about the escape of Dr. Stetten, Vanka's father-in-law, from the occupied France via the MS *Ile de France*, and about the exposure of a nazi agent, Douglas Chandler, by Vanka and his friend, the American-Slovene writer Louis Adamic.

Walaszek Adam, dr., prof. zgodovine, Poljski inštitut Jagelonske univerze, Ul. Jodłowa 13, 30-252 Krakow, Poljska

Poljski delavci v ZDA (1880-1925): kmetje – Poljaki – etničnost

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 8, 1997, str. 107-124

Prispevek obravnava aktivno reakcijo poljskih priseljencev na socialne in politične razmere industrijske Amerike. Upošteva primere, kjer narodnost sovpada z družbenim razredom. Posebna pozornost je posvečena vprašanju, kako so priseljenci iz Poljske uporabljali prvine narodne oziroma ljudske kulture v svojem boju za izboljšanje socialnega položaja. Rezultat raziskave dokazuje, da je prav uporaba teh prvin omogočila poljskemu priseljskemu delavskemu razredu pritegnitev širše etnične skupnosti, vključno s srednjim razredom priseljencev iz Poljske, k podpori stavk in drugih oblik njihovega socialnega protesta.

Corsellis John, neodvisni raziskovalec (z neformalno akademsko podporo Projekta o begunskih študijah – Refugee Studies Project, Queen Elizabeth House, Univerza v Oxfordu), 2 Manners Way, Cambridge CB1 4SL, Anglija

Slovenska politična emigracija 1945-50

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 8, 1997, str. 131-159

Naselitev večine slovenske politične emigracije iz Avstrije in Italije v Argentini v strnjeni skupini, skupaj z otroki, ostarelimi in oslabelemi, je izreden primer begunske samouprave kljub močnemu začetnemu neodobravanju oblasti in si kot taka zasluži celovito obravnavo, kakršno podaja pričujoči prispevek.

Walaszek Adam, Ph. D., professor of history at the Jagiellonian University in Cracow, Poland, Institut Polonijny Uniwersytetu Jagiellońskiego, ul. Jodłowa 13, 30-252 Cracow, Poland

Polish workers in the USA (1880-1925): Peasants – Poles – ethnics

Dve domovini/Two Homelands, Migration Studies, 8, 1997, pp. 107-124

This paper discusses the active response of Polish immigrants to the social and political realities of industrial America. It considers cases where ethnicity coincided with class. It explores how Polish immigrants used elements of national or folk culture in their struggle to advance their social position. And it demonstrates that the use of such elements of ethnic culture enabled the Polish immigrant working class to appeal to the wider ethnic community, including the ethnic middle class, for support during strikes and other forms of protest.

Corsellis John, independent researcher (with informal academic support from the Refugee Studies Project, Queen Elizabeth House, University of Oxford), 2 Maners Way, Cambridge CB1 4SL, England

The Slovene political emigration 1945-50

Dve domovini/Two Homelands, Migration Studies, 8, 1997, pp. 131-159

The resettlement in Argentina of the majority of the Slovene political emigration from Austria and Italy as a single group including their infants, aged and infirm is a remarkable example of refugee self-empowerment in the face of considerable initial official discouragement, and as such deserves to be recorded and documented fully.

Zalokar Jurij, dr. med., dr. sc., psihiater v pokoju, Staneta Žagarja 17a, 4240 Radovljica, Slovenija

Ivan Kos: Slovenec v carski Rusiji

Dve domovini/Two Homelands, Razprave o izseljenstvu, 8, 1997, str. 171-185

Študija je prikaz življenja, dela in pogledov Ivana Kosa kot izseljenca v Rusiji v času zadnjih desetletij carske oblasti. Osnova zanjo so pisma, ki jih je pisal sestrama v Ljubljano, Mariji Bleiweis in Ani Zarnik, ter podatki v literaturi in nekaj spominov njegove hčerke Ane. Poudarjen je predvsem Kosov pomen za stike med Slovenijo in Rusijo pa tudi njegov prispevek k razcvetu ruskega šaha.

JOURNAL OF AMERICAN ETHNIC HISTORY

Subscription rates:

Individual: \$30.00 (US) / \$35.00 (CAN)

Library: \$75.00 (US) / \$85.00 (CAN)

Student: \$15.00 (US) / \$17.50 (CAN)

Foreign postage and handling:

US: \$5.00 (US) / \$5.00 (CAN)

Outside US: \$10.00 (US) / \$10.00 (CAN)

Check payable to: **University of Illinois Press**

Order form and invoice at:

<http://www.jah.illinois.edu/subscribe>

University of Illinois Press

1215 S. Oak Street, Urbana, IL 61801-3003

Phone: (217) 244-6000 Fax: (217) 244-6001

Internet: <http://www.jah.illinois.edu>

Zalokar Jurij, M. D., D. Sc., retired psychiatrist, 17a Staneta Žagarja, 4240 Radovljica, Slovenia

Ivan Kos: A Slovene in the Tzarist Russia

Dve domovini/Two Homelands: Migration Studies, 8, 1997, pp. 171-185

The presentation of Ivan Kos (1846-1907), a Slovene emigrant businessman and a man of many talents (music, painting, chess...) who spent most of his life in Russia, is based on his family correspondence and several published sources. It also includes some personal memories of his daughter Ana (married Zalokar). Most interesting are his views on the prerevolutionary scenery and the last decades of the tzarist Russia.

Recent articles:

Unmasking the Ku Klux Klan: The Northern Movement against the KKK, 1920-1925

David J. Goldberg

Ethnic Identity Among the Czechs and Moravians of Texas

Kevin Hannan

Irish-American Catholics and the Quest for Respectability in the Coming of the Great War, 1900-1917

Thomas J. Rowland

Machine Politics and the Consolidation of the Roosevelt Majority: The Case of Italian Americans in Pittsburgh and Philadelphia

Stefano Luconi

Ronald H. Bayor

EDITOR

Georgia Institute of Technology

Addresses various aspects of American immigration and ethnic history, including background of emigration, ethnic and racial groups, native Americans, immigration policies, and the processes of acculturation.

The official journal of the Immigration History Society

JOURNAL OF AMERICAN ETHNIC HISTORY

Subscription includes membership in the Immigration History Society and semiannual Immigration History Newsletter.

Subscription rates:

Individuals: \$30/yr; \$55/2yrs; \$75/3yrs

Institutions: \$72/yr; \$138/2yrs; \$184/3yrs

Domestic first-class mail add \$32/yr

Foreign surface mail add \$32/yr

Foreign airmail add \$48/yr

(Rates subject to change annually)

Visit us on the web at

<http://WWW.TRANSACTIONPUB.COM>

TRANSACTION PUBLISHERS

DEPARTMENT 2097

RUTGERS-THE STATE UNIVERSITY

NEW BRUNSWICK, NEW JERSEY 08903

Call 908/445-2280 or Fax 908/445-3138

INTERNATIONAL MIGRATION REVIEW

VOLUME XXXI

NUMBER 2

SUMMER 1997

China's "Tidal Wave" of Migrant Labor:
What Can We Learn From
Mexican Undocumented Migration to the United States?
KENNETH D. ROBERTS

The Population Growth Impacts of Zero Net International Migration
DUDLEY L. POSTON, JR., LEON BOUVIER AND NANBIN BENJAMIN ZHAI

Internal Migration and Development in Vietnam
SIDNEY GOLDSTEIN, DANG ANH AND JAMES McNALLY

Family Migration and the Economic Status of Women in Malaysia
ARPITA CHATTOPADHYAY

Walls of Silence and Late Twentieth Century Representations of the
Foreign Female Domestic Worker:
The Case of Filipina and Indonesian Female Servants in Malaysia
CHRISTINE B. N. CHIN

Earnings Mobility of First and "1.5" Generation
Mexican-Origin Women and Men:
A Comparison with U.S.-Born Mexican-Americans and Non-Hispanic Whites
ELAINE ALLENSWORTH

Refugee Remittances:
Conceptual Issues and the Cuban (and Nicaraguan) Experiences
SERGIO DIAZ-BRIQUETS AND JORGE PEREZ-LOPEZ

CONFERENCE REPORT

Regional Conference to Address the Problems of Refugees,
Displaced Persons, Other Forms of Involuntary Displacement and
Returnees in the Countries of the
Commonwealth of Independent States and Relevant Neighbouring States
OLEG SHAMSHUR AND CLAIRE MESSINA

BOOK REVIEWS • REVIEW OF REVIEWS • INTERNATIONAL NEWSLETTER ON MIGRATION • BOOKS RECEIVED

Order from:

CENTER FOR MIGRATION STUDIES

209 Flagg Place, Staten Island, NY 10304-1199

Phone: (718) 351-8800 Fax: (718) 667-4598

e-mail: cmslft@aol.com website: <http://www.cmanyc.org>

5t. 8

Narodna in univerzitetna knjižnica
v Ljubljani

Č

416390

117

8/1997

ISSN 0353-6777

9 770353 677013